



Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.



**Rapport**

**R33:1985**

**Bostadssocial, arkitektonisk och  
byggnadsteknisk förnyelse**

**Experimentbyggande i Frankrike  
1971—1984**

**Sten Gromark  
Jacques Öhlund**

*K/mw*

INSTITUTET FÖR  
BYGGDOKUMENTATION

Accnr

Plac *See*

**Byggforskningsrådet**

R33:1985

BOSTADSSOCIAL, ARKITEKTONISK OCH  
BYGGNADSTEKNISK FÖRNYELSE

Experimentbyggande i Frankrike 1971-1984

Sten Gromark  
Jacques Öhlund

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 830075-8  
från Statens råd för byggnadsforskning till Institutionen  
för Arkitektur-Byggnadsplanering, Chalmers Tekniska Hög-  
skola, Göteborg.

I Byggforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.



LE PETIT SEMINAIRE, fasad efter ombyggnad.

R33:1985

ISBN 91-540-4339-5

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Liber Tryck AB Stockholm 1985

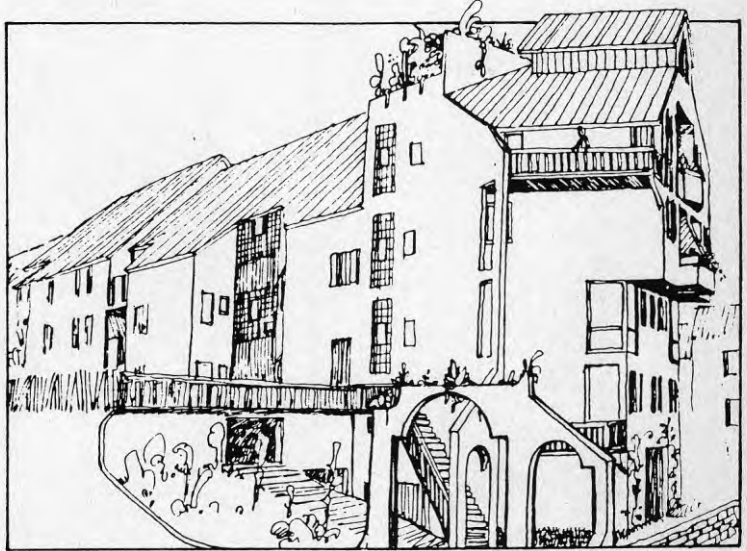
## INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning

Bakgrund

1.0	FRANSK BYGGFORSKNING I STORA DRAG .....	11
	Figur 1 Organisationsschema Plan Construction & Habitat.....	12
1.1	Plan Construction & Habitat - den aktuella situationen....	13
1.2	Beskrivning av verksamhetens skilda former inom PCH.....	14
1.21	Grundläggande långsiktig verksamhet.....	14
1.22	Särskilda riktade program.....	14
1.23	Det forskningsinriktade experimentbyggandet - REX.....	17
1.24	Stödformer.....	20
1.25	Aktuella direktiv för verksamheten under 1983.....	21
1.3	Beskrivning av några särskilt intressanta verksamhets- former inom Plan Construction & Habitat.....	23
1.31	PAN - Programme Architecture Nouvelle: Årligt tävlings- program för bostadssocial förnyelse.....	23
1.32	CUH - Conception et Usage de l'Habitat: Planering och brukande av boplatsen - program för social och arki- tektionisk förnyelse.....	29
1.33	H88 - HABITAT 88: Program för effektivisering och kostnadsreducering inom det sociala bostadsbyggandet...	33
1.34	Plan Urbain: Experiment i stads- och samhällsbygge....	36
1.35	Plan Architecture: Experiment i offentlig miljö samt i arbets- och kontorsmiljö.....	37
2.0	DEN HISTORISKA OCH NUTIDA BAKGRUNDSTECKNINGEN.....	41
2.1	Det sociala bostadsbyggandets utveckling i Frankrike: Ett försök till en skissartad överblick.....	41
2.11	Fram till första världskriget.....	43
2.12	Mellankrigstiden.....	49
2.13	Efterkrigstiden.....	53
2.14	Den aktuella situationen: Ny lagstiftning sedan 1977...	55
2.141	Ombyggnadssektorn.....	59
2.15	Byggforskningens allmänna utvecklingsförlopp under de sista decennierna.....	61
3.0	PLAN CONSTRUCTION 1971-1984: ETT DECENNIUMS ERFAREN- HETER KRING FORSKNING SINRIKTAT EXPERIMENTBYGGANDE..	63

4.0	DET BYGGDA RESULTATET: TIO EXEMPEL I NÄRBILD AV EXPERIMENTBYGGNADSPROJEKT INOM PLAN CONSTRUCTION & HABITAT 1971-1984.....	69
	Tabell 4.0 Förteckning över REX-projekt och övriga exempel..	71
4.10	RUE ETIENNE DOLET: Det exemplariska experimentbyggnads- projektet för flerbostadshusets allsidiga förnyelse.....	73
4.20	LA NOISERAIE: Genombrottet till förnyelsen.....	77
4.30	LE PETIT SEMINAIRE: Social förnyelse med den arkitektoniska förnyelsen som medel.....	81
4.40	L'ALMA GARE:Stadsförnyelse under experimentbyggnadsvillkor..	85
4.50	CHAMBERY: Det gemensamma byggherreskapet i praktiken.....	91
4.60	LE PALACIO: Teknologisk förnyelse i den arkitektoniska förnyelsens tjänst.....	95
4.70	CITE DU LIEVRE D'OR: Energiteknisk förnyelse i stads- och bostadsförnyelsens tjänst.....	99
4.80	RUE DE L'OURQUE: Experimentell byggnadsförnyelse: Från fabrik till bostäder.....	103
4.90	DANIELLE CASANOVA: Formexperiment som bot mot förstelnade bostadsvanor.....	105
4.100	MALISSOL III: Industriellt byggande med komponenter i den arkitektoniska förnyelsens tjänst.....	107
4.100.1	Samtal med Paul CHEMETOV: Förgrundsgestalt i fransk bostadssocial förnyelse och vice president i Plan Con- struction & Habitat sedan 1982.....	109
5.0	UTVÄRDERINGEN: EXPERIMENTBYGGANDE SOM MEDEL TILL BOSTADSSOCIAL FÖRNYELSE?.....	121
6.0	FRAMTIDEN FÖR PLAN CONSTRUCTION & HABITAT .....	123
7.0	UPPSLAG TILL FÖRNYELSE AV SVENSKT EXPERIMENT- BYGGANDE .....	125
8.0	SAMMANFATTNING .....	129
	English summary.....	130
	Sommaire français.....	131
9.0	LITTERATUR.....	133
	Bilagor	
	Personförteckning.....	139
	Förteckning över använda förkortningar.....	141
	Förteckning över byggforskningsorgan med adresser.....	143



CHAMBERY, Penney, ett genombrott för en ny bostadssocial praktik?



ALMA GARE, Qu Fontenoy-Fort-Frasez, arkitekter VERBIEST & BENOIT.



" C'est possible,  
ON AGIT,  
ON REFLECHIT,  
ON CONSTRUIT "

( Visst går det an, man handlar,  
man tänker efter, s'en bygger  
man...)

Graffiti från väggarna i ALMA GARE

## Inledning

Denna rapport är avsedd att ge en inblick i det franska experimentbyggnadsorganet Plan Construction & Habitat's verksamhet under drygt ett decennium. Den försöker teckna dess utvecklingshistoria, dess aktuella situation och dess framtid. Framförallt har emellertid avsikten med rapporten varit att påvisa det faktiskt byggda resultatet av detta statliga initiativ i form av genomförda experimentbyggnadsprojekt. Arbetet har också utgått ifrån en ambition att försöka förankra bilden av det franska experimentbyggnadsprogrammet inom en ram av den allmänna bostadssociala utvecklingen i Frankrike från sekelskiftet fram till dagens situation.

Det franska experimentbyggnadsorganets verksamhet är emellertid så sammansatt att det visat sig svårt att få en allmän överblick av alla skilda ämnesområden. Här har huvudintresset fixerats vid det arkitektoniska och sociologiska ambitionerna medan de byggnadsteknologiska och energitekniska endast ytligt berörs. Dessa torde förtjäna sitt eget särskilda studium från svenskt håll medan de aspekter som här behandlas borde följas upp i ett långsiktigt perspektiv så att de djupgående bostadssociala effekterna tydligare kan klarläggas.

Det som föranlett denna studie är dels att det franska experimentbyggandet och arkitekturutvecklingen i stort alltmer tilldrar sig internationell uppmärksamhet dels att ett förnyat synsätt på experimentbyggandet och dess former under senare år vuxit fram i Sverige delvis inspirerat av de franska angreppsättet. Det har därför varit naturligt att genom en sådan här översikt något fördjupa en delvis summarisk bild av vad det franska experimentbyggandet egentligen består i och på vilket sätt det kunnat bidra till bostadssocial förnyelse.

Studien har utförts vid Institutionen för Arkitektur-Byggnadsplanering, Chalmers, av tekn dr Sten Gromark med Jacques Öhlund, architecte DPLG, Paris, som sakkunnig konsult. De biträdande tekniska attachéerna vid ambassaden i Paris, Gunilla Norbro och Stefan Andersson, har biträtt med sitt stöd. I en referensgrupp har fosekr Mikaela Eckered, BFR, professorerna Lars Ågren och Björn Linn, samt lektorerna Johan Hedborg och Ragnar Hjertén, Institutionen för Arkitektur, Chalmers, bidragit med synpunkter. Personalen inom Plan Construction & Habitat har med sitt vänliga och tjänstvilliga bemötande väsentligt underlättat arbetet i likhet med samtliga personer som kontaktats i Frankrike, inte minst de boende själva.

Slutligen vill jag bara här tillägga att även om Jacques Öhlund här har en i högsta grad berättigad roll som medförfattare så är jag ensam ansvarig för rapportens innehåll och dess värdeomdömen.



LES ARENES DE PICASSO - Arkitekt Nunez-Yanowsky.

## Bakgrund

Den rent personliga bakgrunden till denna studie består framförallt i mitt intresse för de franska forskningsinsatserna inom arkitektur- och samhällsbyggnadsfältet, både på ett teoretiskt och ett praktiskt plan. Jag har tyckt att det vore angeläget att återupprätta de svenska kontakterna med det kontinentala arkitektur- och stadsbyggnadstänkandet för vilket Frankrike särskilt under det sista decenniet blivit något av en hjärtpunkt. Det är ingen direkt överdrift att tala om Frankrike som ett arkitekturens kulturland i synnerhet under 80-talets inledning också med hänsyn till vad som faktiskt kommer till utförande. Det bedrivs en både målmedveten och framåtsyftande arkitektur- och stadsbyggnadspolitik i detta land som förtjänar internationell uppmärksamhet. Plan Construction & Habitat har blivit det mest betydelsefulla instrumentet i denna statliga politik för att de ofta vidlyftiga utfästelserna inte skall stanna vid ord utan leda till handling.

Den internationella uppmärksamheten vid den franska arkitekturutvecklingen har emellertid sällan påpekat att den förnyelse som åstadkommits till stor del är ett resultat av det statliga initiativ som Plan Construction föddes ur under 70-talets första år. Man skulle faktiskt kunna säga att fransk arkitekturutveckling under 70-talet och de experimentbyggnadsinsatser som beskrivs i denna rapport är två sidor av samma mynt. Det material som här presenteras kan därför betraktas som en rimlig förklaring till den relativa bostadssociala förnyelse och nyorientering inom arkitekturtänkandet som man finner i dagens Frankrike.

Denna rapport skall också kunna betraktas som ytterligare ett bidrag till kunskapen om de franska förhållandena vid sidan av den tidigare rapport jag ägnat åt den franska arkitektur- och samhällsbyggnadsforskningens utveckling under 70-talet med titeln Den franska forskningsfronten från 1980. Den rapporten bildar ett idag tyvärr något föråldrat men ändå användbart underlag till vad som kommer att tas upp framledes. \*

Studiens praktiska genomförande har bestått i en analys av det mycket rikhaltiga underlagsmaterialet i form av Plan Construction's egna publikationer, i intervjuer och samtal med personer verksamma på skilda sätt inom experimentbyggnadsprogrammet ibland också med boende i respektive projekt samt slutligen i två längre studieresor till nordvästra Frankrike och till Lyonregionen vid sidan om besöken i Parisregionen. Jag har självfallet inte kunnat genomföra några egna primära undersökningar av de skilda projekten och minst av allt dess sociala effekter men har ändå försökt att skaffa mig en så pass levande och självständig bild av de viktigaste projekten som kunnat ställas mot den mer officiella bild som framträder inom ramen för Plan Construction & Habitat.

Det är min förhoppning, slutligen, att det material som här presenteras, sina uppenbara begränsningar till trots, skall på något vis kunna bidra framförallt till en utveckling av det svenska experimentbyggandets former men naturligtvis också till fortlöpande och fördjupat utbyte mellan Frankrike och Sverige också inom detta särskilda ämnesområde.

Sten Gromark  
Arkitektur-Byggnadsplanering  
Chalmers  
412 96 Göteborg tfn. 031/810100/2212

\* Rapport R7:1980, (Statens råd för byggnadsforskning.) Stockholm.



LE PETIT SEMINAIRE, Marseille, före den yttre ombyggnaden, december 1983.

## 1.0 FRANSK BYGGFORSKNING I STORA DRAG

Fransk byggforskningsverksamhet är koncentrerad till det franska bostadsdepartementet, Ministère de l'Urbanisme et du Logement, förkortat MUL, vilket nyligen också tilldelats ansvaret för kommunikationsfrågor. Departementets huvuduppgift är att svara för nyttiggörandet av kunskapsuppbyggnaden inom forskningsfältet eller implementeringen av densamma. Ansvaret för den allmänna vetenskapliga långsiktiga kunskapsuppbyggnaden vilar annars hos det nationella forskningssystemet CNRS, vilket rymmer alla traditionella vetenskapliga verksamhetsfält. Den kortsiktiga kunskapsuppbyggnaden svarar annars det nationella byggforskningsinstitutet CSTB för vars huvudinriktning är byggnadsteknologisk men som också rymmer andra mindre teknologiska inslag. Det särskilda experimentbyggnadsorganet, Plan Construction & Habitat, som är direkt knutet till Bostadsdepartementet, kan betraktas som en direkt markering av departementets ansvar för en kvalitativ utveckling av det sociala bostadsbyggandets praktiska resultat. Detta innebär att en av departementets uppgifter består i att handgripligen delta i arkitektur- och samhällsbyggnadsutvecklingen i vid mening.

Plan Construction's uppgift sägs bestå i att i experimentella och innovativa former förnya det bostadssociala byggandet vid sidan om att man också har ett visst ansvar för den grundforskning som direkt är relevant som underlag i olika former av experimentbyggnadsprojekt. Man lägger särskilt stor vikt vid att Plan Construction's verksamhet består i vad man kallar incitativ forskning och utveckling, en aktionsorienterad form av forsknings- och utvecklingsarbete som står det praktiska förverkligandet mycket nära.\* Man strävar samtidigt till att göra sig själv överflödig genom att verka för ett innovativt klimat inom det sociala bostadsbyggandets verksamhetsfält som på längre sikt skall möjliggöra mer lokalt förankrade initiativ så att förnyelsen utvecklas av egen kraft.

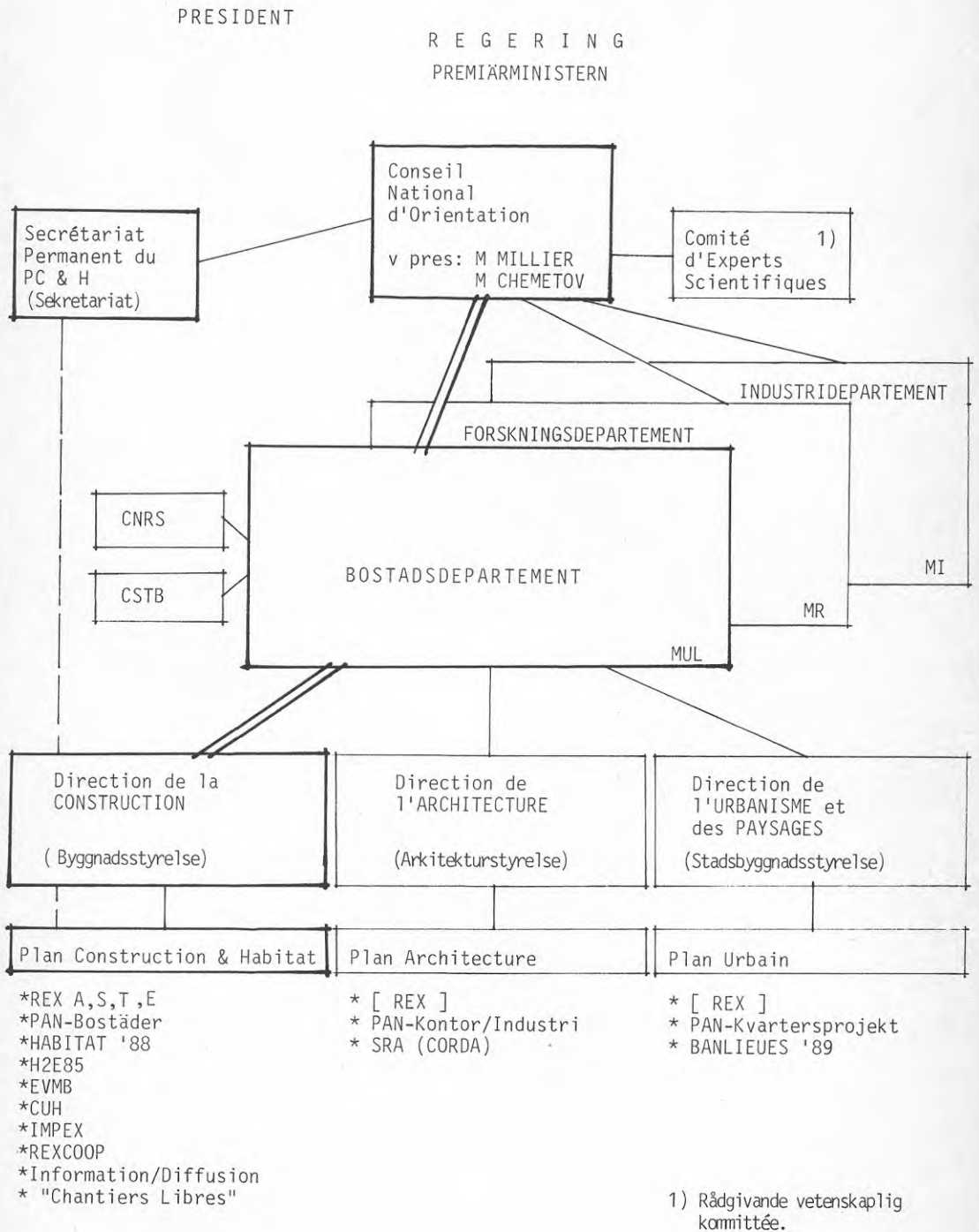
En mycket viktig aspekt på experimentbyggandets utgångspunkter är det helhetsperspektiv man vill anlägga på samhällsbyggandets utveckling. Detta markeras särskilt genom att Plan Construction & Habitat är ett interministeriellt organ vilket innebär att det har en politisk förankring över departementsnivå och att dess ledning är direkt ansvarig inför premiärministern. För att helhetssynen skall kunna göra sig gällande samordnas inom PCH åtminstone fyra departements intressen, nämligen i huvudsak Bostads- och Forskningsdepartementen men också Industri- och Energidepartementen. \*\*

Bostadsdepartementets Byggnadsstyrelse, la Direction de la Construction, utgör den organisatoriska kärnan för PCH och för departementet i övrigt. Under den senaste tiden har emellertid systerorganisationer till PCH utvecklats också vid Arkitekturstyrelsen och Stadsbyggnadsstyrelsen, Plan Architecture och Plan Urbain. Verksamheten leds av ett nationellt råd, le Conseil National d'Orientation, där ministrarna inom Bostads- och Forskningsdepartementen presiderar, biträdda av två sakkunniga vice presidenter. Sedan 1982 upprätthålls dessa sista bägge poster av ingenjören Jean Millier och av arkitekten Paul Chemetov. Rådet har sig underställt den interministeriella församlingen av tjänstemän inom berörda departement och ett särskilt vetenskapligt expertråd vid sidan om ett permanent administrativt sekretariat vilket samordnar de olika program som vägleder verksamheten.

\* Detta begrepp finns inte på svenska men jag har tillåtit mig att försvenska detta nyckelbegrepp i franskt experimentbyggande, fr la recherche incitative.

\*\* Observera att fr ministère blir sv departement; fr département blir sv län.

Figur 1 Organisationsschema Plan Construction &amp; Habitat



## 1.1 Plan Construction & Habitat - den aktuella situationen

Plan Construction kom till stånd under 1971 främst till följd av ett initiativ från ingenjören Paul Delouvrier, den man som också till stor del ligger bakom den franska utbyggnaden av nya städer i Parisregionen under 70-talet. Begreppet Plan sammanhänger och anspelar på det franska systemet med rullande femårsplaner. Namnet angav således ursprungligen att det skulle röra sig om en utvecklingsplan för byggandet i Frankrike. Året 1981 blev därför ett jubileumsår för Plan Construction och mycket av dess verksamhet gick ut på att blicka tillbaka och försöka utvärdera ett decennium av erfarenheter kring forskningsinriktat experimentbyggande. Totalt har under denna period 30.000 lägenheter byggts inom ramen för PC's verksamhet till en kostnad för statskassan om 250 miljoner FF. Genomsnittligt skulle man således under denna period ha disponerat en budget om 25 miljoner FF per år omsatta i runt 3000 lägenheter.

Tioårsjubiléet gav upphov till en övergripande utvärdering av verksamheten och dess resultat sammanfattades i en utställning i samband med en bostadsmässa under 1982 samt i en skrift, Construire pour habiter, Att bygga för att bo. Det politiska regimskiftet som inträdde nästintill samtidigt innebar också en nyorientering och förnyelse av de intentioner utefter vilka Plan Construction tidigare arbetat. Ministrarna för bostads- och det kombinerade forsknings- och industri-departementet deklarerade en vilja att ytterligare underbygga betydelsen av insatser av forsknings- och experimentkaraktär inom detta för samhället centrala verksamhetsfält. I samband därmed så utökades namnet Plan Construction med tillägget Habitat varför det franska experimentbyggnadsorganets fullständiga namn nu lyder Plan Construction & Habitat, här fortsättningsvis förkortat PCH.

Dess uppgifter består främst i att initiera, genomföra och utvärdera det franska experimentbyggandet inom det bostadssociala verksamhetsfältet men också i att underbygga och stödja detsamma genom vissa grundforskningsinsatser eller allmän samhällsinformation. Man kan således skilja mellan de direkt handlingsorienterade aktionerna och de mera långsiktigt syftande inom ramen för ett 50-årsperspektiv. Till sitt förfogande har man en total budget om 50 miljoner FF i form av rörliga medel varav hälften utnyttjas direkt i experimentbyggandet medan den andra hälften utnyttjas som forskningsanslag. Dessutom disponerar idag de sidoordnade organen Plan Urbain och Plan Architecture tio respektive 5 miljoner FF för samma syften inom sina framtida verksamhetsfält medan en summa i samma storleksordning reserverats för gemensamma ändamål.\*

Internationellt sett torde PCH vara som mest bekant genom sitt experimentbyggande men därutöver har man också blivit känd som arrangör av den årliga arkitekturtävlingen för bostadssocial förnyelse, PAN, Program för ny arkitektur. Dess betydelse för 70-talets relativa förnyelse inom franskt arkitekturtänkande kan knappast underskattas i synnerhet eftersom dess huvudsakliga syfte är att få förslagställarnas premierade projekt byggda.

Slutligen skall här bara tilläggas att jag valt att definiera experimentbyggande i detta sammanhang som byggprojekt som på indirekta eller direkta vägar blivit föremål för extraordinära stödåtgärder från samhällets sida i skilda former från rent finansiellt till rent moraliskt.

\* I Sverige belöper sig experimentbyggnadsanslaget under titeln Byggnads- och Samhällsplanering till c:a 5 miljoner årligen.

## 1.2 Beskrivning av verksamhetens skilda former inom PCH

Verksamheten inom Plan Construction & Habitat byggs upp kring ett övergripande perspektiv som konkretiseras i ett antal riktade program vars syfte är att underbygga och vägleda experimentbyggnadsinsatserna. Nedan följer en beskrivning av dessa verksamhetsformer samt några noteringar kring de skilda stödformer man tillämpar. Avslutningsvis kommenteras de nu gällande politiska direktiven.

### 1.21 Grundläggande långsiktig verksamhet

Den grundläggande långsiktiga verksamheten består i att skapa ett innovativt klimat inom bostadsbyggande genom att arrangera symposier kring angelägna frågor, att stödja utgivningen av böcker och tidskrifter samt genom långsiktigt syftande forskningsprojekt vilka på olika sätt kan förbereda praktiskt handlande och experimentbyggande.

Man har också i dagsläget tankar på att utveckla informationsverksamheten genom att skapa ett informationcentrum kring bostadsocial förnyelse vilket skulle verka på samma sätt som liknande organ inom mer utpräglade teknikområden. Detta centrum skulle således fortlöpande kunna informera om och samla uppgifter kring genomförda experimentbyggnadsprojekt eller andra intressanta initiativ i bostadsbyggandet.

Kombinationen av ett långsiktigt tänkande och den direkt handlingsinriktade attityden är också särskilt karakteristiskt för Plan Construction & Habitat.

### 1.22 Särskilda riktade program

De särskilda riktade programmen inom PCH är under 1983/84 i huvudsak följande:

#### CUH, Conception et Usage de l'Habitat Planering och brukande av boplatsen

Detta program består i försök att sammanväva arkitektoniska och samhällsvetenskapliga, främst sociologiska och etnologiska, aspekter på boendet och dess kvalitativa förnyelse inom ramen för forskningsinriktade experimentbyggnadsinsatser. Denna ambition gör CUH-programmet till ett av PCH's intressantaste ansikten och till ett unikt inslag i verksamheten ur ett internationellt perspektiv. Här försöker man på allvar föra frontlinjen framåt inom det bostads-sociala verksamhetsfältet hela tiden med den kvalitativa förnyelsens betydelse för ögonen. I ett aktuellt dokument anger man som tre underordnade temata Olika sociala och etniska gruppers samverkan i boendet, Tillägnelseprocessen och det gemensamma byggherreskapet i bostadssociala projekt samt Boplatsens utveckling ur ett långsiktigt perspektiv.



H88, HABITAT 88  
Boplats 88

Programmet HABITAT 88 är idag det dominerande programmet inom PCH's verksamhet även om man också kan uppfatta det som en överordnad rubrik för samtliga övriga program. Det kan komma att innebära att en stor experimentbyggnadssektor kommer att överlagras på den redan befintliga.

Programmet företer flera likheter med de svenska aktionerna på temat 'Den Goda Bostaden i 80-talets ekonomi' och innebär därför kort och koncist att man syftar till att reducera kostnaderna i nyproduktionen intill 25% inom ungefär 25.000 lägenheter fram till 1988 med hjälp av rationalisering och effektivisering och med höjd eller åtminstone bibehållen kvalitet. Man har inom detta program vänt sig med en utmaning till hela branschen om att väcka förslag på förändringar som eventuellt skulle kunna få dessa effekter. Det innebär därför ett gigantiskt samråd mellan statens representanter, bostadsproducenterna och byggföretagen i syfte att bryta ny mark inom ett verksamhetsfält som ur många synvinklar stått alltför stilla under lång tid. Initiativet tycks hittills ha fallit i god jord och branschens deltagande har varit massivt. För närvarande håller de inkomna förslagen på att granskas inom PCH. Det dröjer därför säkert ytterligare något år innan man kan se vad HABITAT 88 kommer att innebära i praktiken.

Parallellt med HABITAT 88 finns också ett samordnat initiativ, PIP, som gäller utveckling av industriella byggnadskomponenter för ökad produktivitet med hjälp av datateknik.

Utfallet av insatserna inom HABITAT 88 torde vara av mycket stort intresse ur svensk synvinkel, varför detta program förtjänar mycket uppmärksamhet de närmaste åren.

H2E85, HABITAT ECONOMIE EN ENERGIE POUR 1985  
Den energiekonomiska bostaden vid 1985 års horisont

Energi- och uppvärmningsproblematiken tillhör självfallet ett av de viktigaste tillämpningsområdena för experimentbyggnadsprojekt, vilka genomförs inom ramen för Plan Construction & Habitat med Energi-, Bostads- och Forsknings- och Industridepartementen som huvudansvariga tillsammans med två statliga forskningskommissioner AFME och ANVAR, den förra för energifrågor den andra för forskningens förnyelse. Målet är här som i fallet H88 ovan entydigt och ambitiöst, att intill 1985 halvera energikonsumtionen i bostäder byggda enligt 1974 års normer. För närvarande har ett par tusen lägenheter i ett femtiotal demonstrationsprojekt kring skilda temata kommit till utförande. Programmet omfattar endast nyproduktion men är tänkt att utveckla kunskap som kan utnyttjas även i ombyggnadsprojekt.

IMPEX, IMPORTATION/EXPORTATION

Industripolitiskt program för stöd till export av franska byggvaror

IMPEX-programmet består i en industripolitiskt orienterad satsning för att stödja och utveckla den inhemska byggmaterialindustrin vars internationella konkurrensförmåga bedöms som för svag mätt i underskott i förhållande till importen från omvärlden.

REXCOOP, REALISATIONS EXPERIMENTALES EN COOPERATION

Forskningsinriktat experimentbyggande i och i samarbete med utvecklingsländer.

REXCOOP består i ett industripolitiskt initiativ med biståndspolitiska övertoner som vill verka för att befrämja export av franskt byggtekniskt kunnande inom ramen för allmänna biståndsprogram. Ett exempel på insatser inom detta program är REX-projektet VILLAGE TERRE i l'Isle d'Abeau, Lyon, REX 102.

EMVB, EMPLOI ET VALORISATION DES METIERS DU BATIMENT

Byggbranschens fackmän - förnyelse och bevarande av fackkunskaper och färdigheter.

Detta program verkar för att fortbilda, vidareutbilda och nytbilda byggbranschens fackmän i vid mening med en tyngdpunkt lagd hos byggnadshantverkarna och möjligheterna att upprätthålla ett traditionellt hantverkskunnande men också att fördjupa kunskaperna om modern, praktisk byggteknik. Här vill man särskilt fästa uppmärksamheten vid en ofta försummad aspekt på byggandets kvalitativa förnyelse, nämligen branschens yrkesfolks betydelse i sammanhanget.\*

På grund av de begränsningar som gällt för denna studie kommer de fyra sista programmen inte att behandlas ytterligare medan däremot CUH-programmet respektive H88-programmet beskrivs mer i detalj längre fram i texten.



VILLAGE TERRE, l'Isle d'Abeau, Lyon - ett intressant initiativ till förnyelse av jordbyggnadsteknik.

\* En särskild skrift beskriver detta program, se Valoriser le travail - enjeu pour le bâtiment. 1983, (Plan Construction & Habitat.) Paris.

1.23 Det forskningsinriktade experimentbyggandet - REX, REALISATIONS EXPERIMENTALES, med fyra huvudämnen: Sociologi, Arkitektur, Byggnadsteknik och Energi.

Syftet med samtliga tidigare upptagna verksamhetsformer är att de förr eller senare skall kunna materialiseras i experimentbyggnadsprojekt, REX, Réalisations Expérimentales, varför man kan tala om REX-projekten som verksamhetens egentliga kärna.

I huvudsak kan REX-projekt genomföras under fyra huvudrubriker som i sin tur kan ha flera underrubriker. Dessa fyra är Sociologi, Arkitektur, Byggnadsteknik och Energi. I varje enskilt REX-projekt kan man spåra kombinationer av alla dessa aspekter och Plan Constructions ideologi har alltid bestått i att framhäva helhetsfrågorna, men varje projekt har ändå sin tyngdpunkt i något av dessa ämnen. Under det senaste året har man också på allvar börjat föreställa sig REX-projekt i Samhällsplanering, Stadsbyggnad eller Arbetsmiljöplanering inom de nya organen Plan Urbain och Plan Architecture.

Inom PCH välkomnar man alla tänkbara förslag till experimentbyggnadsprojekt vare sig de kommer från enskilda personer, företag, arkitekter eller bostadsföretag. Alla förslag som kommer in bereds inom en särskild kommission, Commission REX. Den är sammansatt av representanter för de olika verksamhetsgrenarna inom departementen men består i huvudsak av personal från bostadsdepartementets olika avdelningar. Inom kommissionen finns också representanter för andra intressenter och i varje enskilt fall inbjuds de myndigheter, kommuner eller personer som kommer att beröras av ett REX-projekt till samråd så att de får tillfälle att lägga sina synpunkter. Förhandlingar förs sedan kring frågan om hur PCH kan bidra till projektets genomförande. De flesta REX-projekt härstammar givetvis från de olika programmen och ifrån den särskilda tävlingsverksamheten PAN. I det senare fallet hör ju att PCH hjälper arkitekten till ett belönat projekt att finna en lämplig byggherre i det fall en sådan ännu inte är vidtalad.

Det kan tilläggas att det i några enstaka fall också förekommit REX-projekt på temat Ekologi samt att man för närvarande också tillämpar samma procedur för förvaltningsexperiment, de sk GEX, Gestion Expérimentale.\*

En arbetsgrupp redovisade under 1981 en undersökning av samtliga dithittills genomförda experimentbyggnadsprojekt.\*\* Ur den kan följande uppgifter utläsas:

Det visar sig att det är först under 1979 och 1980 som experimentbyggnadsmedlen kommer till någon egentlig användning i större omfattning. Av de totalt 418 REX-projekten har hälften tilldelats anslag under dessa år. Från den blygsamma starten med 6 projekt har man idag kommit upp till ett totalt antal projekt om 500 av vilka 216 slutförts under 1980. Till en början dominerar låneformen när det gäller formen av stöd medan under den senare delen av perioden subventioner blir allt vanligare. Med subventioner kan man mena anslag till förberedande experimentell projektering, förberedande forskningsinsatser eller medel till andra typer av förstudier samt till utvärderingar av genomförda projekt. Dessutom har subventioner kunnat utgå för väl avgränsade byggnadsarbeten inom ramen för ett större projekt. Detta sista förfarande är emellertid något man idag bestämt sig för att inte fortsätta med. Lånemedlen och anslagen har distribuerats till enskilda forskarlag men

det vanligaste har varit att de ställts direkt till byggherrens förfogande eller förmedlats genom länsbostadsnämnder.

Subventionernas normalbelopp uppgick under perioden till 250.000 FF medan de både kunde vara mindre än 50.000 FF och större än 1 miljon FF. Lån har kunnat utgå till enskilda personer eller samlat till ett antal motsvarande 500 lägenheter. Det är samtidigt viktigt att komma ihåg att experimentbyggnadsanslagen inte höjts under perioden varför idag fler förmånstagare delar på betydligt mindre summor än inledningsvis eftersom en kraftig ökning i efterfrågan kunnat konstateras de senaste åren.

Ursprungligen fanns endast två huvudrubriker för REX-projekten, antingen Technologie eller Conception-Architecture. Rubrikerna Sociologi och Energi har således tillkommit medan rubriken Ekologi-Miljö både hunnit komma och försvinna på kort tid. Det visar sig också att det teknologiskt orienterade experimenterandet totalt dominerat under perioden och omfattat 35% av samtliga fall. Ligger man därtill projekt under rubriken Arkitektur, som i flertalet fall också varit väl så teknikorienterade med vissa undantag, så framgår att i 57 av hundra projekt har den konventionella bilden av ett experimentbyggnadsprojekt upprätthållits. Energiexperimenten har sedan på kort tid vuxit fram som den andra stora gruppen av projekt omedelbart före Arkitekturexperimenten och utgör 27% av samtliga. Experiment som rubricerats som sociologiska belöper sig till 12% av samtliga medan slutligen 4% av projekten gått under rubriken Ekologi-Miljö.

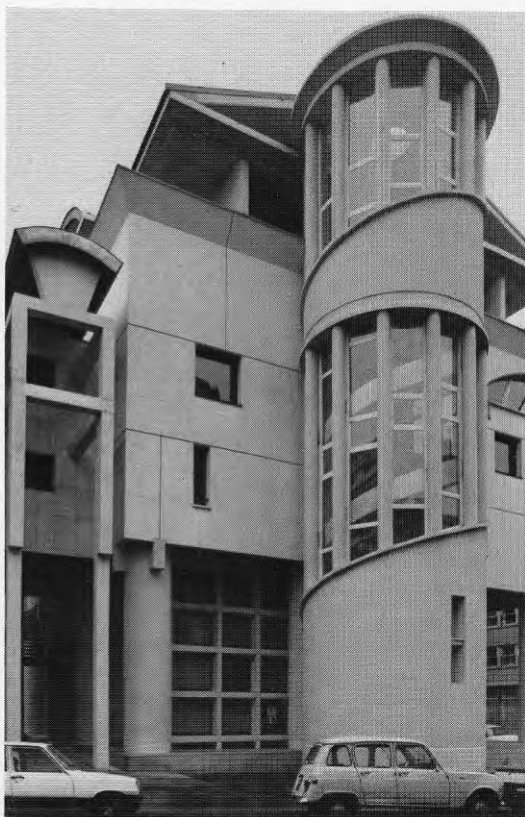
Det kan tilläggas att 37 REX-projekt vuxit fram ur arkitekturtävlingen PAN medan 15 likaledes vuxit fram ur dess motsvarighet inom Energi-forskningsfältet, HOT.

Under 1979 och 1980 dominerar också vissa underrubriker markant, särskilt composants et systèmes constructifs, byggkomponenter och tekniska konstruktionssystem, respektive participation/mode de vie, brukarinflytande och alternativ livstil.

Vad beträffar projektens karaktär och storleksordning kan man konstatera att merparten varit nybyggnadsprojekt, 284 av samtliga. Projekt i existerande bebyggelse uppgår totalt till 37 stycken. Den senare typen av projekt gäller experiment med medborgarinflytande i stadsförnyelse. Samtliga projekt omfattade mindre än 500 enheter medan hälften utgjordes av projekt mindre än 50. Projekt i omfattning mellan 100 och 500 utgjorde 28% medan mellangruppen, projekt mellan 50 och 100 enheter, uppgick till 22%. Geografiskt dominerade Parisregionen, Ile de France, tillsammans med norra Frankrike och Rhône-regionen. Av totalt 418 projekt var 67 förlagda till Parisregionen med omnejd. Den regionala spridning av experimentbyggnadsinsatserna som man särskilt eftersträvat har man således lyckats förhållandevis väl med även om man ytterligare vill förstärka de lokala och regionala initiativen.

Dessa proportioner kan emellertid snart komma att kullkastas i olika riktningar eftersom så mycket hänt sedan enkäten genomfördes. Sannolikt kommer de energitekniska experimenten att väsentligt öka sin andel samtidigt som den teknologiska orienteringen nog kommer att förstärkas. De renodlade sociologiska experimentbyggnadsprojekten kommer sannolikt att å andra sidan minska sin andel medan det ännu är oklart vilken ställning de renodlade arkitekturexperimenten kommer att få.

Sammantaget visar denna sammanställning och den utveckling som sedan följt, att två temata dominerat det franska experimentbyggandet under den senare delen av perioden. Enligt min mening består dessa två å ena sidan i tekniskt orienterade experiment på temat industrialiserade byggkomponenter och tekniska system och å den andra i sociologiskt orienterade experiment i vilka den arkitektoniska dimensionen varit särskilt betydelsefull som en del i ambitionerna att demokratisera bostadsbyggandet och bredda dess medborgerliga förankring. Dessa bägge temata har också nyligen blivit föremål för en samlad utvärdering.\*\*\* Möjligen skulle man till dessa bägge typer av projekt lägga de som gått under rubriken Arkitektonisk innovation vilka inneburit försök att höja den arkitektoniska kvaliteten i det sociala bostadsbyggandet även om detta inte har kunnat ske utan en samtidig betydande byggteknologisk förnyelse.



Musikkonservatorium och servicehus för äldre, rue de l'Université, Paris 7e, arkitekt Christian de Portzamparc, 1983.

- \* Detta har tillämpats exempelvis i LE PETIT SEMINAIRE, Marseille, REX 30.
- \*\* Catalogue REX. 400 expérimentations dans l'habitat. 1981, (CEP Ed. & Plan Construction.) Paris.
- \*\*\* Se Abram & Gross 1982, Grèzes & Charon 1983 respektive Quand les habitants prennent la parole 1981.

## 1.24 Stödformer

För att få till stånd experimentbyggnadsprojekt förfogar Plan Construction & Habitat genom dess REX-kommission över en rad extraordinära stödformer inom det offentliga bostadsbyggandet. Grundtanken är här inte så mycket att dessa stödformer i sig betyder så mycket utan snarare att den som tar extraordinära risker genom att ge sig in på obeprövade områden också måste garanteras ett statligt deltagande i dessa risker, staten måste stå som garant för att dessa risker inte skall drabba ett enskilt företag. Om staten bedriver en kvalitetsorienterad politik inom det bostadssociala fältet så måste staten också vara beredd på att erbjuda säkerheter för dem som ger sig in i osäkra och riskabla satsningar.

Nu har det ofta visat sig att det moraliska stödet varit betydligt viktigare än det rent finansiella varför man borde skilja mellan de indirekta stödformerna och de direkt finansiella eller reglementära stödformerna. De förra innebär ju en allmän kvalitetsorienterad politik från statens sida som försöker stimulera till förnyelse och innovation, de bygger helt enkelt upp ett innovativt klimat. För att de initiativ som sedan tas inte skall stanna vid ren och skär entusiasm så måste de direkta finansiella och reglementära stödåtgärderna till för att markera statens uppriktiga vilja i dessa sammanhang och för att ge trovärdighet åt dess politik.

Bland de direkta stödformerna kan man skilja mellan extraordinära lån och tillstånd till överskridande av lånetak, subventioner till utförande av särskilda byggnadsdelar eller arbetsmoment, till förberedande projektering och förstudier eller uppföljning och utvärdering samt dispenser från gällande normer och regleringar eller garantier för ett projekts genomförande på löpande räkning exempelvis. Till detta kommer mer renodlade forskningsanslag som är direkt förknippade med ett bestämt experimentbyggnadsprojekt. I det senare fallet är naturligtvis gränsen ofta flytande till vad som är en förberedande, forskningsinriktad projektering.

Dessa insatser gör att det franska bostadsbyggandet uppvisar betydligt större ojämlikheter i finansieringen än vad sannolikt många andra länder kan uppvisa. Utöver de ojämlikheter som finns inom den normala bostadsfinansieringen läggs således de extraordinära lånemedlen och subventionerna genom Plan Construction utanpå varefter ytterligare extraordinära finansieringsformer inom andra organ än Plan Construction & Habitat kan tillkomma. Detta gör att ett projekt som från många skilda synpunkter betraktats som experiment kan få en betydligt förmånligare finansiering än ett mera normalt projekt som dock kan ha vissa experimentella inslag. Denna relativa ojämlikhet är således priset för förnyelsen.

De extraordinära lånemedel som Plan Construction & Habitat förfogar över består i att en mindre del av det totala låneutrymmet i statens budget reserverats för experimentella insatser. Dessa lånemedel motsvarar en årsproduktion av mellan 2000 och 4000 lägenheter.

## 1.25 Aktuella direktiv om verksamhetens inriktning under 1983

"Målet för Plan Construction & Habitat är att möjliggöra ett boende som är bättre anpassat till de djupgående krav vårt samhälle ställer för dagen och för morgondagen. Med detta mål för ögonen gäller för Plan Construction & Habitat att särskilt verka för utveckling av forskning, förnyelse samt experimentbyggande och allmänt för framsteg vad beträffar planering och förverkligande av den byggda miljön."

Premiärminister Pierre Mauroy i direktiven för PCH's verksamhet från den 11 maj 1982.

Den före detta premiärministerns direktiv för verksamheten vid Plan Construction & Habitat tillställdes dess nye president Jean Millier under våren 1982. I ett dokument från september 1982 kan man utläsa den interna tolkningen av dessa direktiv inför de närmaste verksamhetsåren.\*

I direktiven görs det klart regeringens betoning av byggnadsbranschens centrala ställning i det franska samhället och dess betydelse för nya industripolitiska satsningar. Ambitionerna till högre kvalitet i bostadsbyggandet skall åstadkommas genom högre effektivitet och produktivitet inom byggbranschen och i enlighet med medborgarnas deklarerade önskemål. Här framhålls också särskilt vikten av att djupare kunskaper utvecklas inom samhällsbyggnad, stadsbyggnad och arkitekturområdet för att dessa mål skall kunna uppnås.

Plan Construction & Habitat framhåller i sin egen programplan rollen som samordnare av flera skilda departements insatser, främst då självfallet Bostadsdepartementet, MUL, men också i synnerhet Forsknings- och Industridepartementet, MRI samt Energi-departementet. Man betonar också särskilt att PCH's uppgift är att tjäna som ett forum för samråd mellan alla parter som är engagerade på olika sätt i samhälls- och bostadsbyggande. Som exempel på dessa anges uttryckligen byggherrar, arkitekter, ingenjörer, byggnadsentreprenörer, konsthantverkare, byggnadsindustrin och hyresgästföreningar och fackföreningar. Vidare klargörs att huvuduppgiften består i att verka för att få till stånd experimentella förverkliganden inom det bostadssociala fältet, att bidra till bostadssocial förnyelse hela tiden besjälade av ett helhetstänkande inför bostadsbyggandets alla skilda problemställningar.

För den framtida verksamhet vill man särskilt understryka några nyckelpunkter för de tidigare angivna målinriktade verksamhetsprogrammen.

Först och främst förordar man en koncentration av insatser till de olika programmen vilket kan komma att innebära en mer medveten målinriktad verksamhet kring dessa inför framtiden. Man avser också att förstärka och utveckla experimentbyggandets roll utifrån den motsägelsefulla position man besitter. Å ena sidan måste staten utveckla en medveten politik inom detta verksamhetsfält och ta ansvar för forskning och utveckling medan å andra sidan man särskilt vill verka för att initiativen skall växa fram på det lokala planet inom kommuner och departement. PCH kommer därför att dels fortledes verka för att lokala initiativ tas dels i framtiden ytterligare regionalisera verksamheten genom tillskapandet av lokala kontor i ett antal regioner. Även tävlingsverksamheten inom PCH kommer att ytterligare regionaliseras för att motverka

dess tidigare så uppenbara koncentration till Parisregionen och dess speciella förhållanden.

Om tidigare experimentbyggnadsinsatser bedrivits helt inom en byggnads eller högst ett kvarters begränsade ramar vill man fortledes verka för experimentbyggande i mer sammansatta sammanhang inom större kvarter och stadsdelar så att också stadsbyggandets helhetsfrågor kan utvecklas. Man fäster särskild vikt vid att bostadskomplement skall kunna ingå i experimentbyggnadsinsatser och att särskilda lånemedel och subventioner skall kunna utverkas även för dessa typer av byggnadsprojekt. Det menar man skulle kunna leda till ett bättre helhetsgrepp över hela kvarters- och stadsrum. \*\*

Som ett led i regeringens politik för att vitalisera forskningen vill man också befrämja en mobilisering av de traditionella forskmiljöerna till insatser i direkt anslutning till experimentbyggandet.

Slutligen understryker man också behovet av en medveten och långsiktig informationspolitik vars syfte skall vara att sprida kännedom om experimentbyggnadsprojekten och de resultat som kunnat uppnås inom branschen samt att bland allmänheten göra experimentbyggandet och PCH's verksamhet bättre kända samt att i stort verka för ett levande debattklimat i bostadsfrågor. Man överväger att inrätta ett särskilt informationscentrum som ett led i dessa strävanden men också att utöka inslaget av utvärderingar och uppföljningsstudier inom experimentbyggandet som skulle kunna innebära en bättre erfarenhetsåterföring än vad som tidigare varit möjlig. Att denna bör ske i vetenskapligt stringenta former understryker man också särskilt.

Sammanfattningsvis anges tre särskilt prioriterade verksamhetsfält där tyngdpunkten i verksamheten kommer att läggas de närmaste åren. Dessa anger man till att gälla byggproduktionsapparaten i stort och dess förnyelse, den kvalitativa förnyelsen av det bostadssociala planeringsförloppet och det internationella utbytet.

Här kan också tilläggas en betydelsefull dimension i PCH's verksamhet som gäller dess mångvetenskapligt sammansatta karaktär. Inom PCH menar man att den samhällsvetenskapliga forskningen eller den arkitekturvetenskapliga inte är två helt skilda forskningsformer även om man gärna håller med om att deras respektive självständighet gärna bör bibehållas och utvecklas. På samma sätt som andra betydelsefulla ämnesområden som ekonomi eller etnologi så kan dessa ämnen mobiliseras i den incitativa, experimentella och handlingsorienterade forskningen och utvecklingsarbetet. De kan dessutom bilda själva stommen inom vissa målorienterade program. Man menar vidare att dagens behov av att betrakta social och ekonomisk utveckling som två sidor av samma mynt innebär ett ifrågasättande av det tidigare så allenarådande teknologiska imperativet. De samhällsvetenskapliga och arkitekturvetenskapliga disciplinernas särskilda bidrag inom Plan Construction's verksamhetsfält är just att ge en möjlighet till att vända på frågan - att granska den teknologiska utvecklingens värden från andra utgångspunkter än just teknologiska.

\* Orientations pour le programme 1983. Note de présentation générale. Plan Construction, septembre 1982.

\*\* Se LE MONITEUR des Travaux Publics et du Bâtiment, 35, 1984, för den officiella texten kring proceduren "PROJETS DE QUARTIER" som ger dessa möjligheter.



### 1.3 Beskrivning av några särskilt intressanta verksamhetsformer inom Plan Construction & Habitat

Nedan följer några mer utförliga beskrivningar av några olika sidor i Plan Constructions verksamhet vilka bedömts som särskilt intressanta ur det perspektiv från vilket denna studie utgått.

Det gäller här tävlingsverksamheten inom PAN, det målorienterade forskningsprogrammet CUH, den aktuella satsningen inom HABITAT 88 och slutligen några kommentarer till de nyinstiftade systerorganen till PCH, Plan Urbain och Plan Architecture.

#### 1.31 PAN - Programme Architecture Nouvelle: Årligt tävlingsprogram för bostadssocial förnyelse

Det årliga tävlingsprogrammet för bostadssocial förnyelse och arkitekturutveckling inledde sin första session under 1972 och hör idag till de mest välkända aktiviteterna inom Plan Construction & Habitat även bland en bredare allmänhet. Dess inflytande över arkitekturutvecklingen inom det bostadssociala verksamhetsfältet har varit betydande som ett forum för idéutveckling och arkitekturteoretisk nyorientering. I förhållande till de ursprungliga intentionerna får man anse att PCH lyckats ganska väl även om verksamhetens inriktning förändrats väsentligt under årens lopp. En klar tyngdpunktsförskjutning inom tävlingsprogrammet har skett från en renodlad teknologisk orientering över en fixering vid det arkitektoniska objektets rent estetiska kvaliteter till dagens markering av projektens lokala och sociala förankring i större sammanhängande kvarters- och stadsrumssammanhang. De allra senaste tendenserna antyder också en klarare markering av projektens teknologiska och industriella förankring.

Även om tävlingsprogrammets innehåll förändrats mycket så har dess former och grundläggande intentioner inte förvandlats särskilt mycket. Varje år publicerar man en tävlingshandling som anger ett övergripande tema med vissa anvisningar om hur det skall kunna tolkas. Tävligen har till övervägande del främst vänt sig till yngre nyutexaminerade arkitekter även om redan etablerade arkitekter vid flera tillfällen tagit hem pris. Anledningen till att man särskilt värnar om den yngre generationen är att dessa normalt har svårt att få uppdrag i en byggbransch där fördelningen av uppdrag ofta är given på förhand eftersom byggherrarna gärna vänder sig till en och samma arkitekt år efter år. Denna inmutning av uppdragen vill man inom PCH motverka eftersom man menar att den innebär ett hinder för den förnyelse man eftersträvar. Genom ett pris i PAN kan en yngre arkitekt få en sorts statlig sanktion för sin arkitekturuppfattning, en slags statlig kvalitetsdeklaration, som också kan leda till att PCH sammanför honom med en bestämd uppdragsgivare. Man har också nyligen publicerat sammanställningar över samtliga pristagare inom PAN och en serie av publikationer där den yngre generationens arkitekturidéer åskådliggörs för eventuella beställare.

Tävlingen har nästan uteslutande varit av ren idékaraktär vilket många ansett vara en stor tillgång eftersom så få tillfällen till idéutveckling annars bjuds på en hårt reglerad marknad. Ingen klar anknytning till en bestämd ort eller bestämd tomtmark har gjorts utan det har stått förslagsställarna helt fritt att antyda en lokal förankring eller presentera generellt giltiga och tillämpbara förslag. Under de senaste åren har man emellertid allt mer frångått denna princip för att i stället understryka att projekten helst skall ha

någon form av verklighetsförankring. Dessutom har man genomfört ett antal regionala sessioner inom PAN vilket i sig inneburit en begränsning av det geografiska tillämpningsområdet för tävlingen.

I samband med varje tävling sätts en jury samman som består av personal inom Plan Construction tillsammans med praktiserande arkitekter, arkitekturkritiker och vetenskaplig expertis från skilda områden som teknik eller sociologi. Utefter de kriterier som ställts upp allmänt och inför det särskilda fallet väljs sedan tio projekt ut. Dessa tillsammans med ytterligare några hedersnämnda eller särskilt förtjänstfulla förslag i övrigt publiceras sedan i en katalog där bakgrunden till tävlingen och juryns synpunkter redovisas.

Tanken är sedan att förslagsställarnas projekt i möjligaste mån skall komma till utförande. Antingen under normala villkor eller med bistånd inom ramen för ett experimentbyggnadsprojekt. Kontakter tas här med eventuella eller redan vidtalade presumtiva byggherrar för fortlöpande diskussioner kring hur projektet ifråga skall kunna komma till stånd. En del av ett pris i PAN brukar också betyda en mindre prissumma vilken är avsedd att göra det möjligt för förslagsställaren att utveckla sina idéer till mer kompletta och realistiskt förankrade förslagshandlingar. Dessutom kan PCH erbjuda ytterligare subventioner eller extraordinära lånemedel i vanlig ordning. Om det trots allt inte blir möjligt att få projektet förverkligat så innebär ofta ett pris i PAN med åtföljande publicering ändå att förslagställaren för framtiden får det betydligt lättare att få uppdragsgivare.

Till ett av de mer uppmärksammade och välkända fallen inom PAN's verksamhet då en yngre arkitekt nästan över en natt blev ett namn på allas läppar genom ett pris i PAN hör den numera välkände arkitekten Christian de Portzamparc. Genom att det förslag han lämnade in till PAN dels blev prisbelönt dels inom en ganska kort tidsrymd kom till utförande så kunde han på några år gå från total anonymitet och relativt brist på uppdrag till ett namn i den internationella arkitekturvärlden. Det projekt det här gäller, RUE DES HAUTES FORMES, REX 21, av Christian de Portzamparc och Georgio Benamo, är därför ett paradexempel på PAN's betydelse. När det till exempel anmäldes i Frankrikes kanske mest ärevörddiga arkitekturtidskrift, l'Architecture d'Aujourd'hui, så talade man om "...ett arkitekturens under...". Detta sällsamt lyckosamma resultat av PAN-sessionen under 1975 har därför kommit att symbolisera tävlingsformen som sådan men också den relativa celebritet som den innebär för de prisbelönta, i synnerhet om förslagen också byggs. Kritiker har emellertid menat att detta inneburit en tveksam återgång till den epok som kännetecknades av Le Prix de Rome, den tidigare högsta utmärkelsen för en fransk arkitekt, som innebar ett antal års fria studier av arkitektur i Rom och ett yrkesliv sedan fyllt av viktiga uppdrag. Dessa kritiker har också menat att PAN inneburit en återgång till den destruktiva och stelbenta form av *académisme* som plågat Frankrike under efterkrigstiden låt vara i något andra former. Tävlingens jury har också i skilda sammanhang ofta påpekat att en viss osjälvtändighet och brist på nytänkande samt ett ängsligt sneglande på de tidigare vinnande förslagen tyvärr kommit att prägla flera sessioner under den senare delen av 70-talet.

PAN's utveckling skulle grovt kunna indelas i tre skilda epoker vilka redan antytts ovan. Den första epoken omfattar 70-talets första hälft, den andra 70-talets senare del och den tredje 80-talets första år.

De första inledande åren betingades i stor utsträckning av den massiva kritiken av efterkrigstidens stora bostadsområden och dess stereotypa arkitektur. PAN och Plan Construction i sin helhet vinnlade sig om att inrikta experimentbyggandet och tävlingsverksamheten mot att utveckla tekniska system och modeller som skulle tillåta en större variation. Särskilt var man mån om att utveckla en mellanform till å ena sidan det moderna massbostadshuset och å den andra sidan till den friliggande villabebyggelsen. Denna mellanform kallades ofta l'habitat intermédiaire. Man bedrev också en medveten politik för att utveckla mer sofistikerade industrialiserade byggmetoder som dels tillät en högre grad av varierad volumetri dels var generellt tillämpbara över hela landet. Några av dessa nya generella byggmetoder vann vissa framgångar och tillämpas fortfarande i stor utsträckning. En konsekvens av denna politik blev emellertid en förstärkt tendens till koncentration inom byggbranschen till ett mindre antal större nationella byggföretag med standardiserade byggmetoder vilken man idag delvis ställer sig mycket kritisk till. Ett tredje tema som vid den här tiden var särskilt aktuellt var att utveckla nya lägenhetstyper helst med villaboendets fördelar men i flerbostadshusets mer ekonomiska form. Konsekvenserna av dessa tankegångar blev en lång rad avancerade formexperiment där variationsrikedomen och en ny plastisk volumetri nådde oanade höjder. Ett typiskt resultat är de olika former av terrasshus som byggdes och kanske i särskilt hög grad de så kallade pyramiderna i Evry som i grund och botten inte innebar annat än att bostadscellerna staplades på ett annorlunda sätt. Någon bredare social förankring av dessa nya typer av bostadsbebyggelse och bostadstyper var det vid denna tid inte frågan om även om just terrasshuslägenheterna blev och fortfarande är eftertraktade på bostadsmarknaden. Projekt som kunde inrymmas inom detta tänkande men som dessutom hade några som helst ambitioner att utveckla nya bostadslösningar i direkt samråd med kommuner och lokal befolkning var emellertid sällsynta. Till ett av undantagen hör arkitekten Vladimir Kalouguines projekt i Angers, REX 93, ett resultat av PAN's första session.

Mot mitten av 70-talet blev dessa relativt krassa, teknologiskt orienterade, tankegångar allt mer angripna i den allmänna debatten och i synnerhet av den yngre generation arkitekter som vuxit fram alltsedan 1968. De började allt oftare opponera sig mot systemtänkandet och kravet på generell tillämpbarhet. De företrädde i stället en ny syn på arkitektur som underströk värdet av den lokala och sociala förankringen i ett arkitekturprojekt. Man strävade alltmer efter att materialisera tankegångarna om en arkitektur i Frankrikes egna färger som solidariskt infogade sig i redan befintliga sociala, kulturella och historiska mönster. Ett nyckelbegrepp i debatten blev tankegången på stadsrummets arkitektur till skillnad från den förmenta stadsfientligheten och platslösheten i tidigare förhärskande stadsplaneidéer. Samtidigt började man i växande utsträckning jämställa arkitekturens symboliska kvaliteter med dess funktionella och rationella kvaliteter. I tävlingen blev också de arkitekturteoretiska resonemangen allt talrikare samtidigt som den grafiska kvaliteten i tävlingsbidragen nådde nya höjdpunkter och ofta blev ett självändamål. Tonvikten på det arkitektoniska objektets estetiska kvaliteter drevs nästan till sin ytterlighet och tenderade i vissa fall att dramatiskt fjärma sig från den vardagliga verklighetens krav.

Bakom detta nya stadium i tävlingsformens utveckling stod givetvis en förändrad attityd till den arkitektoniska dimensionen i det bostadssociala tänkandet. Vid sidan av många andra arkitekturpersonligheter, från den här tiden, framstår arkitekturkritikern Bernard Huet som

en nyckelperson. Med hjälp av posten som chefredaktör för l'Architecture d'Aujourd'hui kunde han öppna spalterna för en ny form av arkitekturteoretisk, filosofisk reflexion som på mycket kort tid utplånade de dogmer och oskrivna trossatser som präglade arkitekturdebatten i Frankrike sedan efterkrigstiden. Det här blev startpunkten för en intensiv omprövning av det moderna arkitekturtänkandet som ännu inte riktigt avslutats i Frankrike. Som höjdpunkten till alla dessa strävanden mot en ny arkitekturdoktrin, av en ny generation arkitekter, kom så projektet RUE DES HAUTES FORMES att byggas under 1979. Det hade alla de beståndsdelar man nu ville se i modern fransk bostadsarkitektur: lokal förankring, historiska referenser, renodlade symboliska inslag och stadsmässighet utan att ge avkall på de inre kvaliteterna i bostäderna. Stora delar av den radikala delen i arkitektkåren kunde nu säga att det var möjligt - fransk arkitektur stod inför sin pånyttfödelse.

I samband med den tionde sessionen inom PAN görs en ansats till summering av tävlingens utveckling fram till 1978.\* Vid det tillfället hade nio sessioner hållits och 832 förslag sammanlagt lämnats in. Av dessa hade 72 prisbelönats och 47 fått särskilda omnämmanden. Sammanlagt tre miljoner FF hade utdelats som prissummer till övervägande yngre arkitekter. De projekt som kommit att utföras under inledningsperioden omfattade runt två hundra lägenheter och byggts huvudsakligen i de nya utbyggnadsområdena i Parisregionen. Under senare delen av perioden sjunker den genomsnittliga projektstorleken till omkring ett hundratal lägenheter och projekten tenderar att alltmer förverkligas i innerstadssammanhang, ofta som om- och tillbyggnader. Av 69 prisbelönda arkitekter hade 24 kunnat förverkliga sina respektive projekt vid den här tidpunkten. Sex arkitekter hade projekt under byggnad, femton arbetade med förberedande projektering medan fem förhandlade med byggherrar om ett eventuellt förverkligande. I nio fall hade man tvingats överge projekten under förprojekteringsstadiet på grund av ohållbara kostnadskalkyler. I tio fall hade man inte kunnat komma i kontakt med en intresserad byggherre. Å den andra sidan så hade varannan arkitektgrupp lyckats få uppdrag till ett nytt projekt. Bland dessa hade 1978 tio stycken blivit byggda, sex stod under byggnad och tolv förprojekterades.

Den samlade mängden av projekt konstituerade ett bestånd av 7.000 lägenheter som ett direkt resultat av tävlingen fram till våren 1978. Av dessa hade 70% inrymts inom den bostadssociala sektorn vilket representerar 0,5% av den sammanlagda bostadssociala produktionen under samma tidsrymd. Genomsnittligt sett hade subventionerna uppgått till 6.000 FF per byggd lägenhet, totalt 42 miljoner FF. De stödformer som då utnyttjats bestod i överskridande av lånetak och särskilda tilläggs lån om 18 miljoner FF, rena subventioner om 11 miljoner FF samt i tillskott från bostadsproducenter och kommuner om 6 miljoner FF.

Denna förhållandevis summariska översyn utfaller till stor belåtenhet. PAN-tävlingen har uppenbarligen på ett genomgripande sätt bidragit till att stimulera efterfrågan på kvalificerat arkitektarbete bland allmännyttiga bostadsproducenter och höjt den allmänna kvalitetsnivån på ett påtagligt sätt. Den bostadssociala förnyelse som efterlysts inom PAN har således uppnåtts, konstaterar man, om dock självfallet på ett marginellt plan jämfört med produktionens hela volym. De åskådningsfall som skapats kommer emellertid på längre sikt att bära frukt långt utöver den proportionella andelen av bostadsproduktionen i stort.

Till de mest intressanta slutsatser som dras kring erfarenheterna av PAN-tävlingen i det här laget är att man konstaterar att tävlingen som sådan och dess konkreta byggda resultat inneburit att beställare med en kvalitetsinriktad profil fått lättare att föreställa sig vilka alternativ till mer konventionella lösningar som står till buds. Den som inte riktigt vet vad han eller hon egentligen skulle kunna efterfråga, efterfrågar heller inte detta i någon större utsträckning. PAN har helt enkelt konkret påvisat hur en bostadssocial och arkitektonisk förnyelse är möjlig i ett antal åskådningsexempel. Ett incitament till förnyelse har på detta vis kunnat skapas vars effekter på längre sikt kan vara mer betydelsefulla än de kanske framstår i dagens läge.

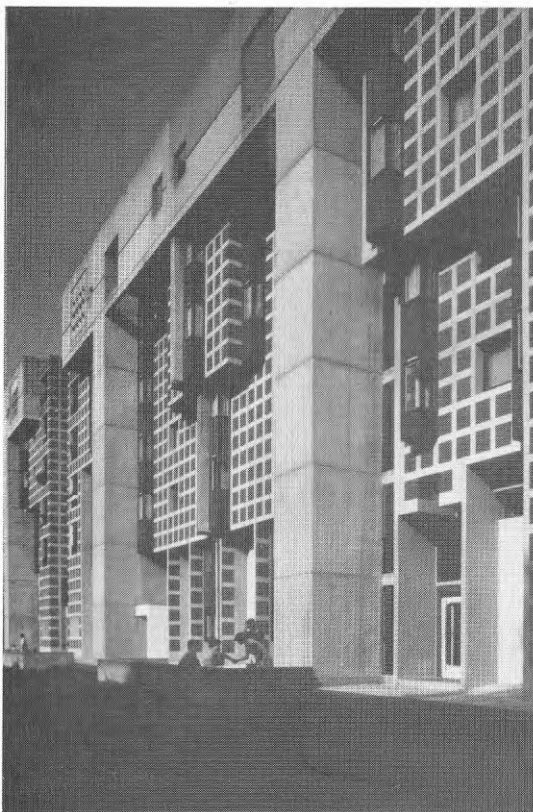
Om tävlingsverksamheten under de två inledande perioderna präglades av de teknologiska aspekterna respektive de symboliska och estetiska så kommer tyngdpunkten inom PAN's verksamhet under 80-talets första år att kraftigt förskjutas mot de mer akuta bostadssociala problemställningarna, något som ytterligare underströks efter regimskiftet 1981 och Plan Construction's nyorientering under det följande året. Som en förelöpare till vad som komma skulle kan man se den nionde sessionen vars tema var förnyelsen av efterkrigstidens stora moderna bostadsområden, les grands ensembles. Då inträffar också det för situationen så karakteristiska att en grupp arkitekter för första gången prisbelönas för ett förslag som inte innehåller något arkitekturprojekt utan endast en beskrivning av ett tilltänkt socialt förlopp i samband med ombyggnad av större bostadsområden när befolkningen redan finns på platsen. Detta markerar slutet för föreställningen om det arkitektoniska objektets estetiska kvaliteter inom PAN till förmån för en föreställning om arkitektur och bostadsbyggande som ett socialt projekt, ett socialt utvecklingsförlopp under vilket de människor som berörs av förändringar i det sociala rummet inbjuds att delta i besluten om dess omgestaltning för att bli herrar över sin egen rumsliga verklighet.

Tendensen till en förankring av PAN's tema till angelägna bostadssociala problemställningar understryks ytterligare under den tolfte och den trettonde sessionen, 1982 respektive 1983. För den förra var temat Kvarterets arkitektur, något som markerar det vidgade intresset för bostadens komplement och stadsrummets helhetsfrågor medan den senare gäller det urbana projektet; att förvandla den bortglömda mellanstaden, la zone péri-urbaine, till en fullvärdig stadsmiljö. Mellanstaden menar man är den förrödda zonen mellan den inre historiska stadskärnan och som i Paris' fall, de nya moderna förstäderna. Temat för den sista sessionen blir således karakteristiskt, Construire la banlieue, där banlieue inte bara kan betyda förort utan också den förbjudna plats, i ursprungsbetydelsen, som inte fick bebyggas. I denna splittrade, motsättningsrika urbana verklighet lever hälften av landets befolkning understryker man i programmet. Att detta tema valts har säkert till stor del att göra med valet av Paul Chemetov till en av Plan Construction's ledande gestalter. Han har under lång tid vid det här laget gjort sig känd som mellanstadens förnyare i en lång rad intressanta projekt på detta tema.\*\* En nyhet i det sista PAN-programmet är också att man nu också öppet vänder sig inte bara till arkitekter utan till alla tänkbara intressenter i mellanstadens förnyelse som bostadsproducenter, brukargrupper eller kommunala församlingar.

En annan konsekvens av Paul Chemetov's inflytande kan spåras i en allt mer markerad tyngdpunkt kring konstruktiva och byggnadsteknologiska problemställningar inom ramen för det sociala bostads-

byggandet. Personligen har han ofta framhållit betydelsen av att arkitekterna skaffar sig handfasta kunskaper om konstruktiva problemställningar och de med dem sammanhängande ekonomiska förhållandena. Symboliskt nog kommer denna attityd också till klart uttryck under 1983 genom den stora utställning på temat Arkitektur och Industri - Ett förnuftsäktenskap som hålls i Centre Beaubourg.\*\*\*

Sammanfattningsvis skulle PAN's utveckling under drygt ett decennium kunna beskrivas som en utveckling från det tekniska och industriella imperativet i en våldsamt expansionsfas inom byggnadsbranschen till en mer teoretiskt kontemplativ stämning vars ursprung främst kan spåras i byggandets minskade omfattning. Detta utvecklingsförlopp har idag lett fram till en mer traditionell bostadssocial orientering i förening med en renässans för tanken om arkitekturen och den industriella byggnadsteknikens odelbarhet för ett socialt meningsfullt resultat. Tävlingsens grundläggande tankegång om att arkitektonisk eller teknisk förnyelse inte kan mätas med andra än sociala kriterier har dock huvudsakligen under hela detta utvecklingsförlopp kunnat göra sig alltmer gällande. En avgörande omständighet kring den relativa kvalitativa förnyelse som PAN-tävlingen åskådliggör har också varit byggprojektens stadigt sjunkande genomsnittstorlek. I dagens Frankrike ligger den siffran kring ett femtiotal lägenheter.\*\*\*\*



LA NOISERAIE, arkitekt Henri Ciriani. Nedan arkitekten Kalougine's projekt i Angers från Plan Construction's första verksamhetsår.



\* PAN 10, Documents 13, juin 1978, 1978, (Plan Construction.) Paris.

\*\* Se tex ex 14, Ilot Paul Bert, Villejuif.

\*\*\* Architecture et Industrie. Passé et Avenir d'un mariage de raison, 1983, (CCI) Paris.

\*\*\*\* För en uttömmande beskrivning av PAN fram till 1979, se (Moley 1979).

1.32 CUH, Conception et Usage de l'Habitat: Boplatsens koncipiering, planering och brukande: Program för social och arkitektonisk förnyelse.

Det program som behandlar föreställningar om boplatsens karaktär, om dess planering och dess nyttjande, under rubriken CUH, hör till en av de intressantaste och mest karakteristiska sidorna av Plan Construction & Habitat i dess mångsidiga experimentbyggnadsinsatser. Programmet kan sägas bestå i en ambition att på ett djupgående sätt försöka utveckla nya perspektiv på bostadsfrågan som praktiskt prövas i skilda former av experimentbyggnadsprojekt där de sociala och arkitektoniska aspekterna bildar en och samma helhet. Proportionellt så upptar detta program och dess experimentprojekt dock den minsta andelen i verksamheten. Det har haft och har fortfarande svårigheter att hävda sig vid sidan av de mer konventionella formerna av experimentbyggande kring byggteknik och arkitektur. Ur ett internationellt perspektiv är det trots allt anmärkningsvärt att det inom detta program bedrivs utvecklingsprojekt med utgångspunkt i ett sociologiskt och etnologiskt problemfält i nära anslutning till det arkitekturteoretiska.

Ansvar för programmets genomförande vilar på en särskild underavdelning inom la Direction de la Construction, MUL. Den kallas la Sous-Direction de la Conception de l'Habitat och kan kanske närmast jämföras med den svenska Bostadsstyrelsen. Huvudansvarig inom programmet är sociologen Albert Mollet, en person som också betraktas som den egentlige initiativtagaren till Plan Construction's engagemang i ALMA GARE, REX 40, ett stadsförnyelseexperiment som skulle kunna jämföras med det mer välkända italienska exemplet Bologna.

I detta sammanhang skulle en särskild kommentar vara på sin plats kring de begrepp som utnyttjas i Frankrike kring detta problemfält. Begreppet conception har en dubbel innebörd på franska. Normalt så kan man översätta det med planering medan det samtidigt har en mer högtidlig filosofisk innebörd av koncipiering som står nära begrepp som föreställning om eller uppfattning av på svenska. När man därför talar om la conception de l'habitat så menar man därför handgripligen bostadsplanering men också i vidare mening uppfattningar och föreställningar om vad boplatsen är eller borde vara. Det förefaller därför rimligt att i vissa sammanhang översätta det franska conception till det på svenska mer högtidliga begreppet koncipiering.

En annan viktig distinktion i den franska begreppsapparaten gäller mellan le logement social, det sociala bostadsbyggandet och l'habitat social, den sociala boplatsen såväl som mellan loger, att inhysa som på engelska; housing, och habiter, att bo eller att bosätta sig. Man kan således säga att le logement och loger står för de mer konkreta och påtagliga aspekterna på boendet medan l'habitat och habiter står för de mer abstrakta och filosofiska.

Att det problemfält som behandlas inom CUH hör till de centrala inom PCH understryks av dess permanente generalsekreterare Jean-Paul Alduy i ett uttalande i samband med att dess nyorientering diskuterades under 1982.

"Det är inom ramen för dessa tre huvudlinjer; samråd mellan olika yrkeskategorier, mellan olika departement och samband mellan forskning och handling, som vår verksamhet i framtiden skall utvecklas och det under en banderoll som nyligen utökats med begreppet boplatsen, (l'habitat). Med detta vill vi också låta förstå att

den grundsats på vilken vår verksamhet vilar ytterligare befästs, nämligen att Plan Construction & Habitat vägrar att ge sig i kast med den teknologiska utvecklingen som någonting helt utan samband med den sociala utvecklingen, som fastslår nödvändigheten av ett helhetsperspektiv och en mångvetenskaplig syn på den byggda miljöns olika problem."

( Jean-Paul Alduy, Actualités Plan Construction & Habitat, 1983, 14.)

Att den teknologiska utvecklingens meningsfullhet måste mätas i mått av social utveckling och kvalitativ välfärd tillhör således en av grundsatserna inom det franska experimentbyggnadsorganet. Det framgår också entydigt i en aktuell detaljerad presentation av övergripande riktlinjer för forskning och utveckling inom CUH under de närmaste åren.\*

I denna slås inledningsvis fast att markeringen av sambandet mellan koncipiering, planering och brukande av boplatsen innebär en ansats till en återförening av dessa skilda aspekter som man menar gårdagens funktionalistiska misstag gjort allt för att splittra. Det tekniska systemtänkandet lika väl som experiment med spektakulära yttre formala och estetiska effekter har, menar man, egentligen ingenting sagt om boplatsens helhetsfrågor och dess fundamentala problematik. Samtidigt slår man fast att denna insikt endast kunnat vinnas genom ett decennium av erfarenheter kring experimentbyggande i många skilda former.

Genomgående gäller också i denna beskrivning en betoning av kvalitativa aspekter på boendet till skillnad från den tidigare allenarådande fixeringen vid kvantitativa aspekter. Man menar sig helt enkelt ha övergett föreställningen om att genomsnittsmänniskans behov överhuvudtaget går att vetenskapligt fastställa en gång för alla och att den sociala bostadspolitik sedan bara skulle gå ut på att tillgodose dessa kvantifierade behov. Den otroliga mångsidigheten i olika levnadssätt och kulturmönster motsäger tankegången om behovens universalitet och allmängiltighet. Vad som är kvaliteter i boendet kan bara bestämmas i förhållande till den meningsfullhet de ger åt skilda människor och grupper av människor i bestämda konkreta situationer.

Två oförenliga synsätt präglar den franska debatten inom det problemfält man arbetar inom, formerna för bostadsplanering och bostadsförsörjning. I ett läger talar man om den fullständiga brukar- och medborgarplaneringen som den enda rimliga lösningen. I ett annat vill man istället hävda att den arkitektoniska koncipieringen och det arkitektoniska projektet måste tillåtas ett visst mått av autonomitet så länge grundläggande praktiska vardagsbetingelser inte förbigås. Dessa två motsatta synsätt avser man att försöka nyansera genom experimentbyggnadsprojekt så att djupare insikter kan uppnås inom denna komplicerade problematik. En viktig fråga blir här att se boendets kvaliteter som en fråga om kvaliteter i förhållandet och sambandet mellan boplatsens koncipiering, dess planering och dess brukande. Att utveckla former för bostadsbyggande och bostadsplanering som överbryggar klyftan mellan dessa erfarenhetsvärldar menar man är det övergripande temat för allt experimentbyggande inom det problemfält som CUH-programmet står för. I praktiken kan den klyftan således handla om att offentliga byggherrar koncipierar boplatsen, står för upprinnelsen till ett bestämt projekt, medan arkitekter planerar och de boende brukar det färdiga resultatet. Ambitionerna inom CUH går också i huvudsak ut på att vidga de boendes



delaktighet i boplatsens koncipiering men också i dess planering medan arkitekter erbjuder möjligheter att skaffa sig djupare insikter om förhållandet mellan planering och brukande. Det kan till exempel leda till förnyade projekteringsrutiner i bostadssociala sammanhang. Givetvis verkar man också i hög grad för att utveckla bättre kontakter mellan enskilda grupper av medborgare och brukare å den ena sidan och offentliga bostadsproducenter å den andra. Som en konsekvens av de steg som redan tagits inom CUH kan man se ökad uppmärksamhet för boplatsens symboliska och arkitektoniska aspekter vid sidan om grundläggande praktiska funktioner.

Mot bakgrund av dessa överväganden har man inriktat verksamheten mot tre särskiljbara delprogram.

Det första behandlar formerna för social integration i lokalsamhället i förhållande till sociala skillnader av etniskt eller kulturellt ursprung. Man syftar här till att få till stånd en rad vetenskapliga analyser av lokalsamhällen på stadsdels- och kvartersnivå. Detta sker delvis i samarbete med det nyinstituerade systemorganet Plan Urbain som svarar för samhällsplaneringsforskningen i stort. Man satsar här således på att få till stånd fler experimentbyggnadsprojekt på stadsdelsnivå av det slag som ALMA GARE, REX 40, inneburit det första steget mot. Tillämpningsfältet har nu också vidgats till att även innefatta de senaste utbyggnadsområdena, de äldre förorterna i mellanstaden och de historiska innerstadsdelarna. Något av bakgrunden till dessa intentioner kan man också spåra i den förre bostadsministerns tankegångar om att få till stånd särskilda kvartersprojekt, de sk projects de quartier medan man också allmänt talar om det urbana projektet, le projet urbain i motsats till den tidigare gällande l'urbanisme programmé, den programmerade samhällsplaneringen.

Kring detta tema har också nyligen en enkät genomförts, riktad till ett hundratal forskargrupper varigenom tre viktiga tillämpningsområden kunnat identifieras. Dessa visade sig vara i första rummet förhållandet mellan ekonomisk och social utveckling på lokal nivå, social integration och samlevnad mellan olika befolkningsgrupper samt skillnader i livsmönster och dessas utveckling och slutligen de boendes inflytande i planeringen och den lokala demokratin.

Det andra delprogrammet rör sig kring tankegångarna dels om de gemensamma och kollektiva formerna för rumslig och arkitektonisk tillägnelse dels kring tankegången om det gemensamma byggherreskapet. Inom detta ämnesområde har man tidigt kunnat vinna en hel del erfarenheter medan de senaste åren givit upphov till en mängd projekt på temat medborgardeltagande i boplatsens planering som nyligen blivit föremål för en utställning.\*\*

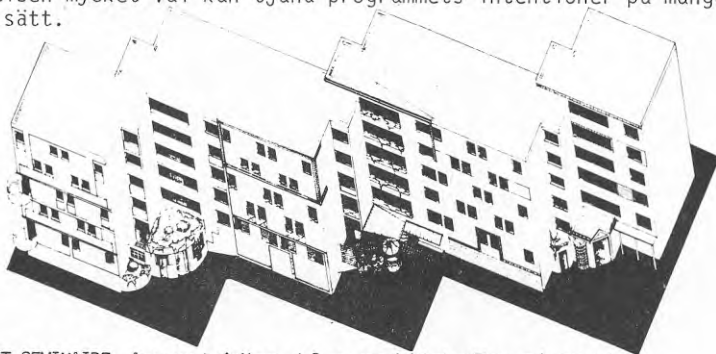
Huvudsyftet inom detta delprogram är att utveckla nya förhållningssätt mellan det offentliga bostadsbyggandets funktionärer och de boende i ett bestämt projekt inom ramen för konkreta tillämpningsprojekt. Frankrike har under 70-talet blivit ett land där de spontana, lokala initiativen till ett annorlunda bostadsbyggande utanför de traditionella institutionerna blivit förhållandevis vanligt men framförallt mycket uppmärksammat. Detta har inneburit att ambitionerna till en kvalitativ utveckling även inom ramen för det offentliga bostadsbyggandets begränsningar givit allt fler resultat. Tre projekt är här särskilt illustrativa nämligen ORSAY, CHAMBERY och JOINVILLE-LE-PONT, REX 50, 51 respektive ex 55.\*\*\*

I motsats till många förutsägelser om motsatsen så har fransmännen i praktiken visat sig mycket förstående till behovet av förnyelse inom det sociala bostadsbyggandet i form av de experimentbyggnadsprojekt som genomförts men endast så långt de tilläts en delaktighet i projektens koncipiering och planering. Forskningen inom detta fält utgår också ifrån att den gemensamma och individuella tillägnelsen i boplatsen är en grundläggande beståndsdel i det sätt på vilket den kommer att brukas, praktiskt och symboliskt. Detta gör att man vill utforska möjligheter, begränsningar och villkor för denna tillägnelse. En annan grundsats består i att de boende, för att reellt bli delaktiga i ett projekts koncipiering, en viktig förutsättning för en vidgad tillägnelse, så måste de formellt tillerkännas en sådan delaktighet genom att faktiskt representeras inom ramen för ett gemensamt byggherreskap, un maître d'ouvrage collectif. En hel del initiativ har också tagits inom bostadslagstiftningen för att förändra de formella och juridiska ramarna så att dessa experimentella förhållanden skall kunna göras allmängiltigt tillämpbara. \*\*\*\*

Man tillägger också att koncipiering, planering och brukande av boplatsen inte får vara skilda sidor av samma vardagliga verklighet, sett ur de boendes perspektiv, utan att dessa aspekter alla är beståndsdelar i en kontinuerlig utvecklingsprocess, där givandet och tagandet mellan olika parter blir avgörande för kvaliteten i det resultat som skall åstadkommas ur alla tänkbara synvinklar.

Det tredje delprogrammet slutligen, utgår främst ifrån erfarenheterna inom PAN och vill som underlag till den fortsatta tävlingsverksamheten försöka utveckla idéer om vardagslivets långsiktiga, förändrade villkor med konsekvenser för förhållandet mellan teknik och arkitektur, förändrade levnadssätt och bostadsplaneringens former.

Mitt personliga intryck av det riktade programmet CUH är att det innebär en intressant ansats till att inom ramen för ett forskningsinriktat experimentbyggande sammanlänka den arkitektoniska och sociala förnyelsen inom det sociala bostadsbyggandet. Att helt enkelt försöka se den ena aspekten som den andras förutsättning, utan att för den skull bortse från ekonomiska och tekniska realiteter. Man har också kunnat visa att investeringar i social kvalitet ger betydande samhällsekonomiska vinster och att den byggnadsteknologiska förnyelsen mycket väl kan tjäna programmets intentioner på många olika sätt.



LE PETIT SEMINAIRE, Axonometri över del av projektet efter orbyggnad.

\* Actualités Plan Construction & Habitat , 1983, 16.

\*\* h, 1984, 93, Histoires de participer.

\*\*\* Se under 4.50 eller i HABITATS AUTOGERES ,1983.

\*\*\*\* Se HABITATS AUTOGERES ,1983, p. 111-119

### 1.33 H88, HABITAT 88: Program för effektivisering och kostnadsreducering inom det sociala bostadsbyggandet.

Det riktade programmet HABITAT 88 är ett för Plan Construction överordnat program vars huvudmålsättning är att uppnå bättre kvaliteter i bostadsbyggandet genom att eliminera onödiga kostnader, eller som en arkitekt uttryckt problemet, det handlar om att undvika 25% i onödiga förluster på grund av låg produktivitet, inte att sänka kostnaderna med 25%. Kungstanken inom H88 tycks vara att en ambition att höja kvaliteten inom bostadsbyggandet måste utgå ifrån att den endast kan åstadkommas genom omfördelningar inom en given ram. Kan exempelvis boendets kostnader reduceras med 25% till följd av energisparåtgärder så skall detta utrymme användas för att höja bostädernas inre kvaliteter, bättre ytstandard och en högre arkitektonisk kvalitet.

Programmets intentioner är klara och entydiga. De består helt enkelt i att bygga mer och bättre till ett lägre pris och med bibehållen eller högre kvalitet, vilket i dagens läge tycks som en verklig utmaning för branschen i sin helhet. En anmodan har gått ut till branschens alla intressenter om att väcka förslag till åtgärder som kan effektivisera, rationalisera samt höja produktiviteten inom byggandet. Dessa ideer och förslag är avsedda att tillämpas inom en särskild experimentbyggnadssektor som skulle omfatta 20.000 lägenheter fram till 1988. Genom att ange målet men inte medlen och genom att betona att det rör sig om ett nationellt samråd där branschens samlade krafter skall kunna mobiliseras så hoppas man att utvecklingen efter denna kraftinsats skall kunna fortlöpa självant. HABITAT 88 skall också ses i samband med en allmän vitalisering av den inhemska industrins internationella konkurrenskraft som regeringen lanserat inom ramen för sitt samlade industripolitiska moderniseringsprogram.

Dagsläget under våren 1984 är inom HABITAT 88 att de förslag som kommit in nu granskas inom bostadsdepartementet. Man anser sig i huvudsak ha lyckats med att mobilisera hela branschen eftersom drygt 600 förslag flutit in under en tidsrymd av ett år fram till september 1983. Under hösten 1984 kommer sannolikt de första konkreta resultaten att kunna skönjas.

De omständigheter som bildat en bakgrund till den massiva satsningen bakom H88 är i huvudsak tre.

För det första konstaterar man en oroväckande och dramatisk stegring i byggnadskostnaderna vilket är på väg att kullkasta allmänna bostadspolitiska målsättningar som att de sämre bemedlade sociala kategorierna skall kunna beredas en bostad i nyproduktionen.

För det andra minskar det offentliga bostadsbyggandet drastiskt trots omfattande samhällseliga stödåtgärder vilket lett till den paradox som består i att ju mer staten subventionerar det sociala bostadsbyggandet desto färre projekt kommer till utförande. De samlade statliga investeringarna inom bostadsbyggandet utgör idag en femtedel av de offentliga civila investeringarna.

För det tredje konstaterar man, vilket kan tyckas som en smula överraskande i detta sammanhang, att bostadsefterfrågan i växande utsträckning antar en kvalitativ dimension. De franska bostadskonsummenterna är idag inte i främsta rummet på jakt efter tak över huvudet utan de frågar i stället efter större utrymmen, bättre bekvämlighet

och mer fria planlösningar samt en bättre arkitektur och ett bättre stadsbyggande. \*

HABITAT 88 är ett långsiktigt utvecklingsprogram medan en angränsande programverksamhet svarar för de kortsiktiga och omedelbara tillämpningarna. Detta program kallas PIP, Produits Industriels et Productivité. Detta tekniska innovationsprogram för byggnadsbranschen syftar till teknologisk utveckling inom bostadsbyggandet i huvudsak på två plan. Det ena består i att utveckla, implementera och producera nya byggnadsprodukter och byggnadsdelar i samklang med marknadens reella behov. Det andra består i att pröva nya effektivare organisationsformer byggnadsbranschen parter sinsemellan. Det, menar man, skall innebära att tätare förbindelser knyts mellan bestämda grupper bestående av arkitekt, byggherre, byggnadsentreprenör och byggnadsindustri. Man önskar exempelvis att arkitekterna i sin projektering skall ha bättre insikter om de krav som ett bestämt byggsystem uppställer och de regler som gäller för utnyttjandet av standardiserade industriellt framställda byggnadskomponenter. Vidare knyter man stora förhoppningar till att modern datateknik tillämpad i projekteringen och i kommunikationen mellan byggbranschens parter skall väsentligt rationalisera och förkorta byggnadstiderna. Exempelvis har ett företag, SOGETREL, utvecklat ett automatiserat system för produktion av standardiserade och delvis icke standardiserade betongelement knutet till datorstödd projektering vilket ger mycket god och omedelbar kostnadsöverblick under projekteringen.\*\*

Sedan förslagen till H88 lämnats in har en preliminär summering och utvärdering presenterats. Sju skilda verksamhetsfält har under detta arbete låtit utkristallisera sig.

Det första temat kretsar kring metoder för att utveckla och förnya samverkansformer inom byggnadsbranschen. Exempelvis vill man pröva former för samverkan mellan flera byggherrar kring ett och samma byggsystem för att åstadkomma effektivitetsvinster eller som ovan nämnts att särskilda produktionsgrupper bildas kring givna byggsystem med särskilda tekniska och arkitektoniska karakteristika. Den typen av förslag motsägs emellertid av programmets intentioner som talar om behovet att minska koncentrationen inom branschen och att värna den fria och öppna konkurrensen. Många kritiker är också oroliga för en utveckling mot en skärpt monopolisering som skulle kunna innebära att de offentliga byggherrarnas möjligheter till val på en öppen marknad ytterligare kringskärs. Dessutom skulle det kunna innebära en ytterligare begränsning i arkitektoniska uttrycksmedel.

Det andra temat gäller planeringsprocessens former och dess utrymme för rationaliseringsvinster genom en effektivare projektering. Detta tema har väckt det största antalet förslag.

Det tredje gäller förslag till förändrade anbuds- och upphandlingsförfaranden genom att till exempel standardisera de handlingar som skall ingå i ett anbud så att företagen lättare och snabbare kan lämna svar eller genom att begränsa det minsta antal företag till vilka ett anbud riktas.

Det fjärde temat behandlar byggplatsens organisation i vid mening där många företag väckt förslag om en mer medveten förplanering av byggnadsarbetet så att kostnadskrävande improvisationer skall kunna undvikas. Sambandet med det sk EVMB-programmet inom PCH är uppenbart och de förslag som här väckts kommer att inordnas inom detta särskilda program.

Det femte verksamhetsfältet gäller olika förslag till en moderniserad konstruktionsteknik som med hjälp av modern datateknik skulle kunna påskynda byggnadsförloppet men också kunna leverera kompletta 'byggnads-paket' ihopsatta efter i varje särskilt fall exklusiva krav och önskemål från en bestämd konsument. Den senare tankegången pekar också på möjligheten att förkorta det relativa avståndet mellan beställaren och byggmaterial- respektive byggkomponentindustrin. En eventuell beställare skulle exempelvis med hjälp av sådan teknik på mycket kort tid efter att byggnadens utformning bestämts kunna få sig de nödvändiga bygghandlarna levererade i ett paket för ett påföljande snabbt montage på byggplatsen.

Det sjätte verksamhetsfältet rymmer förslag till förändringar inom bostadsplaneringen på hur besparingar kan åstadkommas genom att slopa onödiga inredningsdetaljer och vilka kostnadsreduceringar som kan åstadkommas genom att en stor del av stomkomplettering och inredning överläts på de boende själva.

Det sjunde, slutligen, berör förändringar i normering och reglering även om de flesta förslag inte preciserar hur sambandet med kostnads-bilden här egentligen ser ut. Här tas också frågan upp om hur finansieringsbeslut och byggnadslov påverkar kostnaderna för ett byggnadsprojekt, bland annat har frågan väckts om inte dessa bägge beslut borde samordnas för att undvika oklarheter och tidsförluster genom långa väntetider.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att läget inom H88 ännu så länge är förhållandevis oklart. Även de ansvariga inom programmet verkar inte fullt på det klara med varåt det kommer att leda. Det kvarstående intrycket är dock den öppna och prövande attityd som genomsyrar programmets uppläggning samt ambitionen till en öppnare dialog mellan branschens olika parter, särskilt när det gäller ett närmande mellan arkitekterna och byggnadsindustrin. Det sista kan arkitektens kvaliteter ha en del att vinna av inför framtiden.

Avslutningsvis kan här särskilt noteras den förre bostadsministern, Roger QUILLOT's markering av de grundläggande ståndpunkter på vilket programmet måtte vila enligt hans mening. För det första så måste man utgå från en framtidstro inom branschen och hos alla dess medlemmar. För det andra så måste man få till stånd en total uppslutning kring programmets intentioner om det på lång sikt skall kunna utvecklas av egen kraft. Sist men inte minst så måste ett bättre samförstånd skapas mellan byggare och industrifolk för att allt framtida handlande med sikte på förnyelse kan ske med bostadsbyggandets kvalitet som det bärande och övergripande gemensamma målet för alla inblandade parter.

\* Actualités Plan Construction , 1983,13,p 3.

\*\* Se not av Jacques ÖHLUND, Composantes SOGETREL et Procédure P.I.P. ,1984.

### 1.34 Plan Urbain: Experiment inom stads- och samhällsbygge.

Plan Urbain kallas det organ som sedan omorganisationen under 1982 skall ansvara för den experimentella och incitativa forskningen inom stads- och samhällsbyggnadsområdet på samma sätt som Plan Construction & Habitat verkar inom byggnads- och bostadsplaneringsområdet. Detta har egentligen endast inneburit att det gamla organet Mission de la Recherche Urbaine bytt namn och fått utökade befogenheter att också initiera experimentbyggnadsinsatser. MRU, som förkortningen lyder, var den samlande kraften bakom 70-talets utveckling av fransk samhällsbyggnadssociologi, la sociologie urbaine, som sedermera givit Frankrike en viss ryktbarhet internationellt. Slutet av 70-talet innebar för detta organ en markant reducering av tillgängliga forskningsmedel från att tidigare ha varit ganska väl försedd.

Idag kan således Plan Urbain eventuellt se fram emot möjligheten att i mer praktisk form få tillämpa de anmärkningsvärda teoretiska landvinningar som gjordes under 70-talet även om resurserna för detta ändamål ännu inte är särskilt stora. De senaste åren har terrängen delvis förberetts genom att en rad mer verklighetsnära och historiskt-etnologiskt orienterade studier genomförts som nu kan ligga till grund för ett mer handlingsorienterat interventionsprogram. Tidigare har här påvisats sambandet med verksamheten inom CUH-programmet medan man redan har fått igång en tävlingsverksamhet kring stadsbyggnadsutveckling utefter de riktlinjer som nu gäller för PAN, Program för Ny Arkitektur. Det har kommit att kallas Banlieues 89 och leds av arkitekten Roland Castro. \*



Kvarteret PAUL BERT, Villejuif, arkitekt Paul Chenetov, AUA. Stadsförnyelse med respekt för äldre planmönster - gammalt och nytt i god förening.

\* För en diskussion om Plan Urbain's framtida verksamhet se METROPOLIS, 1983, 57 medan Banlieues 89 presenteras i Urbanisme, 1983, 197 och h' no 95/1984.

### 1.35 Plan Architecture: Experiment i offentlig miljö och i arbetsmiljö

Vid sidan om Plan Urbain, som inom MUL hör till la Direction de l'Urbanisme et des Paysages, så finns också en sidoställd organisation med namnet Plan Architecture inom la Direction de l'Architecture. Det fullständiga namnet är Plan Architecture, Constructions Publiques et Lieux de Travail. Dess uppgift är att på samma sätt som Plan Construction & Habitat svara för experimentell och incitativ forskning och utveckling med tillämpning i offentliga miljöer och i arbetsmiljösammanhang. Detta innebär för bostadsdepartementets Arkitekturstyrelse att man nu inte uteslutande har ansvaret för grundforskningen inom ämnet Arkitektur utan nu också kommer att kunna verka för experimentbyggnadsinsatser.\* Till Arkitekturstyrelsen fanns tidigare ett organ kallat CORDA med ansvar för grundforskningen inom arkitekturämnet, det har nu bytt namn till Secrétariat de la Recherche en Architecture, SRA.

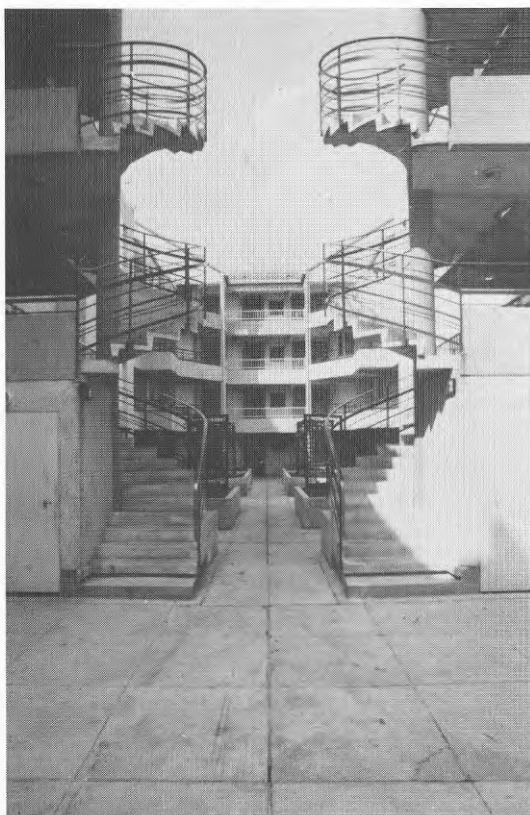
Inom Plan Architecture har man ännu inte kommit så långt utan diskussioner om hur man skall tolka de nya uppgifterna pågår fortfarande. Liksom för Plan Urbain har man inte de resurser Plan Construction & Habitat förfogar över utan huvudinriktningen är här fortfarande att vidareutveckla de ansatser till arkitekturvetenskaplig forskning som man nu har ett decennium av erfarenheter ifrån. Denna forskning har framförallt varit inriktad på att återupprätta en förlorad vetenskaplig disciplin. Inriktningen har varit förhållandevis traditionellt akademisk med en tyngdpunkt i historiska, filosofiska och teoretiska problemställningar. Att forskningen antagit en nästintill överdriven akademisk karaktär beror på att man hela tiden kämpat för att arkitekturvetenskapen skall kunna erkännas som en vetenskaplig disciplin på samma sätt som etnologi eller medicin. Ett förslag har också nyligen väckts av en grupp under ledning av Maurice Godelier, chef för det nationella forskningssystemet CNRS, om att arkitekturämnet skall integreras inom CNRS, en tankegång som nu väckts flera gånger sedan ett flertal år tillbaka. Den här gången ser det emellertid ut som om man skulle ha förhållandevis goda utsikter att lyckas.\*\* \*

Även den arkitekturvetenskapliga forskningen, liksom Plan Construction & Habitat, har nyligen blivit föremål för en utvärdering och tillbakablick på de gångna tio åren inom CORDA och nu under senare tid inom SRA. Den har publicerats i den franska arkitekturvetenskapliga tidskriften, Les Cahiers de la Recherche Architecturales. Här erbjuds goda möjligheter till en inblick i de problem som uppstår då man vill försöka göra arkitektur till forskningsämne i traditionell akademisk mening. De landvinningar som åstadkommits inom bostadsdepartementets Arkitekturstyrelse är här ur internationell synvinkel anmärkningsvärda och förtjänar all uppmärksamhet.\*\* \*

Arkitekturbegreppet upplever också i Frankrike en pånyttfödelse på många plan som för några år sedan markerades med instiftandet av det franska arkitekturinstitutet, Institut Français d'Architecture. Dess uppgift har sedan dess bestått i att arrangera utställningar, symposier och seminarier som haft en avgörande betydelse för att stimulera den franska arkitekturdebatten och för att få till stånd en bredare respekt för arkitektur som en kulturfråga vid sidan om de årliga större utställningarna på Centre Beaubourg. Detta institut kan också betraktas som en gren inom verksamheten vid Plan Architecture.

Den nuvarande bostadsministern höll också nyligen, under februari 1984, ett anförande just i samband med en utställning vid IFA,

där han särskilt tog upp arkitekturens roll i samhällets kulturliv och arkitekternas nuvarande yrkessituation. Han deklarerade sin regerings övertygelse om arkitekturfrågans stora betydelse och underströk bland annat särskilt att arkitekturens kvaliteter främst inte hänger samman så mycket med arkitekternas färdigheter som med den allmänna samhälleliga efterfrågan och kunskapsnivån inom ämnesområdet varpå han särskilt förordade förstärkningar vad beträffar arkitekturens ställning inom allmänna kulturpolitiska satsningar.\*\*\*\*



LES COTEAUX DU MAUBUEE, Arkitekt Alain SARFATI.

- \* Nyligen har exempelvis ett löpande tävlingsprogram PAN-Bureau lancerats.
- \*\* Rapport Godelier, CNRS
- \*\*\* Les Cahiers de la Recherche Architecturale, 1983,13, Recherche Architecturale - Thèmes et Bilans. (Ed. Paranthèses.) Paris.
- \*\*\*\*Discours de M Paul QUILES, MJL, le mardi 7 février 1984.





ALENÇON, ZUP de PERSEIGNE, Experimentprojekt för fönyelse av efterkrigstidens bostadsområden. I förgrunden försäkringskassans kontor som tillbyggnad. Arkitekt L.KROLL.



La rue Saint-Martin, Paris. (Ur IL ETAIT UNE FOIS L'HABITAT , 1981.)

## 2.0 DEN HISTORISKA OCH NUTIDA BAKGRUNDSTECKNINGEN

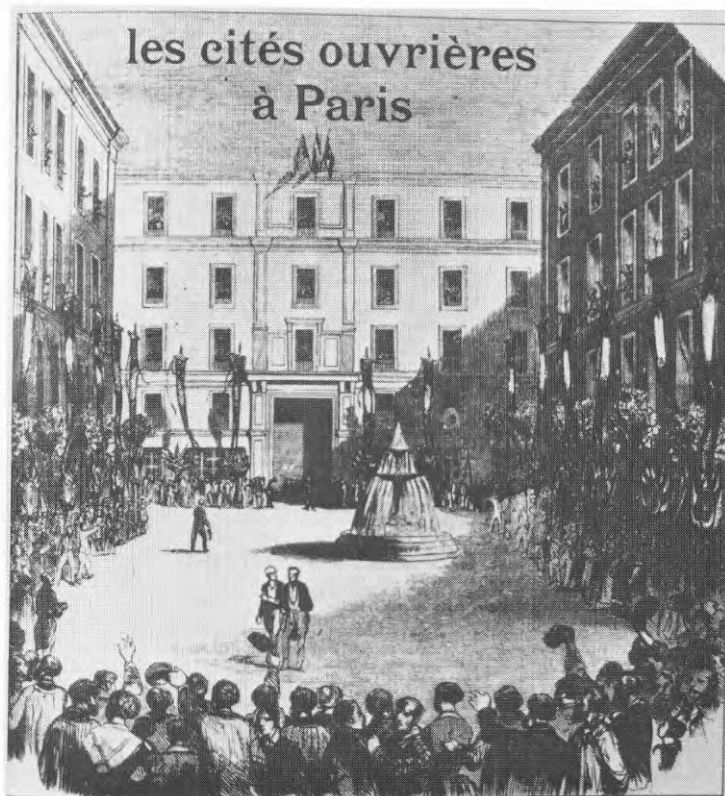
Det experimentbyggande som kommit till stånd i Frankrike under 70-talet kan ses som ett betydelsefullt inslag i den allmänna bostadssociala utvecklingen och som en del i en förnyelse av bostadspolitikens tillämpning under de senaste decennierna. För en djupare förståelse av i vilket historiskt och nutida sammanhang som experimentbyggnadspolitiken vuxit fram torde en beskrivning av vissa grunddrag i detta utvecklingsförlopp vara oundgänglig. Här skall därför ett försök göras att summariskt ange de yttre ramar och de grundläggande omständigheter som präglat bostadspolitikerna i Frankrike under de senaste två århundradena fram till dagens aktuella situation.

### 2.1 Det sociala bostadsbyggandets utveckling i Frankrike: Ett försök till en skissartad överblick.

Vid en jämförelse mellan de större europeiska länderna så framstår den franska bostadspolitikerna ur social synvinkel som allt annat än föredömlig vilket kommer att framgå av den följande framställningen. Om man ser till bostadssociala insatser på bredden så har säkert många andra länder en betydligt gynnsammare och mer framgångsrik bild att visa upp, i synnerhet under 1900-talets första decennier. De franska förhållandenas betydelse för den allmänna europeiska utvecklingen består därför mer i dess teoretiska och filosofiska bidrag till bostadsfrågans utveckling samt i ett antal exempel som gått på djupet i sina ambitioner att utveckla arbetarklassens bostadsförhållanden. Bland dessa exempel torde den sk Familistären i Guise, byggd under 1800-talets sista decennier, tillhöra ett utav de mest uppmärksammade initiativen till en progressiv bostadspolitisk praktik. Politiskt har bostadspolitikerna åtminstone på central nivå aldrig kommit under arbetarrörelsens inflytande annat än under några år före det andra världskrigets utbrott och sedan regimskiftet i och med Mitterand's valseger 1981. På central nivå har därför i huvudsak det liberala inflytandet gjort sig gällande medan ett progressivt bostadspolitiskt tänkande endast kommit till uttryck på det lokala och kommunala planet och i dessa fall desto tydligare. Det franska exemplet skall därför läsas som historien om en liberal reformpolitikens relativa kvantitativa misslyckande och om en minoritär arbetarrörelsens långvariga kamp för en social bostadspolitik vars praktiska tillämpning inskränkts till betydande men sporadiska framsteg på det lokala planet. Man skulle till och med kunna säga att den mindre del i franskt bostadsbyggande som förtjänar titeln socialt bostadsbyggande alltid varit och fortfarande är en experimentbyggnadssektor i sig själv. Proportionellt sett är emellertid denna sektor direkt jämförbar med den samlade svenska bostadsproduktionen varför dess karaktär kan vara särskilt intressant att nå djupare kunskap om.

Det är genomgående två frågeställningar som genomsyrar den franska bostadssociala utvecklingshistorien, nämligen å ena sidan frågan om statens förhållningssätt till bostadsfrågan och till ansvaret för bostadsförsörjningen och å den andra sidan de politiska förhållningssätten till skilda bostadsformer, i huvudsak den individuella eller den kollektiva, det egna hemmet eller massbostaden. Den fortsatta framställningen kommer att i huvudsak utgå från dessa bägge problemställningar för att karakterisera utvecklingen från den franska revolutionen till modern tid.\*

\* Framställningen kommer till stor del att bygga på (Guinchat et al 1981).



Cité Napoléon, rue Rochechouart, Paris.

2.11 Fram till första världskriget: Motvillig men nödvändig liberal reformpolitik mot en social bostadspolitik och från den kollektiva till den individuella bostadsformen för arbetarklassen.

Modern fransk historia kan sägas ta sin början i och med den franska revolutionen som innebär de första stegen mot en borgerlig republik. Därmed skulle såväl monarkin som aristokratins maktherravälde raseras för att inte återupprättas förrän under restaurationens början efter Napoleonkrigen. Denna epok präglades mycket av dess socialfilosofer ur vilkas tänkande den utopiska socialismen senare skulle växa fram. Frågan om arbetarklassens bostadsformer, i bilden av den framtida utopi som denna idéströmning gärna målade upp, fick en framträdande ställning. De första ansatserna till en formulering av arbetarklassens bostadsfråga kan spåras under denna tid och får ett konkret uttryck i den franske filosofen Charles Fourier's visioner om Falangstären, ett kommittärt mönstersamhälle.

Bostadsförhållandena vid den här tiden, för den växande stadsbefolkningen såväl som för landsbygdsbefolkningen, var självfallet undermåliga. Samtida dokument talar om att hälften av befolkningen helt enkelt saknar fast bostad. Det samtida Paris beskrivs ofta som en kokande gryta av vitt skilda levnadsöden. Att proletariatet, borgarklassen och aristokratien här bodde bokstavligen under ett och samma tak är väl omvittnat, den lokala integrationen av skilda samhällsklasser under den här epoken är ett mycket karakteristiskt drag. Den bostadslöses enda hopp stod till några filantropiska välgörenhetssällskap.

Fram till julirevolutionen händer i stort sett inte annat än att den misär som skulle bli dess grogrund bland många andra orsaker tillspetsas. Vid sidan om de revolutionära händelserna under 1830 så skulle koleraepidemin under 1832 bli den omständighet som skulle leda till borgarklassens första insikter i arbetarfrågans dimensioner och till de första åtgärderna för att förbättra de sanitära förhållandena i arbetarstadsdelarna. Att förhållandena var ohållbara framgår i en studie av Perreymond år 1844 som visar att av Paris' 912 000 innevånare så bodde 600 000 under slumliknande förhållanden.

Tiden mellan revolutionsåren 1830 och 1848 kännetecknas därför som de år då de första diskussionerna inleddes bland det härskande borgerskapet och dess socialfilosofer om vilka åtgärder som skulle kunna förändra förhållandena till det bättre. Bland de förslag som väcks märks tankegången om att koncentrera arbetarbefolkningen till särskilda arbetarstadsdelar, de sk cités ouvrières. Allmänt börjar också en moralisk opinion i växande utsträckning förespråka att staten borde ta ansvaret för att bygga särskilda hälsosamma arbetarbostäder. Patriarkaliskt betingad välgörenhet blev emellertid fortfarande det enda Paris' trasproletariat och arbetare kunde hoppas på.

Efter februarirevolutionen, som skulle bli ytterligare ett varningstecken till den växande sociala oro som landet plågades av, skulle emellertid de första egentliga stegen tas till byggande av arbetarbostäder i statlig regi. I och med Napoléon III's maktövertagande skulle situationen väsentligt förändras. Den nye kejsaren låter på ett personligt initiativ uppföra den första egentliga arbetarstadsdelen, la Cité Napoléon, rue de Rochecouart. Den anläggningen skulle kunna rubriceras som det första kollektivhuset i modern historia eftersom det innehöll en rad kollektiva inrättningar för de boendes hygieniska och moraliska välfärd. Att komma i åtnjutande av dessa var emellertid förbundet med ovillkorlig

hörsamhet gentemot en lång rad regler för hur man skulle uppföra sig för att inte tala om de kriterier som uppställdes för att man alls skulle kunna komma på fråga när det gällde att hyra en bostad i huset. Denna anläggning tillsammans med ytterligare ett sextiotal som byggdes skulle markera en väsentligt ny utvecklingsfas i den bostadssociala utvecklingshistorien. I förhållande till de hundratusentals hjälpsökande och bostadslösa representerade de självfallet inget annat än en droppe i havet. De nya ideologiska förhållningsätt som skulle utvecklas mot bakgrund av arbetarstadsdelarna skulle emellertid leda utvecklingen i nya banor.

Motiven till den förhållandevis liberala bostadspolitik som utvecklades under det andra kejsardömet var självfallet mycket sammansatta. I grunden fanns en social reformtanke men också den växande skräcken bland den tidens borgerlighet för den revolutionära smitta som utvecklades i takt med de sanitära olägenheterna, inte sällan det egentliga upphovet till revolutionära stämningar. Vid sidan om denna politiska och ideologiska logik fanns självfallet också den hygieniska och medicinska samt den moraliska. Den allmänna moralens sammanbrott likställdes och identifierades ofta vid den här tiden med det sanitära förfallet. Vidare så kunde opinionen inte undgå att påverkas av de utopiska tankegångar som inte sällan rymde liberala tankegångar. Att arbetarstadsdelarna kom till stånd skulle således huvudsakligen kunna förklaras med tre skilda idékomplex, de politiskt-ideologiska, de moraliskt-hygieniska och de socialistiskt-utopiska.

Att man vid denna tidpunkt valde en kollektiv bostadsform som modell för nya arbetarbostäder är särskilt intressant med tanke på den fortsatta utvecklingens inriktning. Arbetarstadsdelarna blev från reaktionärt och liberalt håll hårt angripna och utdömda eftersom man menade att de helt enkelt motverkade sina syften. I de nya arbetarstadsdelarna skulle de revolutionära strömningarna ytterligare fördjupas och arbetarkampen bättre kunna organiseras menade man, samtidigt som det moraliska sönderfallet fortsatte eftersom den kollektiva bostadsformen inbjöd till ett promiskuöst levnadssätt. Alternativet, om staten alls skulle engagera sig i bostadsfrågan, menade man, var det friliggande egna hemmet. Det kunde bättre motsvara de politiska och sanitära krav som situationen ställde. Nästan samtidigt med att Cité Napoléon byggdes kom dessa kritiska synpunkter att materialiseras i Cité de Mulhouse, som slutligen kom att omfatta närmare tusen friliggande mindre arbetarbostäder. Att opinionen framledes skulle förskjutas till det egna hemmets förmån skulle till stor del kunna förklaras genom den affekterade debatt som utspann sig kring dessa diametralt motsatta lösningar på arbetarklassens bostadsfråga.

Parallellt med dessa tendenser grundläggs vid samma tid de första statliga och kommunala myndigheter som skulle få till uppgift att övervaka att ett visst mått av sanitär standard upprätthölls. Den första lagen om sanitär olägenhet stiftas år 1850 samtidigt som vissa begränsade mått och steg vidtas för att hämma den tilltagande bostadsspekulationen och uthyrningen av undermåliga arbetarbostäder. Kejsaren ger också i uppdrag vid denna tid åt baron Haussmann att svara för Paris' sanering vilket bara skulle komma att innebära att arbetarklassens bostadsförhållanden ytterligare försämrades. Saneringarna och rivningarna skulle nämligen främst leda till en våldsamt spekulation i bostäder för de övre borgarskikten och aristokratin samtidigt som hela arbetarstadsdelar läggs i ruiner. Vissa initiativ till bostadssociala insatser kan spåras

under dessa decennier men det kan inte annat än betraktas som marginella inslag i det stora hela.

Året 1867 blir den definitiva vändpunkten för förhållningsättet till frågan om en kollektiv eller individuell bostadsform för arbetarklassen. Den utställning som hålls i Paris samma år som Marx' Kapitalet publiceras, presenterar de första exemplen på idealbostäder i form av egna hem. Flera av dessa förslag får kejsrerliga utmärkelser och det ser ut som om den officiella linjen helt och hållet har slagit över till förmån för den individuella bostadsformen som arbetarbostad.

Särskilt betecknande för situationen är att Jean-Baptiste André Godin, Frankrikes mest välkände representant för de Fourier-inspirerade kretsarna, två år tidigare hade färdigställt den första flygeln till vad som senare skulle bli Familistären i Guise, 1800-talets kanske viktigaste exempel på en progressiv bostads-social praktik. Familistären var både en direkt utmaning mot de nu förhärskande strömningarna som förordade det egna hemmet och en förnyande syntes av den individuella och den kollektiva bostadsformen, lika giltig idag som vid denna tid. Dess allsidighet i fråga om såväl medveten ideologisk överbyggnad som nydanande praktiskt-tekniska tillämpningar kommer för all framtid att göra Godin's paternalistiska initiativ till en föregångare när konkreta illustrationer till det möjliga resultatet av social reformvilja inom bostadsbyggandet kommer på tal. Familistären i Guise är nämligen ur många synvinklar en inkarnation av och förelöpare till vad som sedan skulle bli essensen av arbetarrörelsens sociala bostadspolitik.

I samband med världsutställningen i Paris 1889 blir de politiska ställningstagandena i bostadsfrågan helt entydiga. Högerkrafterna motsätter sig helt och hållet statens inblandning i bostadsfrågan och förkastar den kollektiva bostadsformen men man kan tänka sig det egna hemmet som en möjlig lösning. De liberala krafterna avskriver likaledes den kollektiva bostadsformen men kan tänka sig det egna hemmet som arbetarbostad samtidigt som man understryker att skall staten engagera sig i bostadsfrågan så måste det ske genom att man uppmuntrar den fria företagsamheten att bygga dessa nya arbetarbostäder. Vänstern, med Godin som den kanske mest modererande förgrundsgestalten i denna fråga, förordar ett statligt ansvarstagande och den kollektiva bostadsformen men förkastar samtidigt det egna hemmet som en tänkbar lösning. På utställningen trängs också, typiskt nog, en modell av Familistären med den stora uppsjön av förslag till arbetarbostäder i det egna hemmets gestalt. Den uppfattas emellertid av majoriteten som något politiskt och revolutionärt suspekt precis som Godin's person i sig själv vid den här tiden.

Innan dess hade emellertid ytterligare ett folkligt uppror hunnit utspela sig mitt under brinnande krig med Tyskland med början under 1870, nämligen Pariskommunen. Trots att Pariskommunen hade betydligt mer akuta problem på sin dagordning inför det stundande inbördeskriget så grundläggs dock under dess korta blomstringstid tankegångar på en social reformpolitik som senare skulle komma att förverkligas när väl de upprörda känslorna efter Pariskommunens blodiga upplösning hade lagt sig. Pariskommunen underströk med all önskvärd tydlighet, på samma sätt som de tidigare upproren, det nödvändiga i en social reformpolitik om det franska samhället skulle kunna bestå som nation. Detta insåg nu åtminstone en liberal

reformvillig centergrupp i det politiska livet.

Steget mot en egentlig social bostadslagstiftning i Frankrike togs år 1892 genom den sk Siegfriedlagen. Initiativtagare var två politiker, Siegfried och Ribot, som själva praktiserade socialt bostadsbyggande i affärsdrivande syfte. Siegfriedlagen innebar ett förverkligande av de tankegångar som länge försvävat de liberala krafterna. Staten skulle medvetet försöka få fart på byggandet av arbetarbostäder men skulle för dess verkställighet helt förlita sig på det privata initiativet. Lagen påbjöd att särskilda kommissioner inrättades i varje departement som med hjälp av blygsamma statliga medel via en central sparkassa skulle initiera privata byggnadsföretag. Kostnadsramarna var så fastlagda att man skulle kunna säkerställa att arbetare med mindre inkomster skulle kunna hyra en bostad med en viss standard i dessa fastigheter. Dessa kommissioner gick under beteckningen HBM, Habitations Bon Marché, Billighetsbostäder. De skulle genom sin verksamhet och de resultat som därur föll komma att skriva ett viktigt blad i fransk socialhistoria som i dess arkitekturhistoria. På riksplanet samordnades deras insatser genom en nationell, överordnad kommitté.

Resultatet av Siegfriedlagen skulle emellertid bli förhållandevis magert, den massiva effekt man hade väntat sig uteblev helt. Detta förklarades av många bero på att man i allt för stor utsträckning förlitat sig på det privata initiativet samtidigt som de finansiella omständigheterna var helt otillräckliga. En kritiker hävdade klarsynt att "...välgörenhet har gränser som den goda penningplaceringen inte känns vid..." Ur det privata kapitalets synvinkel var investeringar i sociala bostadsbyggnadsprojekt helt enkelt inte tillräckligt lönsamma. Siegfriedlagen modifierades därför snart i en ny lag från 1906, den sk Strausslagen.

Denna nya lag innebar att HBM-kommissionerna nu alltmer kom att införlivas i departementens och kommunernas lokala förvaltningar vilka tidigare inte haft något som helst inflytande. Dessutom förbättrades finansieringsvillkoren och de lokala kommissionerna kunde nu också förhandla direkt med de centrala statliga kreditinstitutionerna. En aspekt på Strausslagen som är särskilt intressant är att den innebar att de förnyade HBM-kommissionerna nu fick sk utökade befogenheter, des compétences étendues, vilket i sak innebar att deras intervention i bostads- och stadsbyggande fick en ny kvalitativ innebörd. Tidigare hade deras uppgifter strängt taget bara bestått i att skaffa tak över huvudet åt arbetarfamiljer men nu utsträcktes deras insatser till att gälla inre kvaliteter i bostäderna som hygienisk utrustning, eller bostadskomplement som trädgårdar och kollektiva inrättningar. Strausslagen innebar också att de 137 HBM-kommissioner som fanns 1906 snabbt kunde öka till ett antal om 327 år 1912. Ytterligare en omständighet som påskyndade utvecklingen var den sk Ribotlagen som innebar att staten genom lokala finansieringsinstitut tillsköt lånemedel med låg ränta avsedda att användas av familjer med små ekonomiska resurser men som ändå hade möjligheter att köpa sin bostad. Den lagstiftningen lever än idag kvar i fransk bostadspolitik på så vis att också allmännyttiga bostäder kan upplåtas med andelsrätt för vilka staten erbjuder förmånliga lån.

Om Siegfriedlagen var det första steget mot en egentlig social bostadspolitik och ett socialt bostadsbyggande och Strausslagen det andra så skulle den sk Bonnevalagen från 1912 innebära steget ut i en fullt socialiserad statlig bostadsproduktion om dock



i begränsad total omfattning. Bonnevalagen markerade att de tidigare stegen varit otillräckliga för att få till stånd ett bostadsbyggande i tillräcklig omfattning. Med kvantitativa mått mätt så hade den tidigare lagstiftningen helt misslyckats att på något avgörande sätt häva bostadsbristen. Produktionen var fortfarande alltför låg och de bostadssociala problemen så allvarliga att den tidens ledande liberala politiker med sorg i hjärtat såg sig tvingade att antråda den statsocialistiska utvecklingsvägen "av engelsk modell". De liberala principerna och förlitandet till den goda viljan hade inte kunnat lösa arbetarklassens bostadsfråga, det tvingades man motvilligt erkänna. Denna betydelsefulla brytpunkt tycks ha försenats väsentligt i Frankrike i förhållande till många andra europeiska länder där den statsinterventionistiska linjen hade segrat för länge sedan om inte på det ideologiska planet så åtminstone i realiteten.

Bonnevalagen innebar att det fulla ansvaret för bostadsförsörjningen för de särskilt behövande nu lades på kommuner och länsmyndigheter, vilka tidigare hade spelat en underordnad roll. Som en kommentar till lagen sägs, mot bakgrund av att Paris nyligen drabbats av stora oroligheter där många fall av bostadslösa familjer uppmärksammats i sin ändlösa jakt efter ett tillfälligt natthärbärge, att kommunerna inte bara bör ta detta ansvar utan de är helt enkelt framledes skyldiga att hysa de bostadslösa. Detta leder till att lokala bostadsbyggnadskontor inrättas i varje kommun och län, de sk Office Public. Därmed hade den lagstiftande grunden lagts till det egentliga sociala bostadsbyggande som kommer till stånd under mellankrigstiden. Den grunden har ännu inte till fullo spelat ut sin roll. Utvecklingsförloppet skulle emellertid komma att avbrytas och bostadsefterfrågan nå nya höjdpunkter efter fyra års förödande krig på Frankrikes egen mark.



Daumier, "Les Fugitifs", ( de flyende ).



RUE DES AMIRAUX, 1923. Arkitekt Henri SAUVAGE (1873-1932). Ett exempel på den tidens mest avancerade HBM-projekt, bostäder och bostadskomplement i förening.

## 2.12 Mellankrigstiden: Från en betydelsefull inledande förnyelse till det sociala bostadsbyggandets sammanbrott: Från bostadsfrågan till den urbana frågan.

Det första världskriget innebar å ena sidan att bostadsbristen ytterligare förvärrades till följd av att 900 000 byggnader lades i ruiner och å den andra sidan att statens samhällsansvar förstärks som en följd av de nödvändiga krigsansträngningarna. Statliga ingripanden i ekonomin och i bostadsbyggandet ifrågasätts i allt mindre utsträckning eftersom de från allt fler håll betraktas som oundvikliga. Dessa omständigheter skulle få stor betydelse för den sociala bostadspolitikens fortsatta utveckling.

Redan åren omedelbart före kriget hade emellertid många viktiga landvinningar gjorts inom det sociala bostadsbyggandet. HBM-kommissionernas verksamhet avsatte sig i en lång rad intressanta bostadsbyggnadsprojekt vilka idag blir föremål för ett växande intresse i den bostadspolitiska debatten. Likaså hade arkitekten Henri Sauvage fört utvecklingen flera steg framåt genom att utveckla nya typer av bostadshus där tidens brännande hygieniska frågor får sina svar. Särskilt illustreras detta i ett projekt vid rue Vavin, 1911-1912, som med sina revolutionerande terrasslägenheter erbjöd en lösning av de svåra dagsljusförhållandena i täta innerstadskvarter. Likaså inspirerades man mycket av de engelska idéerna om trädgårdstäder vilket avsatte sig i det betydelsefulla projektet Cité Daviel inne i själva Paris.

Under perioden efter kriget fortsatte denna förnyande tendens och experimentlusta exempelvis illustrerad i Sauvage's större terrasshuskomplex Rue des Amiraux vilket nu också kom att inbegripa offentliga inrättningar och en badhusanläggning. Diskussionerna skulle också komma att leda till att de sociala bostadsbyggandets pionjärer i Frankrike alltmer utvidgade bostadsfrågan till att också gälla stadsbyggnadsfrågan. Den man som kom att symbolisera dessa strävanden var urbanisten Henri Sellier, till stor del initiativtagaren till det betydande exemplet Châtenay-Malabry, också kallat la Butte Rouge. Här kan man studera hur det premodernistiska arkitektur- och stadsbyggnadstänkandet betonade de traditionella stadsmässiga kvaliteterna och den arkitektoniska symboliken. Châtenay-Malabry var helt enkelt ett av Frankrikes första moderna förortsområden. En viktig förelöpare i mer traditionell stil var den nu också ofta uppmärksammade trädgårdsstaden i Suresnes. Alla dessa pionjärinsatser var rörelsens alternativ till de stadsuppbyggande tendenser som kunde spåras i de sk lotissements, de oändliga oplanerade och kaotiska egnahemsområden som växte fram, ofta i slumliknande former, runt om Paris och andra större städer. Bakgrunden till denna spontanistiska form av stadsutveckling består främst i den relativa avsaknaden av en konsistent planlagstiftning, mark- och fastighetsspekulation samt den nya lokaliseringslogik som följde i industrins och järnvägens utveckling.

Ur politisk synvinkel är annars mellankrigsperioden självfallet präglad av stor social oro. Vänsterrörelsen vinner en allt större enighet även om dess inre brottas med svåra stridigheter som också gäller i det konservativa och liberala lägret. Slutet av 20-talet innebär en tilltagande mobilisering inom såväl fackföreningsrörelsen som hyresgäströrelsen. Den förvärrade bostadskrisen utlöser massiva demonstrationer kring rätten till bostad och i protest mot ständiga hyresstegringar. Den största demonstrationen äger rum i Paris under 1929 och markerar därmed startpunkten för den allt mer inflytelserika sociala rörelse som vuxit fram i arbets-

lösheten, bostadsbristen och den fortfarande olösta bostadsfrågans spår. Trots allt så utökas de finansiella stödåtgärderna, om än i blygsam omfattning, under denna tid samtidigt som antalet offentliga bostadsproducenter tilltar kraftigt i förhållande till perioden före kriget. Dessa omständigheter förklarar den relativa förnyelse som kommer till stånd under dessa år men de förblir proportionellt sett endast krusningar på ytan, på bredden görs egentligen inga bostadssociala framsteg.

Under 20-talet skisseras emellertid ett massivt statligt ingripande inom bostadsbyggandet. Dess program når offentligheten för första gången under 1921. En politiker med ursprung i de krigshärjade norra delarna av landet, Louis Loucheur, lägger fram ett program för en produktion av 100.000 lägenheter under en tioårsperiod, ett dåtida miljonprogram. Förslaget får emellertid ett otillräckligt gensvar vilket förklaras med de stora svårigheterna att få fram det riskvilliga kapitalet. Loucheur's egen argumentering går ut på att dessa statliga investeringar på lång sikt skall kunna komma statskassan till del genom större skatteintäkter från den befolkning som genom programmet bättre kan införlivas i regionens ekonomiska utveckling.

Det skulle emellertid dröja ända fram till 1928 innan Loucheur's intentioner skulle kunna sättas i verket och då i betydligt mindre skala. Under en femårsperiod ställs medel till förfogande som skall tillåta en produktion av sammanlagt 200 000 lägenheter tillika med 60 000 av typen HBM som nu får mer förmånliga finansieringsvillkor, främst avsedda för medelklassgrupper. Den nya typen av bostäder kallas HLM, Habitations à Loyer Modéré, en typ som sedan skulle komma att existera fram till 1977. Lagstiftaren anmärker själv att detta är första gången som bostadslagstiftningens uttryckligen också delvis värnar medelklassens behov av bostäder. Två år senare tillkommer också ett nytt dekret om en mellanform till såväl HBM som HLM kallad HBMA, Habitations à Bon Marché Améliorée, en förbättrad form av HBM-bostäder utslutande i form av hyresbostäder. Härmed grundläggs också det lapoverk av olika finansieringsformer för skilda sociala kategorier som präglat franskt bostadsbyggande fram till modern tid eller närmare bestämt 1977 då en samlad finansieringsform kommer att gälla för allt bostadsbyggande med statlig finansiering.

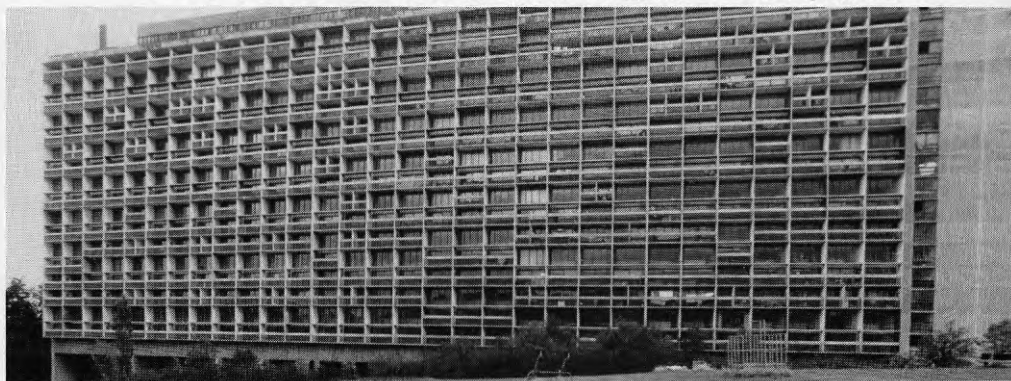
En annan betydelsefull dimension i Loucheurlagen är också att den förutsätter att detta bostadsbyggnadsprogram skall genomföras inom ramen för ett enhetligt stadsbyggnadstänkande och en planlagstiftning som också skall gälla utanför den bostadssociala sektorn. Bostadsfrågan träder således här in i ett väsentligt nytt skede då den egentligen inordnas i den urbana frågan, en fråga om stadsutvecklingen i stort där den moderna industriella produktionsapparaten alla skilda aspekter underställs ett övergripande helhetstänkande. De idéer som exempelvis Henri Sellier härvidlag länge förfäktat når här således sin lagstiftningstekniska motsvarighet.

Femårsprogrammet ger, sin otillräckliga vidd till trots, en viss skjuts åt det sociala bostadsbyggandet som emellertid abrupt skulle komma att avbrytas av de dramatiska händelserna under börskraschernas år 1929 och 1930. Enligt vid den tiden ansedda ekonomer rymde programmet endast en femtedel av det nödvändiga nya antalet bostäder.

Den ekonomiska krisen till följd av händelserna i USA under 1929 får katastrofala följder även i Frankrike som i övriga delar av Västeuropa. Bostadsproduktionen halveras under loppet av några

få år. Påbörjade projekt får lämnas oavslutade och färdigställda lägenheter står tomma eftersom hyresnivån nått sådana astronomiska tal att ingen med normala inkomster kan ha råd att bebo dem. Till råga på allt, eller som en följd därav, förvärras också det politiska klimatet i snabb takt liksom i Tyskland vid samma tid. Under 1934 uppstår våldsamma upplöpp iscensatta av extrema högerkrafter för första gången i Frankrikes historia vilka får en blodig upplösning. Detta till trots kan vänsterrörelsen enas inom Le Front Populaire och under dess ledargestalt Léon Blum. Från och med 1936 styrs så Frankrike av en vänstermajoritet, statsmakten har plötsligt erövrats. De år som följer innebär att en lång rad av reformer sätts i verket vilka för den sociala utvecklingen flera steg framåt inom en mycket kort tidsrymd. Bostadsfrågan kommer dock nästan alltid upp sist på dagordningen i denna förvirrade tid till förmån för mer akuta brydsamma politiska angelägenheter. De här åren var också vad man i Frankrike kallar "de galna åren" som sedan skulle utmynna i "det galna krig" som skulle föregå det egentliga krigsutbrottet.

Trots de stora omvälvningar som sker i Europa under dessa år så finns det i Frankrike de som fortsätter att reflektera över bostadsfrågans framtid. Dessa år förs debatten i bostadsfrågan in i en ny dimension genom Le Corbusier's för sin tid föga uppmärksammade profetior. CIAM håller flera av sina mer fruktbärande kongresser som skulle bilda underlaget till la Charte d'Athènes, det moderna stadsbyggandets Magna Carta, formulerad 1933 men publicerad först under 1941. När Le Corbusier slutligen kan utverka en egen utställningshall vid utställningen Arts et Techniques, år 1937, där hans visioner om ett framtida samhällsbyggande i dittills oanade proportioner framgår i all önskvärd tydlighet, så möter ingen person av någon betydelse upp. Som en röst i öken klingar slutligen hans appell ohörd om "Kanoner och krut? Nej tack, bostäder om jag får be!" under de närmaste tio åren. Han skulle emellertid få sin revansch. De teoretiska grundvalarna för den moderna massbostadsproduktionen och den moderna rörelsens segertåg över världen låg redan fast på plats. När krutröken hade skingrats var världen återigen mer än villig att lyssna, några dörrar behövde egentligen aldrig slås in. Här uppstår dock det vakuum i tänkandet kring bostadsfrågan som skulle göra alltför många till offer för en lättsinnig propaganda av Le Corbusier's artistiska snitt. Sambandet med mellankrigstidens kvalitativt orienterade arkitektur- och stadsbyggnadsutveckling inom den bostadssociala sektorn skulle för lång tid framöver brytas för att möjligen återupprättas först mot 70-talets slut - den betydelsefulla pre-modernistiska eran skulle försjunka i total glömska.





VENISSIEUX, ZAC LES MINGUETTES, ett av de mest omtalade franska problemområdena i synnerhet sedan man för ett år sedan lät spränga två punkthus till grus och aska i närvaro av republikens president. Les Minguettes ligger i utkanten av Lyon.

2.13 Efterkrigstiden: Ur krigets ruiner ett bostadsbyggande utan motstycke i omfattning som först skulle ifrågasättas efter maj 1968: Från rätten till bostad till staden som rättighet.

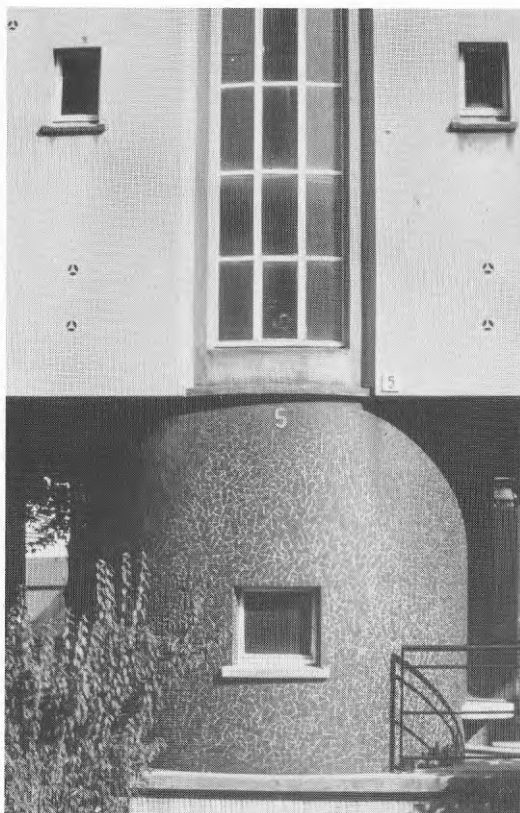
Ju närmare man i en sådan här framställning kommer den egna samtiden desto svårare blir det att överblicka ett skeende som förefaller ganska klart under de tidigare epokerna. Jag tvingas här därför bara konstatera att Frankrike under efterkrigstiden återigen står med ett land i ruiner efter ytterligare ett skoningslöst världskrig. Kriget och de efter internationella förhållanden halvhjärtade insatserna inom bostadsbyggandet ger en ytterst prekär situation när det gäller bristen på bostäder. De följande decennierna innebär därför en enorm kraftanstängning för att rätta till de tidigare begångna misstagen. Att tyngdpunkten här kommer att ligga vid kvantitativa aspekter, behovet att inhysa så många som möjligt så snabbt som möjligt, förefaller i ljuset av dessa omständigheter inte så förvånande. Desto mer förunderligt är det kanske att man i Frankrike mycket snart kastar av sig de rationalistiska och teknokratiska tvångströjorna för att på sätt och vis börja om där Henri Sauvage's och Henri Sellier's gärningar tog en ände i slutet av 20-talet. Att man i Frankrike under loppet av ett drygt decennium, från 1968 och framåt, lyckats förvända den mest banala arkitektur- och stadsbyggnadsutveckling till sin motsats, till internationell ryktbarhet och uppmärksamhet, kan kanske bara förklaras med de konsekvenser som den senaste revolutionen i Frankrikes historia innebar under maj 1968. Den gav upphov till en allmän kulturrörelse i franskt samhällsliv som skulle få avsevärd betydelse för arkitektur- och samhällsbyggnadstänkandets utveckling. Först idag kan man emellertid säga att den intellektuella omvälvningen omsatts i praktiska resultat. Det franska bostadssociala byggandet står inför en djupgående förnyelse. Henri Lefebvre, den betydelsefulle franske filosofen, symboliserar också denna förnyelse genom att mynta begreppet Staden som rättighet, i en debattbok publicerad 1967. Det är upproret mot en förlorad stadsmässighet, en hemlöshet och platslöshet i den moderna storstaden, som kommit att känneteckna 70-talets franska utveckling.

De decennier som följer på krigsslutet betingas huvudsakligen till en början av återuppbyggnadsprogrammet som så småningom övergår i ett omfattande utbyggnadsprogram för de sk grands ensembles, koncentrerade större förortsområden för vilka Sarcelles utanför Paris i debatten hela tiden får stå som symbol. Kritiken mot dessa monotona förorter leder emellertid till, under inflytande av regionala ställningstaganden inför Parisregionens utbyggnad, till en serie av större nybyggnadsområden, de sk villes nouvelles, i synnerhet kring Paris men också kring flera andra större agglomerationer. De blir en slags jättelika experimentbyggnadsfält där olika stadsbyggnads- och arkitekturidéer provas. Denna utbyggnadsfas är nu i huvudsak avslutad varför uppmärksamheten i växande utsträckning nu riktas mot ombyggnads- och förnyelsefrågor.

I fråga om de två frågeställningar som inledningsvis erbjöds som tema för denna framställning så kan man säga dels att den kollektiva bostadsformen återigen gör sitt segertåg genom arkitekturhistorien för att återigen mot mitten av 70-talet få se sig överflyglad av det egna hemmet i bostadsproduktionen och i den allmänna debatten, fast nu från andra utgångspunkter än de som gällde tidigare, dels ifrågasätts alls icke längre den statsinterventionistiska politiken inom bostadsbyggandet, åtminstone inte som förr annat

än nu från radikala utgångspunkter. Dessa ifrågasätter ofta statens allenarådande myndighet över bostadsbyggandets verkställighet och vill se ett ökat lokalt och regionalt ansvarstagande för bostadsförsörjningen i samklang med ett större medborgarinflytande över dess praktiska tillämpning.

En mer inträngande behandling av efterkrigsförhållandena får anstå tills vidare på grund dessas idag oöverskådliga karaktär. Framledes skall här istället anges några av de grundläggande villkor som gäller i franskt bostadssocialt byggande, i synnerhet från och med 1977 då den nya lagstiftning som för närvarande är under omprövning, trädde i kraft. Det kan också tilläggas att man i dagens Frankrike inom den bostadspolitiska debatten och i synnerhet inom arkitekturdebatten betydligt mer refererar till förhållanden under den sk pre-modernistiska perioden än till den moderna under 50- och 60-tal. Den tiden betraktas mer eller mindre som ett överskridet stadium i utvecklingen som rymmer få föredömen i dagens situation.\*



Detalj från La Butte Rouge, Châtenay-Malabry, arkitekter Bassompierre, de Rutte & Sirvin, 1925.

\* För en koncis och kortfattad sammanfattning av efterkrigstidens ekonomiska, tekniska och sociala politik för byggandets utveckling se en artikel av Pierre Strobel i Architecture et Industrie...1983.



- 2.14 Den aktuella situationen: Ny lagstiftning från 1977 och ett successivt minskat statligt engagemang i bostadsfrågan men en ny bostadspolitik håller på att byggas upp.

Det sociala bostadsbyggandet i Frankrike har under efterkrigstiden dominerats av de sk HLM-organisationerna. De kan vara av olika karaktär men samordnas inom ett nationellt organ, UNFO HLM, l'Union Nationale des Fédérations d'Organismes d'HLM. Dess samlade bostadsbestånd omfattar knappt 3 miljoner hyreslägenheter och knappt en och en halv miljon andelslägenheter. Ungefär var fjärde fransman bor i HLM-bostäder eller totalt 12 miljoner människor år 1981. Den årliga produktionen inom HLM-sektorn har de senaste åren legat runt 200 000 enheter.

Utvecklingen under efterkrigstiden vad beträffar det samhälleliga finansiella ansvarstagandet för bostadsproduktionen i sin helhet har bestått i ett successivt minskat statligt engagemang. Den statligt finansierade sektorn inom bostadsbyggandet utgjorde kring 1965 omkring 40% medan den mot 70-talets mitt stigit till runt 80%. I dagens läge har denna siffra sjunkit till 50% vilket betyder att varannan bostad i nyproduktionen får statligt stöd.

Totalt sett har bostadsproduktionen stadigt minskat de senaste åren för att under 1981 uppgå till 391 000 nyproducerade lägenheter. Av dessa uppges 156 000 lägenheter vara statligt finansierade, i huvudsak i form av hyresrättslägenheter men också i form av andelslägenheter.

Bostadsproduktionen delas normalt in i tre skilda sektorer; den subventionerade hyresrättssektorn, den subventionerade äganderättssektorn och den fria sektorn. I officiell statistik anges de respektive produktionstalen inom dessa sektorer till 53.400, 107.600 och 229.900 vilket ger procentandelarna 14%, 27% och 59%. För 1975 finns uppgifter om motsvarande tal. Den första subventionerade hyresrättssektorns andel är då 26% medan den fria sektorns andel är 40%.

År 1981 producerades 190.100 friliggande enfamiljsbostäder och 141.000 lägenheter i flerbostadshus. Mellanformer, radhus eller mindre flerbostadshus hade samtidigt producerats i ett antal om 59.800 enheter. Procentandelarna blir 49% och 36% respektive 15%.

Den nuvarande regeringen ärvde av de tidigare ministärerna under efterkrigstiden en förhållandevis överskådlig mängd finansieringsformer för socialt bostadsbyggande för olika sociala kategorier som sedan 1977 omvandlades till en generell form av bostadsfinansiering. Den bestod i en låneform för hyresbostäder, PLA, och en för äganderättsbostäder, PAP. Till dessa nu generellt gällande låneformer fogades ett särskilt bostadsbidragssystem, APL. Av totalt 8 miljoner hyresgäster, varav 2,7 miljoner inom den bostads-sociala sektorn, åtnjuter idag 20.000 denna form av bostadsbidrag. Staten uppställer vissa villkor för att bostadsproducenterna skall kunna utnyttja dessa subventioner och bedriver på så vis sin politik. Till dessa grundläggande låneformer skall också tilläggas de PC-lån som staten också ger ett visst räntestöd till.

Bostadsbidragssystemet, APL, har de senaste åren varit utsatt för en hel del kritik som påpekat dess segregativa effekter.

Det kan yttra sig på så vis att särskilt kostsamma nybyggnadsprojekt blir omöjliga att hyra ut till andra hyresgäster än sådana med så små inkomster att de har rätt till APL. Det kan också yttra sig på så vis att en familj med tonårsbarn tvingas flytta efter att ett av dessa lämnat familjen på grund av att bostadsbidraget drastiskt minskar så att de inte har råd att bo kvar. En rad åtgärder har under de senaste åren vidtagits för att råda bot på missförhållandena med APL-systemet och flera nya åtgärder har nyligen aviserats.

För 1982 års budget hade medel avsatts som motsvarar en produktion av 175.000 hyreslägenheter, 170.000 ägandelägenheter och 200.000 lägenheter med PC-lån på den privata, statligt stödda lånemarknaden. Medel avsätts också för finansieringen av 140.000 lägenheter inom ombyggnadssektorn varav 90.000 inom HLM-sektorn. Totalt har således budgeterats för 685.000 lägenheter.

Räntesatserna för de olika statliga bostadslånen varierar från 7.07% för PLA, 8.90% för privata bostadsföretag, till 12.56% för PAP och upp till 14.60% för PC-lån. Den genomsnittliga produktionskostnaden uppges till 7.820 FF. För PAP 5.450 FF och för PC till 6.570 FF och inom den fria sektorn till 8.900 FF. För PLA-finansierade projekt ligger då genomsnittskostnaden sannolikt under den som gäller för PAP.

En viktig omständighet särskilt i detta sammanhang är att de franska bostadslånen delas upp i tre skilda kategorier, 1, 2 och 3. Kategori 1 är den särskilda lånesumma som ministern och Bostadsdepartementet förfogar över för extraordinära insatser. Den lär motsvara en årlig produktion om knappt 40.000 lägenheter, varav alltså för experimentbyggnadsinsatser en betydelsefull del tas i anspråk.

Byggnads- och anläggningssektorns tyngd i sin helhet i fransk ekonomi representerar en fjärdedel av industrins produktion, omsätter 400 miljarder FF och sysselsätter 1.800.000 människor. Insatserna inom denna sektor, BTP, Bâtiment et des Travaux Publics, fördelas på en tredjedel inom ombyggnad och underhåll och på två tredjedelar inom nybyggnadsverksamheten.

Den nya regeringen har ännu inte klargjort sina intentioner vad beträffar det framtida sociala bostadsbyggandet åtminstone inte inom något sammanhängande reformprogram. Att man kommer att stödja den hyresrättssubventionerade sektorn till förfång för äganderättssektorn i nyproduktionen står dock klart såväl som att HLM-sektorn i stort kommer att få en ledande roll i framtiden. Intensiva diskussioner pågår emellertid på många håll för att skapa ett underlag för en ny lagstiftning och ett reformprogram.\*

Presidenten, François Mitterand har deklarerat att bostadsfrågan kommer att inta en huvudroll under hans ämbetsperiod. Hans aktiva engagemang i frågan har också under den senaste tiden visat sig på många olika sätt. Även den f d premiärministern Pierre Mauroy har personligen engagerat sig i frågan i synnerhet kring bostadsplaneringens demokratisering och för ett utvidgat medborgarinflytande i samhällsplaneringen.

\* För en aktuell diskussion se tex Economie & Politique, 1984, 82/355.

Slutligen kan det här vara på sin plats att göra en jämförelse mellan Sverige och Frankrike vad beträffar det sociala bostadsbyggandets karaktär och omfattning i de bägge länderna. Jämförelser mellan länder är nu självfallet mycket vanskliga på grund av de olika grunder för beräkningen av olika jämförelsetal som vanligen redovisas. Det kan lätt leda till missuppfattningar om de verkliga skillnaderna länder emellan.

När det gäller förhållandet mellan Frankrike och Sverige förefaller emellertid två olika frågor bäst belysa dessa skillnader. Den ena gäller graden av samhällelig finansiering av bostadsbyggandet och den andra det sociala bostadsbyggandets andel av den totala bostadsproduktionen.

När det gäller den första frågan så står det förhållandevis klart att det svenska bostadsbyggandet till ungefär 80% är samhällsfinansierat medan motsvarande siffra i Frankrike är ungefär 40%. Av detta följer att den egentliga bostadssociala sektorn i Frankrike är jämförelsevis betydligt mer marginaliserad än i Sverige. Ett konkret uttryck för dessa skillnader är att det svenska bostadsdepartementets budget uppgår till runt 20 miljarder varav ungefär hälften vardera på lån respektive subventioner medan det franska bostadsdepartementets lånebudget begränsar sig till ett belopp om knappt tre miljarder. I praktiken måste detta innebära att betydligt större del av medborgarnas bostadskostnader täcks via statsbudgeten i ett land som Sverige än i ett land som Frankrike. Detta gör i sin tur att franska bostadskostnader kan se övermäktiga ut för en svensk men då har man inte tagit hänsyn till det samhälleliga skatteuttagetets omfattning för att finansiera en skenbart lägre kostnadsnivå. För att få ett grepp om proportionerna kan man också säga att den renodlade bostadssociala produktionen i Frankrike av flerbostadshus med hyresrättsupplåtelse motsvarar den samlade svenska bostadsproduktionen med god råge. Den senaste tioårsperioden har också andelen samhällsfinansierat bostadsbyggande i Frankrike drastiskt minskat, se nedanstående tabell. För 1985 har nyligen aviserats att man trots åtstramningar avser att upprätthålla 1984 års produktionsplan. Det innebär att finansplanen förutser 70.000 hyreslägenheter med PLA, 150.000 äganderättslägenheter samt 140.000 ombyggda äldre moderna bostäder.

Jämförelse mellan olika sektors andel av den totala bostadsproduktionen i Sverige och Frankrike, procent:

	Frankrike 1975	1981	Sverige 1984*
Enskild sektor	40	59	13
Subventionerad äganderättssektor	34	27	40
Subventionerad hyresrättssektor	26	14	47

\* NBD's bostadsdata. De olika sektorerna är endast i mycket grova drag jämförbara i de bägge länderna.



CITE DU LIEVRE D'OR, Dreux. Ett exempel på en verkligt tung satsning inom det franska experimentbyggnadsprogrammet för att få fram kunskap om hur efterkrigstidens bostäder kan byggas om och förnyas särskilt ur energisynpunkt. Arkitekter BELUARD & PERINIC.

## 2.141 Ombyggnadssektorn

Förnyelsen av det redan befintliga bostadsbeståndet, dess underhåll och ombyggnad samt komplettering, får en allt större betydelse inom det bostadssociala verksamhetsfältet i Frankrike såväl som i Sverige. Även experimentbyggnadsinsatser blir allt vanligare inom denna del av bostadsbyggandet varför det kan finnas anledning att här klagöra de huvudsakliga omständigheter som påverkar dess utveckling.

Ombyggnadssektorns omfattning i Frankrike har uppskattats till runt 350.000 lägenheter om året, varav 200.000 med statlig finansiering. Dess andel av den samlade bostadsproduktionen har stadigt ökat under senaste år. Från 1972 till 1978 förändras dess andel från 21% till 41% varför det finns underlag för att tala om att den idag utgör hälften av marknaden.

Av det samlade nationella bostadsbeståndet om 20 miljoner bostäder utgörs hälften av bostäder byggda före 1949. Inom HLM-sektorn bedömer man att 1 miljon bostäder står inför omedelbara ombyggnadsåtgärder. Ett program för ombyggnad av 700.000 lägenheter har aviserats.

Ombyggnadspolitiken betingas av fem skilda aspekter, de sociala, de byggnadskulturella, de samhällsekonomiska, de stadsbyggnadstekniska samt de arkitektoniska.

De sociala aspekterna betingas av att de företrädesvis är de sämst ställda befolkningskategorierna, äldre, arbetslösa och immigranter, som bor i de äldsta och de sämsta bostäderna ur kvalitets- och sanitetshänseende. Den statliga ombyggnadspolitiken syftar till att bostadsstandarden i detta bestånd skall höjas till en lägsta godtagbar standard.

De byggnadskulturella aspekterna och de stadsbyggnadstekniska betingas av behovet att dels rekonstruera de äldre degraderade innerstadskvarteren dels att åter införliva efterkrigstidens förortsområden med stadsstrukturen i sin helhet. De med dessa åtgärder sammanhängande arkitektoniska aspekternas betydelse har alltsedan Malrauxlagstiftningen särskilt betonats i Frankrike. Den arkitektoniska aspekten betraktas ofta som den helhetsfråga som skall sammanfoga de övriga aspekterna till ett gott slutresultat.

De samhällsekonomiska aspekterna säges särskilt betingade av att öppna nya verksamhetssektorer för en byggnadsbransch som reducerats betydligt under senare år.

Finansieringen inom ombyggnadssektorn följer i stort också de riktlinjer och utnyttjar de medel som lagstiftningen från 1977 lade fast. De gängse låneformerna, PLA, PAP och PC tillämpas således också för ombyggnadsinsatser. Även APL är tillämpligt i äldre ombyggda lägenheter som ett medel att öka kvarboendefrekvensen. Därutöver finns ett antal statliga kommissioner som dels inriktar sin verksamhet på det äldre beståndet, inom ANAH, dels mot det modernare beståndet inom FAU, HVS och nu nyligen en särskild kommission som skall svara för samordnade förnyelseinsatser i ett 20-tal särskilt utvalda moderna förortsområden, des grands ensembles.

ANAH, Agence Nationale pour l'Amélioration de l'Habitat, kallas det organ som svarar för förnyelsen inom det äldre bostadsbeståndet, närmare bestämt bostäder byggda före 1948. Detta organ instiftades under 1970 och disponerar en miljard FF för förnyelse av omkring 35.000 lägenheter årligen. Till de tyngre insatserna inom ANAH hör de särskilt utvalda tillämpningsområdena, de sk OPAH, Opérations Programmées d'Amélioration d'Habitat, dit insatserna koncentreras inom ungefär en stadsdels begränsningar. Bland de viktigaste stimulansmedlen inom det äldre ombyggnadsbeståndet hör en subvention kallad, PAH, Prime d'Amélioration d'Habitat. Den riktar sig främst till privatpersoner och uppgår till ungefär 15.000 FF men kan inom ett OPAH-område utsträckas till knappt 20.000 FF. Dessa subventioner bidrog under 1981 till att runt 50.000 bostäder i det äldre beståndet byggdes om. Andra subventioner för sanitärt betingad ombyggnad finns också, sk SSI, och för projekt där de arkitektoniska aspekterna kan anses vara särskilt betydelsefulla, kallad TIA.

Under 1976 tillskapades FAU, Fonds d'Aménagement Urbain, som innebar dels att den sk OPAH-proceduren kunde tillämpas genom ANAH dels att en särskild interministeriell grupp tillsattes, HVS, Habitat et Vie Sociale, som skulle initiera motsvarande insatser inom det moderna förortsområdena. Genom FAU kan medel utgå som i stort motsvarar de svenska miljöförbättringsbidragen. Inom HVS tillämpas dessutom de sk PALULOS-subventionerna som särskilt är avsedda för ombyggnad av HLM-bostäder. De uppgår normalt till 70.000 FF per lägenhet men kan i det fall ombyggnaden samordnas med energitekniska åtgärder utsträckas upp till 200.000 FF per lägenhet. Genom PALULOS kunde under 1981 omkring 85.000 lägenheter byggas om medan man räknar med att denna siffra skall stiga till runt 100.000 under 1982. För 1982 har medel anslagits som kan öka denna siffra till runt 150.000 lägenheter.\*

Insatser för att förnya de större förortsområdena har nyligen kommit att inrymmas inom ytterligare en överordnad kommission som förmodligen kommer att överta delar av HVS's tidigare verksamhet eller komplettera densamma. Kommittéen har det långa namnet Commission Nationale pour le Développement Social des Quartiers. På samma sätt som inom OPAH har nyligen ett 20-tal större moderna förortsområden med särskilda problem valts ut för riktade och koncentrerade insatser. Bakom detta initiativ ligger regeringen politik som särskilt kommer att prioritera insatser för de större förortsområdenas förnyelse. Som exempel på några utvalda områden kan Roubaix nämnas, det område inom vilket projektet ALMA GARE, REX 40, ligger och ZUP de Perseigne i Alençon, ex 73, ett omtalat exempel på radikala åtgärder, som för närvarande ligger nere, delvis initierade av den belgiske arkitekten Lucien Kroll.

Dessutom kan i detta sammanhang nämnas det särskilda programmet Banlieues 89 vars verksamhet främst är inriktad på den föregående generationen av förorter, främst kring de större tätorterna och i synnerhet kring Paris.

\* För en sammanfattning av dessa organs verksamhet och en detaljerad beskrivning av låneformer och subventioner se artikel av Jean Pierre Decourcelle i t&A, 1983, 348.

## 2.15 Byggforskningens allmänna utvecklingsförlopp under de senaste decennierna.

Parallellt med den utveckling som ovan beskrivits har naturligtvis även byggforskningens former och inriktning väsentligt förändrats och påverkats av de övergripande samhällsomständigheterna. Den politik som staten förde under återuppbyggnadsskedet strax efter krigsslutet betingades av tre huvudsakliga målsättningar. Den ena var av ekonomisk art och bestod i att omorganisera och koncentrera byggnadsindustrin, den andra var av teknisk natur, det gällde att snabbt industrialisera byggandets former och den tredje var av social natur, att få igång byggandet av HLM-bostäder som kunde möta den enorma efterfrågan.

Resultatet av denna politik blev att staten med hjälp av massiva stödåtgärder lyckades utveckla en industrialisering inom byggandet tack vare att staten också själv kunde garantera att dessa investeringar kunde avsättas i en tillräcklig produktionsvolym inom det sociala bostadsbyggandet. De privata företagen visade sig emellertid alltför små och splittrade för att klara de nya stora utbyggnadsprojekten varför staten också fick sätta stora halv-offentliga byggföretag på fötter som exempelvis SCIC under de första åren på 50-talet. Under 50-talets slut hade kapaciteten byggts ut så pass att ännu större utbyggnadsprojekt, de sk grands ensembles, kunde genomföras vilka senare följdes av de sk ZUP-områdena under mitten på 60-talet. Frankrike stod därmed som en av de främsta i Europa när det gällde rationalisering inom bostadsbyggandet. Kritiken av det sociala, kulturella och arkitektoniska resultatet blev emellertid så pass förödande att man därefter var tvungen att leda in utvecklingen i andra banor.

Det är i det sammanhanget som Plan Construction kommer in under sitt första verksamhetsår 1971. Den tunga industrialiseringspolitiken är nu förbi och man talar i stället om en öppen form av industrialisering, om kompatibla, standardiserade byggkomponenter och om flexibla tekniska konstruktionssystem. Dess uppgift blev därför främst att utveckla sk modeller, tillämpbara i mindre projekt men över hela landet. Även denna anpassning till tidens nya krav blir emellertid snabbt förbigången av utvecklingen under mitten av 70-talet med sin energikris, byggprojektens minskade antal och omfattning och en ökad efterfrågan på egna hem. Det grandiosa teknologiska språng man hade hoppats få till stånd blev plötsligt onödigt och otidsenligt varför verksamhetens inriktning snabbt blev mer kvalitativ.

Den förnyade situationen måste också ses i ljuset av den genomgripande radikaliserings av förhållningssätt till stads- och samhällsbygge och senare arkitekturfrågor som vuxit fram under 70-talet inom den sk Recherche Urbaine. Den skapade en särskild samhällsbyggnads-sociologi som förmådde avslöja de renodlade teknokratiska målsättningarna bakom statens politik och även bakom forskningen inom Plan Construction. \*

Slutet av 70-talet skulle kunna karakteriseras som mötet mellan den teknologiskt orienterade forskningen och experimentbyggandet inom Plan Construction som tycktes sakna social legitimitet och de samhällsvetenskapligt orienterade forskare och arkitekter som saknade ett praktiskt tillämpningsfält för sina radikala samhälls- och yrkesideologier. \*\*

Resultatet av detta möte har blivit en mycket intressant handlingsorienterad miljö inom forskningsvärlden som ytterligare understrukits av regimskiftet vilket gjort att aktionsforskningsbegreppet blivit ett betydelsefullt honnörssord även i officiella sammanhang. Detta har gjort att Frankrike inom arkitektur- och samhällsbyggnadsområdet blivit ett internationellt experimentfält där förnyelsen fått fotfäste i ett mycket innovativt och skapande klimat. Situationen hade emellertid sannolikt varit betydligt annorlunda om inte byggkonjunkturen varit vikande och det genomsnittliga byggprojektet som idag kring 50 lägenheter. Radikaliseringsvågen under 70-talet tycks emellertid också ha avsatt sig långt utanför professionernas begränsningar eftersom intresset för stadsbyggandets kvalitativa aspekter vuxit sig starkt på lokal politisk nivå långt utanför Paris vilket ytterligare bidragit till den nuvarande, för experimenterande, gynnsamma situationen.



ZUP de PERSEIGNE, Alençon. Förtätning i form av en ny skola iklädd det egna herrnets arkitektoniska skrud. Chefsarkitekt Lucien KROLL, ex 73.

\* Jag har haft tillfälle att behandla detta tema inom ramen för två studier av den franska samhällsbyggnadssociologin och arkitekturforskningen, publicerade i Rapport R7:1980, Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm.

\*\*Elisabeth Lebas har ägnat mycket kraft åt att beskriva den intellektuella utvecklingen i Frankrike inom ämnesområdet. Se (Lebas 1982) och (Lebas 1983).



3.0 PLAN CONSTRUCTION 1971-1981: ETT DECENNIUMS ERFARENHETER  
KRING FORSKNINGSSINRIKTAT EXPERIMENTBYGGANDE. Om att göra  
det till synes omöjliga till det fullt möjliga.

Om man mycket kort skulle försöka förklara vad det är som gör det franska experimentbyggnadsorganet Plan Construction till särskilt intressant i ett internationellt perspektiv så skulle den förklaringen helt säkert bestå i att dess insatser verksamt bidragit till att inom loppet av ett decennium bryta ett komplett dödläge i det franska sociala bostadsbyggandet och förvända detta till sin motsats - ett innovativt experimentellt klimat som gett upphov till ett kvalitativt nyskapande. Att denna klimatförändring inte begränsats till experimentbyggandet inom Plan Construction och en grupp framåtsyftande arkitekter och administratörer utan vidgats till att gälla bland alla de parter som är inblandade i den bostadssociala praktiken; det råder det idag allt mindre tvivel om. Exempelvis samlade det franska byggbranschorganet Le Moniteur nyligen till en rundabordskonferens på detta tema som visade att alla var överens om att dagens situation i Frankrike präglas av en djupgående förnyelse i attityden till de bostadssociala problemställningarna såväl bland politiker som bland byggbranschens företrädare. Vissa kunde till och med sträcka sig så långt som till att tala om Frankrike som det land vilket för närvarande leder arkitekturutvecklingen inom ramen för det offentliga bostadsbyggandet.\*

Robert Lion, Plan Construction's operationelle förgrundsgestalt under uppbyggnadsskedet, den f d premiärministern Pierre Mauroy's närmaste rådgivare, illustrerar denna omvandling genom att referera till det amerikanska programmet Breakthrough från 70-talets början. Det var en viktig förebild för fransmännen och disponerade för sin tid anmärkningsvärda resurser. Idag hör man inte längre talas om Operation Breakthrough medan Plan Construction alltmer blir en omtalad internationell förebild till experimentella forskningsinsatser inom byggandet.

Att göra det till synes omöjliga fullt möjligt - rendre possible - inom en bransch där det mesta kan tyckas omöjligt att förverkliga på grund av tekniska, ekonomiska och administrativa hinder, det har varit Plan Construction's grundinställning. Idag har man all anledning att vara tillfredställd med vad man kunnat uppnå. Man har lyckats förändra det offentliga bostadsbyggandets ansikte utåt - de franska allmännyttiga bostadsproducenterna inom HLM-sektorn står idag längst fram i frontlinjen för förverkligandet av nya sociala och arkitektoniska kvaliteter vilket de årliga omröstningarna kring bostadssociala förnyande insatser ger belägg för på pappret.\*\*

Under den tioårsperiod som Plan Construction verkat har 30.000 experimentbyggda lägenheter producerats till en statlig insats av 250 miljoner FF. Dessas proportionella andel av den totala produktionsvolymen är självfallet blygsam. De projekt som kommit till stånd har emellertid främst påverkat utvecklingen genom sin strategiska betydelse i egenskap av levande och konkreta exempel på de alternativ som skulle kunna efterfrågas. De visioner som trots allt alltid funnits har getts konkretion och verklighetsförankring samt tjänat som betydelsefulla referensprojekt.

Det måste samtidigt understrykas att Plan Construction's framgångar till stor del beror på den entusiasm och handlingskraft som präglat

dess ledargestalter, i första hand Paul Delouvrier men också Robert Lion och Raymond Sajus. Men de framgångar som de kunnat nå har inte varit lättköpta. Man tvingades övertyga en rad Plan-kommissioner om nödvändigheten av att avsätta särskilda medel för experimentell och incitativ forskning inom bostadsbyggandet och därtill även de för dagen dominerande politiska kretsarna. Även om de rent finansiella medel man förfogat över varit betydelsefulla så har ändå det moraliska stödet till krafter inom branschen som tidigare förgäves försökt få till stånd en förändring varit det mest betydelsefulla. Den konsekventa kvalitetspolitik man bedrivit till förmån för dessa grupper har väckt mycket ont blod i en bransch med många och oskrivna hävdvunna lagar varför man skaffat sig många fiender. Plan Construction har därför fått en berättigad ryktbarhet för sin djärvhet och dristighet. Nya broar har därmed kunnat slås mellan främst den yngre generationen arkitekter och progressiva offentliga bostadsproducenter.

Ytterligare en tendens i Plan Construction's agerande förtjänar att understrykas, nämligen dess framåtsyftande och långsiktiga orientering som förenats med dess handlingskraft och förankring i nuet. Man säger sig vilja tjäna som ett språkrör för framtidens boende, de som om 50 år kommer att ha radikalt annorlunda krav på sitt boende än de som gäller idag. Att idag förverkliga det boende som inom ett femtioårigt utvecklingsperspektiv tycks bli en självklarhet verkar vara en betydelsefull grundsats. Det innebär också ett intressant samband mellan ett aktionsorienterat forskningsperspektiv och ett mer långsiktigt traditionellt akademiskt som underbygger varandra.

Ett försök till en sammanfattning och till överblick av de resultat som åstadkommit inom Plan Construction från 1971 till 1981 finns sammanställd i katalogen *Construire pour habiter*, Att bygga för att bo, i samband med bostadsmässan under 1981/82. Även om den katalogen har karaktär av festskrift så ger den ändå en intressant inblick i de förhållanden under vilka man arbetat. De kritiska synpunkterna får här igen framträdande plats och någon egentlig självprövning kan inte spåras. Man vill självfallet i detta läge inte i onödan inbjuda till en kritik som kan skada verksamheten. Dock så framkommer här den nyorientering som regimskiftet kommit att innebära vilket inneburit en bredare politisk legitimitet för Plan Construction.\*\*\*

De mer inträngande kritiska aspekterna på Plan Construction finns istället samlade för de tre huvudsakliga ämnesområdena, Teknik, Arkitektur och Sociologi i några olika publikationer.

#### Den byggnadsteknologiska förnyelsen

De tekniska REX-projekten granskas i två interna rapporter. Den ena behandlar de renodlade teknologiska experimentbyggnadsprojekt som kom till stånd under den första uppbyggnadsfasen. Den andra behandlar det mest betydelsefulla temat inom ramen för de byggnads-politiska satsningar till en industrialisering av branschen, nämligen l'industrialisation ouverte, på svenska närmast det sk 'bygglådetänkandet'. Det står för ett systematiskt konstruktions-tänkande som utgår ifrån industrialiserade byggkomponenter, kompatibla med varandra, vilket ger möjligheter till 'öppna' och flexibla tillämpningar. Ett byggande med standardiserade byggelement. Dessa tankegångar efterträdde de som tidigare gjorde sig gällande kring de tyngre formerna av industrialisering i form av t ex hela prefabricerade volyement.\*\*\*\*

Författarna till den första rapporten hävdar att de tekniskt orienterade experimenten får anses som förhållandevis misslyckade ur dagens återblickande perspektiv. Den grundläggande felaktiga utgångspunkten menade man var föreställningen om att byggnadsbranschen kunde rationaliseras på samma sätt som vilken annan industriell verksamhetsgren som helst, tex bil- eller flygindustri. Man förbisåg helt enkelt byggbranschens mycket speciella förhållanden. Vidare hävdar man att det experimentellt-vetenskapliga resultatet av experimenten ifråga faktiskt nästan helt uteblivit även om man gärna erkänner att de som tekniska och arkitektoniska demonstrationsprojekt har haft ett visst värde. I grunden menar man att den byggnadsteknologiska förnyelse som man förväntat sig inte har kunnat åstadkommas. Det mest bärkraftiga resultatet har emellertid blivit de drygt 25 olika konstruktionssystem som idag fortfarande tillämpas i Frankrike, vilka faktiskt också inneburit möjligheter till förnyade arkitektoniska uttrycksmedel.

#### Det sociala bostadsbyggandets arkitektoniska förnyelse

Arkitektonisk förnyelse med tillämpning inom det offentliga bostadsbyggandet har alltid hört till de centrala frågorna inom Plan Construction. Även detta ämne har blivit föremål för en mycket inträngande analys som dock tyvärr inte sträcker sig längre än fram till 1978. Detta arbete, med den svenska titeln, Arkitektonisk innovation inom det bostadssociala byggandet, tillhör säkert några av de tyngsta dokumenten inom Plan Construction's inre självprövning. Det har uppenbarligen haft ett avgörande inflytande över utvecklingen sedan dess publicering under våren 1979.\*\*\*\*\*

I denna rapport granskas verksamheten främst med utgångspunkt i de skilda PAN-tävlingarna från 70-talets början, som varit en starkt bidragande faktor till att utvecklingen kunnat ledas i vissa banor enligt den kvalitetspremierande politik som bedrivits. De första tävlingarna präglades mycket av den eftersträlvade arkitektoniska variationen, tillämpning av de nya byggsystemen i samma syfte samt av sökandet efter en ny typ av mindre flerbostadshus, ofta kallat l'habitat intermédiaire.

Åren 1974 och 1975 skulle emellertid innebära en betydelsefull brytpunkt i utvecklingen. Då började de gällande funktionalistiska och ahistoriska arkitekturdoktrinerna i grunden ifrågasättas. De ersattes av en mer historiskt och kontextuellt präglad arkitektursyn. De typologiska arkitekturanalyserna och de morfologiska stadsrumsanalyserna av äldre förebilder bådade för en förvandling av den tidigare objektsynen på arkitektur till förmån för vad man i Frankrike idag kallar en situerad arkitektur, l'architecture située, en arkitektur som är begriplig endast i sitt lokala historiska och sociala sammanhang. Om det finns något som kan sammanfatta den franska arkitektur-debatten under 70-talet så är det detta begrepp, eventuellt tillsammans med begreppet stadsarkitektur, l'architecture de la Ville. Den plötsliga och tumultartade förvandlingen från en doktrin till en annan är förvånande och påminner om liknande situationer i Sverige under 30-talets inledning fast då från andra hållet. En brittisk arkitekturanalytiker har också i en artikel skildrat den snabba förvandlingen från den mest stupida akademiska formalism, framvuxen ur Beaux-Arts-traditionen, till dagens historiskt, socialt och kulturellt präglade arkitektursyn.\*\*\*\*\*

Bernard Huet, en av Frankrikes mest framträdande arkitekturkritiker, själv också medlem i PAN-juryn, har också hävdad att de första åren under 70-talet präglades av en sentida funktionalistisk anda

i vilken grundpostulatet bestod i att god arkitektur var det naturliga resultatet av social innovation och teknologisk innovation. Den arkitektoniska innovationen tillerkändes således ingen arctegen ställning. Experimentbyggandet visar tydligt, menar han, att god arkitektur inte alls är det självklara resultatet av ett sådant synsätt. De sista åren under 70-talet innebar, menar han vidare, insikten om, bland många, att arkitektur är något annat än det enkla uttrycket för en teknisk och social logik. Den arkitektoniska konceptionen måste tillåtas upprätthålla en hög grad av självständighet och inte reduceras till det enkla uttrycket för något annat än sig själv.\*\*\*\*\*

I den ovan nämnda rapporten påpekas också det motsägelsefulla i en statligt sanktionerad kvalitetspolitik inom bostadsbyggandet i de former som Plan Construction verkat. Ofta har REX-experimenten utnyttjats av byggföretagen för att skaffa sig en viss goodwill bland allmänheten genom deltagande i ett mycket exklusivt projekt med höga kvaliteter. I ett annat hörn av den samlade byggnadsverksamheten reser sig då istället ett högexploaterat och mediokert bostadsområde där man tar igen allt det man förlorade i REX-experimentet. Den situationen ger också experimentbyggandets villkor i ett nötskal, kan punktinsatser av hög kvalitet höja den allmänna kvalitetsnivån i bostadsbyggande genom föredömliga exempel eller innebär de bara en ökad ojämlikhet ur kvalitetshänseende? Plan Construction tycks hävda det förra men erkänner också att det senare kan bli ett önskat men nödvändigt pris för förnyelsen.

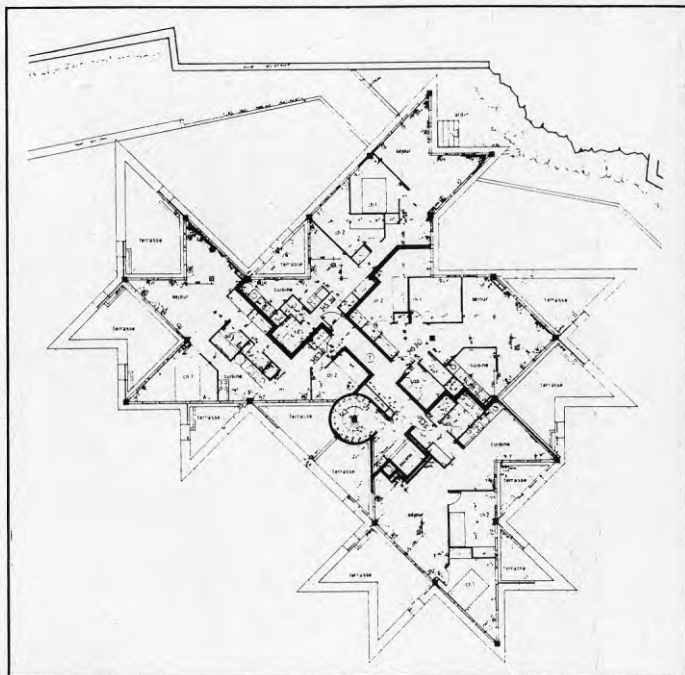
#### Social förnyelse med arkitektonisk förnyelse som medel

Ett tredje problemfält inom Plan Construction är det sociologiska, som är nära förknippat med det föregående kring arkitektur. Även här finns ett antal försök till en överblick publicerade. Det gäller här främst en antologi, under redaktion av Albert Mollet, huvudansvarig för den sociologiska arkitekturforskningen inom PCH, med titeln När de boende får ett ord med i laget. Här beskrivs en lång rad experiment inom REX-verksamheten som försöker sammanfoga de sociala och arkitektoniska aspekterna på bostadsfrågan. Till de mer bekanta hör ALMA GARE i Roubaix, REX 40. Det är en mycket intressant och fascinerande bild av experimentbyggande inom dessa bägge problemfält som målas upp. Särskilt intressant är tendensen till att den symboliska dimensionen i det arkitektoniska, det socialt meningsfulla i den arkitektoniska symboliken här får en framträdande ställning. \*\*\*\*\*

Det är emellertid ganska svårt att idag uttala sig om det sociala resultatet av verksamheten inom detta problemfält eftersom så få inträngande sociologiska och etnologiska analyser har gjorts av de projekt som genomförts. I dagens läge har emellertid ett antal utvärderingsstudier planlagts vilket kan ge en framtida bättre inblick. I och för sig kan man hävda att dessa experiment på sätt och vis utvärderar sig själva genom att tjäna som levande demonstrationsexempel i en pågående bostadspolitisk debatt. Kritiska röster har emellertid höjts till dessa, som man tycker, exklusiva arkitektexperiment för arbetarklassen. En person som Paul Chemetov, till exempel, vice ordförande i PCH överordnade råd, är alls icke odelat positiv till dessa brukarplaneringsexperiment vilket nyligen framkommit i en intervju.\*\*\*\*\*

Sammanfattningsvis kan här tilläggas att de franska erfarenheterna pekar på det fruktbara i ett helhetsperspektiv på experimentbyggandet, där betydelsen av det demonstrativa exemplet understrukits medan de systematiska utvärderingarna kommit i andra rummet. Det mest

sympatiska draget i Plan Construction's experimentbyggnad är enligt min mening att man undvikit att ansamla resurserna till särskilda utställningsområden även om undantag finns. I stället har man konsekvent bedrivit en politik för att initiativen till projekten skall förankras på lokal nivå, helst naturligt kunna infogas i sitt lokala sammanhang och om möjligt utformas i enlighet med de önskemål som de boende på platsen kan ha. Ett annat viktigt drag är rollen som en överordnad garant för de risker som enskilda byggherrar eller byggnadsföretag måste ta för att våga något nytt - det risktagandet är förnyelsens pris i just den här branschen, något som först kan ge återbäring ur samhällsekonomisk synvinkel på lång sikt.



GIVORS, La Colline Saint-Gérald, exempel på okonventionella planlösningar.

\* Se Le Moniteur, Spécial 1983, Un renouveau en profondeur

\*\* Se h, 1983, 88, Les HLM sont les meilleures

\*\*\* Se Construire pour habiter, 1983.

\*\*\*\* (Abram & Gross 1982) och (Grèzes & Charon 1983)

\*\*\*\*\* (Moley 1979)

\*\*\*\*\* Haig Beck i UIA International Architect, 1983, 1.

\*\*\*\*\* Construire...p. 75.

\*\*\*\*\* Quand les habitants prennent la parole, 1981.

\*\*\*\*\* h, 1984, 93, p. 78-79.



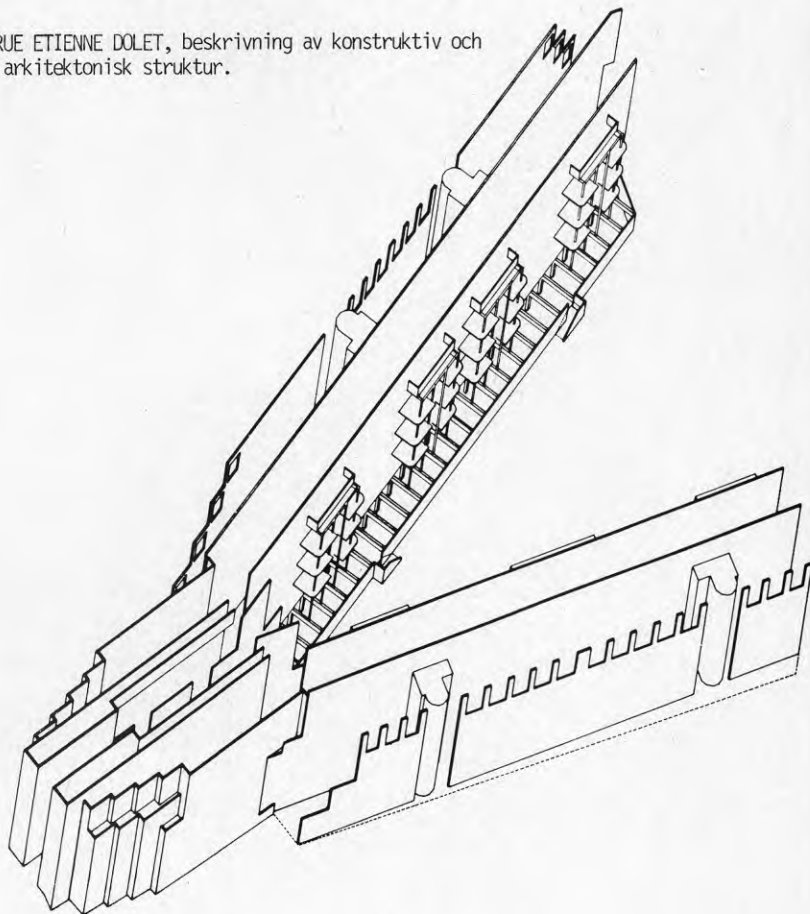
RUE ETIENNE DOLET, St-Etienne, det exemplariska experimentbyggnadsprojektet?  
Arkitekt Christian DEVILLERS/AUA, 1983.

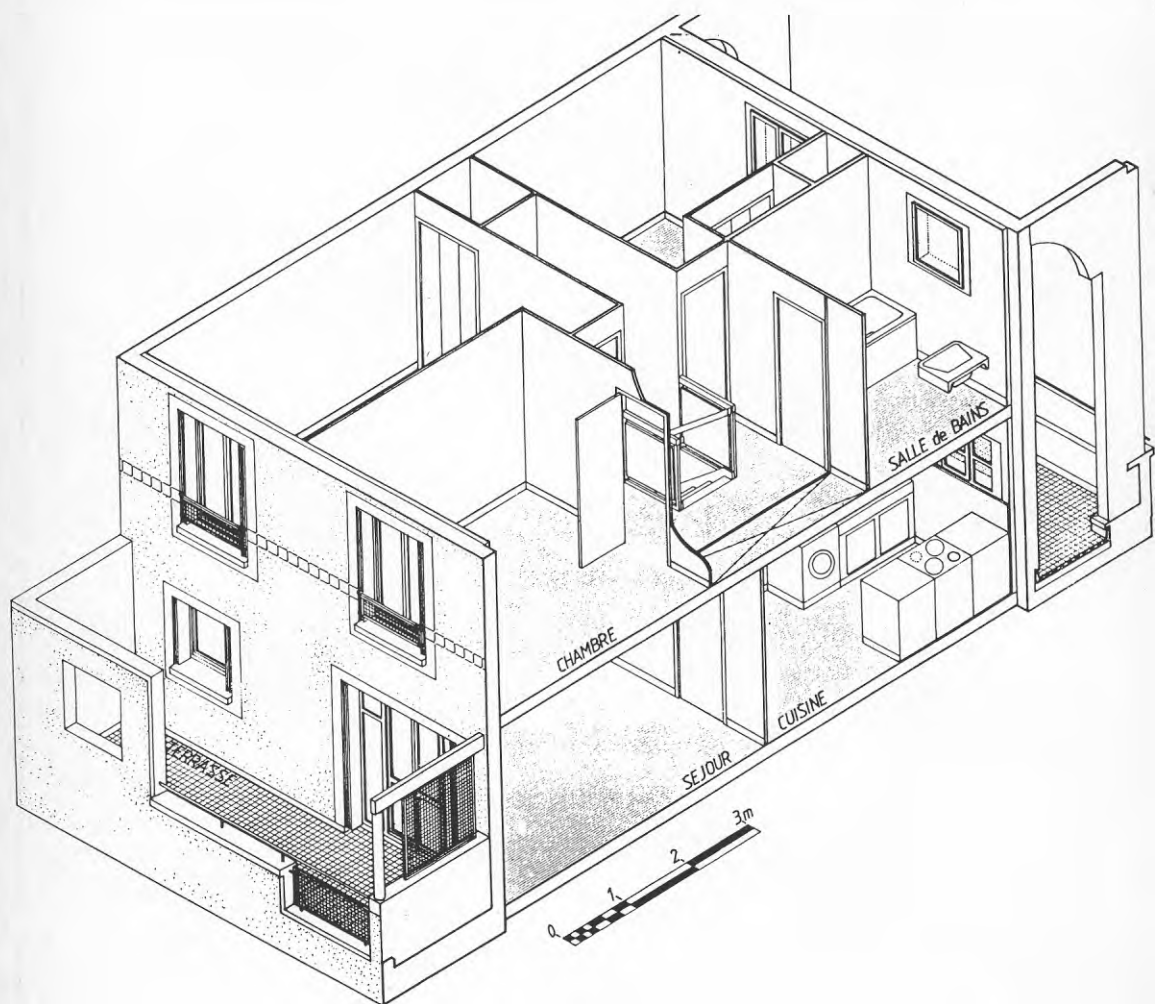
#### 4.0 DET BYGGDA RESULTATET: TIO EXEMPEL I NÄRBILD AV EXPERIMENTBYGGNADSPROJEKT INOM PLAN CONSTRUCTION

Jag har valt i den här rapporten att låta tyngdpunkten i framställningen vila vid beskrivningen av tio exempel på det byggda resultatet av forskningsinriktat experimentbyggande inom Plan Construction & Habitat. Dessa exempel är valda ur de senaste årens projekt och så att de på olika vis symboliserar skilda tendenser i experimentbyggandets inriktning. Urvalet av projekt får inte uppfattas som representativt utan framförallt som illustrationer till vad det franska experimentbyggandet kan innebära i praktiken.

Varje projekt representerar också ett särskilt tema som kan sägas gälla för ett antal liknande projekt. Samtliga projekt som nämns i texten är upptagna i projektförteckningen, TABELL 4.0. Där är projekten klassade antingen som REX, experimentbyggnadsprojekt inom REX-programmet eller som ex, fristående enstaka exempel som belyser liknande eller angränsande problemställningar. I tabellen anges också projektets huvudinriktning, Arkitektur, Teknik, Sociologi eller Energiteknik och om det är fråga om ett nybygge eller en ombyggnad i befintlig miljö. Här har också angetts hur många lägenheter projektet i fråga omfattar samt en huvudsaklig litteraturreferens där projektet beskrivs utförligare.

RUE ETIENNE DOLET, beskrivning av konstruktiv och arkitektonisk struktur.





QU ST-SAENS, Exempel på den i Frankrike så vanliga tvåplanslägenheten, duplex.



Tabell 4.0 Förteckning över REX-projekt och övriga exempel.

Nr	Namn	Typ	Igh	Litt
* REX 10	ETIENNE DOLET	E,A,S,Nybygge	106	UIA IA 1983/1
ex 11	SAULX-LES-CHARTREUX		86	AD 1978/8/9
ex 12	PANTIN		291	Arkitektur 6/84
ex 13	ST-OUEN		158	Arkitektur 1/80
ex 14	PAUL BERT/VILLEJUIF		76	Moniteur S 1983
REX 15	POITIERS	A,S Nybygge	274	Construire...1982
* REX 20	LA NOISERAIE	A, Nybygge	300	Arkitektur 1/80
REX 21	HAUTES FORMES	A, Nybygge	209	Arkitektur 1/80
* REX 30	LE PETIT SEMINAIRE	S,A, Ombyggnad	196	Actualités 13/83
REX 31	DREUX/ABAC	S,A, Ombyggnad	72	t&A,1983,348
* REX 40	ALMA GARE	S,A,Ny-o Ombygge	288	Quand...1981
* REX 50	CHAMBERY	S,A, Nybygge	57	h,1983,88
REX 51	ORSAY	S,A, Nybygge	85	h,1983,88
REX 52	ST-BRICE-COURCELLES	S,A, Nybygge	400	h,1983,88
ex 53	LES CRIEURS		9	Habitats...1983
REX 53	ISOLA	S,A, Nybygge	6	Quand...1981
REX 54	DRAP	S,A, Nybygge	101	Catalogue REX
ex 55	JOINVILLE-LE-PONT		47	h,1983,88
* REX 60	LE PALAÇIO	A,T, Nybygge	441	Arkitektur 7/83
REX 61	LE THEATRE	A,T, Nybygge	130	Arkitektur 7/83
REX 62	L'ARC	A,T, Nybygge	19	Arkitektur 7/83
REX 63	LES ARCADES/VIADUC	A,T, Nybygge	386	Construire...1982
REX 64	LES ARENES	A,T, Nybygge		Guide...1983
* REX 70	CITE DU LIEVRE D'OR	E,A, Ombyggnad	593	Construire...1982
ex 71	QU ST-SAENS			AMC 54/55/81
ex 72	CLICHY			t&A,,1983,348
ex 73	ALENÇON/PERSEIGNE			h,63,65,1981
* REX 80	RUE DE L'OURQUE	A,S, Ombyggnad	76	Construire...1982
ex 81	L'ALLEE DES ARTS		18	t&A,1983,348
ex 82	LE LAVOIR		12	PAN 13
ex 83	USINE LE BLAN			Il était...1981
* REX 90	DANIELLE CASANOVA	S,A, Nybygge	140	Catalogue REX
REX 91	GIVORS	S,A, Nybygge	206	Construire...1982
REX 92	VILLETANEUSE	S,A, Nybygge	147	Catalogue REX
REX 93	ANGERS/KALOUGINES	S,A, Nybygge	220	Catalogue REX
* REX 100	MALISSOL III	T,A,Nybygge	101	Construire...1982
REX 101	LES COTEAUX DU MAUBUEE	T,A,Nybygge c:a3000		AA sep 1984
REX 102	VILLAGE TERRE	T,E,Nybygge	72	Actualités...1984,19

A= Arkitektur S= Sociologi T= Byggt teknik E= Energiteknik



RUE ETIENNE DOLET, vy från gårdssidan över den övertäckta gatan.

REX 10

RUE ETIENNE DOLET

A:Christian DEVILLERS/AUA

St-Etienne (Lyon)

Rue Etienne Dolet

Litt:

International Architect, 1, 1983

Rues Couvertes, 1982, (Plan

Construction.)

CREE, mars/avril, 1984

Arkitektur 7, 1984

Omfattning: 106 hyreslägenheterByggt: 1983Stödformer: REX Energi/Arkitektur/

Sociologi

Forskningsanslag SRA för

förstudier och förprojek-

tering

Samarbete med CSTB

Referensper: Christian DEVILLERS/AUA

Jacques ÖHLUND

4. 10 RUE ETIENNE DOLET - Det exemplariska experimentbyggnadsprojektet för det moderna flerbostadshusets allsidiga förnyelse.

Det faller sig mycket naturligt att tala om RUE ETIENNE DOLET som det exemplariska experimentbyggnadsprojektet eftersom det är så pass allsidigt och illustrerar det helhetstänkande som genomsyrar det franska experimentbyggandet, åtminstone i några förverkligade projekt. Dessutom består detta projekt i ett initiativ till kvalitativ förnyelse av det sociala bostadsbyggandet och i synnerhet det moderna massbostadshuset vilket är ett centralt motiv i Plan Construction's verksamhet. Det exemplariska draget understryks ytterligare genom att det här är fråga om ett projekt som genomförts på det regionala planet och det har sitt ursprung förankrat i lokala förhållanden.

Projektet är ett resultat av den långsiktiga inriktning mot att utveckla det bostadssociala byggandet som präglat det kontor AUA som Devillers leder tillsammans med Paul Chemetov. Det har i Frankrike gjort sig särskilt bekant som en grupp arkitekter vilka verksamt bidragit till att förändra det arkitekturpolitiska perspektivet på bostadsfrågan. Man har lagt stor vikt vid att utveckla kostnadsbesparande konstruktionsmetoder som tillåter arkitektonisk artikulation och vid att utveckla det moderna massbostadshusets socialrumsliga organisation. Det senare har exempelvis lett till ett flertal projekt vilka prövar att införa gemensamma utrymmen och träffpunkter i bostadskomplexen i en omfattning som tidigare varit ovanlig. Man har ansett att det moderna massbostadshuset och det modernistiska stadsbyggandet inneburit familjehushållets isolering i den egna bostaden och i stadslivet i sin helhet. Deras arkitektursyn kan närmast beskrivas som ett försök att utveckla ursprungliga modernistiska tankegångar till att också omfatta arkitektonisk symbolik, naturliga historiska referenser och en rekonstruktion av stadsbyggandets traditionella element. Man menar att de funktionalistiska bostadssociala ansträngningarna på intet vis är överspelade utan att de kräver en successiv vidareutveckling och förfining - modernismen är för denna grupp arkitekter ett oavslutat socialt projekt där arkitektur- och stadsbyggnadsfrågor borde ha sin självklara självständiga ställning.

RUE ETIENNE DOLET är särskilt intressant därför att man här inom en sammanhållen helhet lyckats förena energiteknisk, arkitekturteoretisk och sociologisk arkitekturforskning som sedan utmynnat i ett konkret tillämpningsprojekt. Energitekniskt ville man pröva den övertäckta gatans besparingseffekter och energitekniska till-

skott vilket sammanföll med ett intresse för den övertäckta passagen som ett arkitekturtypologiskt motiv med klara sociala övertoner som ett rum för gemenskap, som en allmän samlingsplats. Tre förstudier behandlade dels de energitekniska men även akustiska aspekterna på denna arkitektoniska arketyp dels det arkitekturhistoriska utvecklingsförloppet kring den övertäckta gården och passagen - det mest kända exemplet här är Familistären i Guise av Godin - dels genomfördes en sociologisk utvärdering av ett tidigare försöksprojekt i Saulx-les-Chartreux för att skapa ett underlag i arbetet med förprojekteringen.\* Det är särskilt intressant att notera att projektet föregicks av en mycket medveten arkitekturteoretisk analys av historiska och samtida förebilder för vilken man lyckades utverka forskningsmedel.

Resultatet av dessa förstudier och den förberedande projekteringen tillämpades sedan för ett 25-tal lägenheter inom ramen för projektet ETIENNE DOLET i sin helhet. Den övertäckta gården eller snarare i detta fall passagen; blev dels en symbolisk markering av projektets sociala intentioner som det gav utrymme för att praktiskt pröva de energitekniska besparingar som det glasövertäckta gemensamma trapphusutrymmet mellan två byggnadskroppar kan ge upphov till. Denna kombination av arkitektursociologiska aspekter och energitekniska företer flera likheter med det svenska projektet Gårdsåkra i Eslöv av arkitekten Peter Broberg. De tekniska och sociala erfarenheterna av de bågge projekten tycks också än så länge vara goda.\*\*

Därutöver har projektet intressanta kvaliteter dels som en form av historiskt förankrat stadsbyggande dels som en tillämpning av konstruktionsekonomiska principer. Ur stadsbyggnadssynpunkt menar arkitekten att man i detta projekt valt att naturligt infoga en ny byggnaden i staden St-Etienne's utvecklingshistoria genom att respektera det stadsbyggnadsmönster och de referenspunkter som finns på platsen utan att för den skull hemfalla till ren pastisch. Man har respekterat och underbyggt gaturummet och särskilt markerat dess motsats; gårdsrummet mellan byggnaderna. Arkitektoniskt ansluter man till den omgivande bebyggelsens klassiska och renodlade karaktär medan man samtidigt önskat att pröva den arkitektoniska principen om fasadens djup som en succession av väggskivor. De konstruktionstekniska principer som dels gjort detta möjligt dels gjort detsamma konstruktivt ekonomiskt är de som man under en lång följd av år försökt utveckla i samband med bostadssociala projekt. De består i att man betraktar byggnadskropparna som bestående av ett antal bärande och parallellställda väggskivor i byggnadens längsriktning. I byggnadskroppens inre bildar de två första en slags dubbel genomgående hjärtvägg med liten spännvidd sinsemellan. När denna stomme av plastgjuten betong är rest så går arbetet med att resa den utanpåliggande strukturen mycket snabbt. Metoden är mycket konstnads- och tidsbesparande samtidigt som den tillåter ett varierat arkitektoniskt uttryck. Den har tillämpats i en lång rad liknande bostadssociala projekt och är ett vanligt förekommande arkitektoniskt-konstruktivt motiv.

I ett angränsande projekt i St-Etienne, QUARTIER ST-SAENS, ex 71, har samma tankegångar tillämpats i rekonstruktionen av ett 60-talsområde bestående av ett antal punkthus med mellanliggande byggnadskroppar. Detta projekt tillhör ett av de mest intressanta exemplen i Frankrike på de moderna byggda bostadsområdenas utveckling. Genom ett program om ytterligare ungefär 200 lägenheter samt offentliga och kommersiella inrättningar har en hel modern stadsdel vidareut-

\* Paul Chemetov, SAULX-LES-CHARTREUX, ex 11, Se A.D., 8/9, 1978.

\*\* Se Arkitektur, 7, 1983

vecklats och fullföljts till en komplett och väl avgränsad bebyggelse med stadsmässiga kvaliteter. De preliminära erfarenheterna av detta projekt visar att de tidigare innevärnarna som lämnat området efter denna rekonstruktion nu är på väg tillbaka. Investeringen har således till stor del redan betalt sig. Finansiellt hade man i detta fall inga forsknings- eller experimentbyggnadsmedel men däremot medel ur de regionala stadsutvecklingsfonderna, FAU, Fond d'Aménagement Urbain, som i stort motsvarar de svenska miljöförbättringsbidragen. AUA, med Paul Chemetov och Christian Devillers, har med detta projekt ytterligare en gång ställt sig i frontlinjen för en kvalitativ utveckling av efterkrigstidens bostadsområden och pekat på möjliga vägar till bostadssocial förnyelse. Vid sidan av den senare typen av insatser har AUA i synnerhet genom Paul Chemetov gjort sig kända som den äldre förstaden eller mellanstadens förnyare inom Parisregionens sk zon av vänsterdominerade kommunala fästen. Exempel på denna typ av projekt är talrika men här skall framförallt projektet vid Porte de Pantin omnämnas, ex 12 liksom i synnerhet det vid Porte de St-Ouen, ex 13. Den bästa illustrationen till dessa tankegångar är kanske ändå projektet Paul Bert i Villejuif utanför Paris, ex 14. Här har Chemetov försökt att återskapa den pariska täta och djupa kvartersbebyggelsen och respektat det tidigare så karakteristiska stadsplanemönstret samtidigt som såren av ett alltför modernistiskt planideal lappats ihop. Projektet tillhör också de särskilt prisbelönade av tidskriften *Le Moniteur* under 1983. Ytterligare ett särskilt illustrativt exempel på denna nya typ av kvartersprojekt är ett projekt i Drancy, Centre Administratif Municipal de Drancy av arkitekten George Maurios.\*

Bland övriga REX-projekt i större skala som särskilt behandlat frågan om gemensamma lokaler i direkt anslutning till bostäderna skall här också särskilt ett projekt i Poitiers omnämnas, REX 15. Just den aspekten hör kanske till de mest fundamentala när det gäller att utveckla det moderna flerbostadshuset som en socialt kvalitativ boplat. Här har man prövat praktiskt vad det innebär att i varje våningsplan ha förhållandevis stora gemensamma utrymmen för hobbyverksamhet och spontan samvaro hyresgästerna sinsemellan utanför den egna bostaden.



\* Se för det sistnämnda t&A, 352, 1984.



LA NOISERAIE, Arkitekt Henri CIRIANI, under 1984.

REX 20 LA NOISERAIE

A: Henri E CIRIANI

Noisy II  
 Marne-la-Vallée,  
 Seine-St-Denis  
 Parisregionen  
 Rue de la Butte Verte,  
 Noisy-le Grand  
 Litt:  
 AD, 8/9, 1978  
 Construire ... 1982, Plan Construction.)  
 La Nouvelle Critique, no spec.  
 fev. 1979  
 International Architect, UIA,  
 5, 1981

Omfattning: 1. delen 188 hyreslägenheter ur ett ursprungligt program om ca 900.  
 2. delen om ca 150 lgh under byggnad 1983.  
Byggt: 1976-80  
Stödformer: REX Arkitektur, merkostnader för den urbana portiken.  
Referensper: Henri E CIRIANI

#### 4.20 LA NOISERAIE - Genombrottet till förnyelsen

Projektet LA NOISERAIE av Henri Ciriani tillhör idag de legendariska projekten i den franska arkitekturutvecklingen och i Plan Construction's ansträngningar för arkitektonisk förnyelse i det sociala bostadsbyggandet. Enligt arkitektens egen utsago och flera andra personers vittnesbörd så gav detta projekt ett nytt hopp för den framtida arkitekturutvecklingen. Det består av 300 hyreslägenheter totalt i tre byggnadskroppar med sju våningars höjd. Ett betydelsefullt symboliskt inslag i komplexet är den sk urbana portiken, le porche urbain, vilket är avsedd att markera inträdet i den domestika zonen från gaturummet. Karakteristiskt för byggnaderna är också ambitionerna att förena den urbana skalans problematik med bostadens mer intima skalfö hållanden.

Som ett experimentbyggnadsprojekt är LA NOISERAIE särskilt intressant genom att det påvisar Plan Construction's politik att också stödja renodlade estetiskt-arkitektoniska innovationer som den urbana portiken. Plan Construction's stöd var emellertid mer moraliskt än finansiellt. Arkitekten berättar att man efter de inledande skisserna naturligtvis kom underfund med att den urbana portiken skulle innebära väsentliga merkostnader vilket inte kunde inrymmas inom projektet i sin helhet. Henri Ciriani var emellertid fast besluten att få projektet utfört enligt de ursprungliga intentionerna varför han begav sig till Kulturministeriet för att försöka utverka någon form av ekonomiskt stöd. Argumentet var förstås att detta var en betydelsefull kulturfråga, arkitektur är kultur! Ministern tog vänligt emot men hade tyvärr ingen möjlighet att ge stöd, några sådana fonder existerade naturligtvis inte. Däremot rekommenderade han ett besök på Plan Construction om vilket Ciriani vid den tiden inte hade någon kännedom. Plan Construction visade sig efter förhandlingar berett att bekosta den urbana portikens merkostnader. Bygget kunde således påbörjas. Emellertid skulle det visa sig att byggherren kunde finansiera den urbana portiken på vägar som tidigare varit stängda. Plan Construction's bistånd kunde man således vara förutan. Detta exempel visar således Plan Construction's betydelse som moralisk stödjepelare mer än finansiell garant och att denna roll är minst lika betydelsefull.

LA NOISERAIE är också resultatet av AUA tidigare omnämnda strävanden eftersom Ciriani tidigare arbetat inom denna arkitektgrupp. Han deltog i det betydelsefulla projektet La Villeneuve i Grenoble och samarbetade vidare med Ricardo Bofill i tävlingen om de centrala delarna av La Ville Nouvelle d'Evry. Han har också under 1978 och 1979 arbetat med ett experimentbyggnadsprojekt i l'Isle d'Abeau, där Plan Construction beviljat anslag till förprojektering och till särskilda experimentbyggnadslån. Det senare projektet har också en arkitekturteoretisk orientering. Nyligen har han väckt stor uppmärksamhet för ett projekt i St Denis, kallat la Cour d'Angle. Detta sista är ett mycket spektakulärt projekt ur arkitektonisk synvinkel.

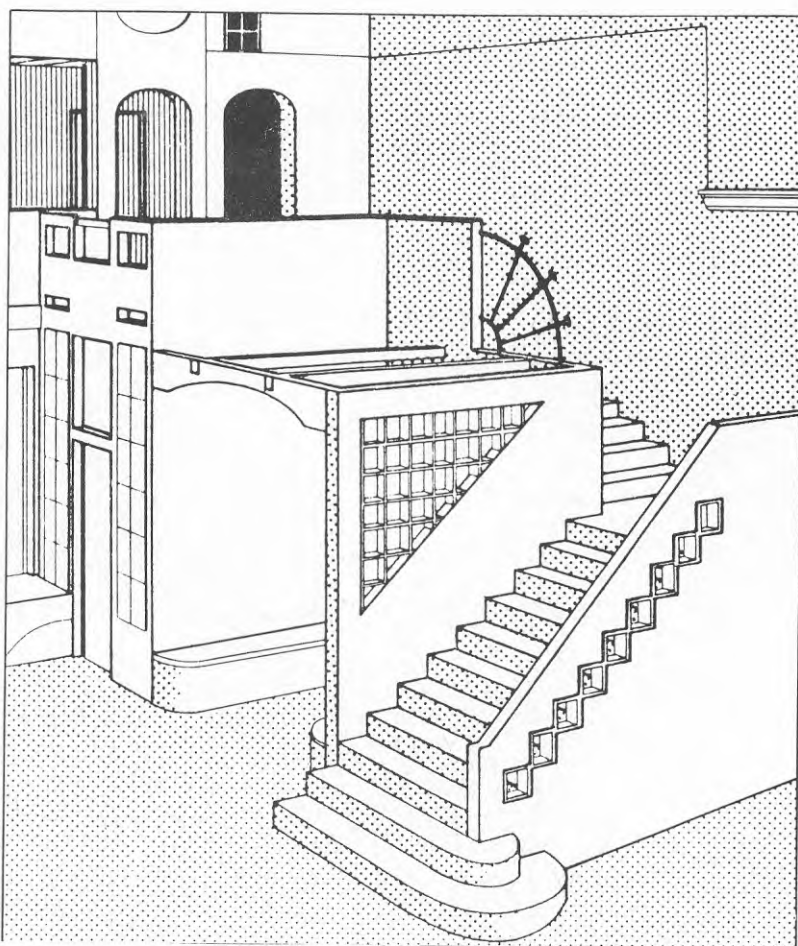
Henri Ciriani har i sin arkitektoniska gärning utvecklats från en teknikistisk arkitekturhållning, delvis illustrerad i La Villeneuve, som han sedan kommit att överge till förmån för en mer symbolisk om än inte historiskt orienterad arkitekturhållning. Han beskriver själv det betydelsefulla inflytande som Ricardo Bofill utövat över honom i likhet med hela den franska arkitektkåren vare sig de nedlåter sig till att erkänna det eller inte. Vid tiden för tävlingen om Evry befann sig den franska arkitektkåren i den djupaste teknokratiska för-mörkning som den någonsin genomgått. I detta ögonblick öppnade Ricardo Bofill ögonen på många när han talade om det historiskt symboliska elementen i arkitekturen och frågan om att betrakta staden som ett arkitekturproblem. Efter att han, som han själv säger, fått en bitter smak i munnen av erfarenheterna från La Villeneuve förenad med en professionell otillfredsställelse, så förstod han plötsligt att staden måste vara stad, den måste ha stadens karaktär för att uppfattas som stad. Den måste säga "Här är jag, jag är stad, jag leker inte med legoklossar, jag är inte endast reducerad till en kombination av teknologiska element, jag är staden!" Sedan dess arbetade han också med stadsrummets element, med att forma platser och rum mellan byggnader, att inrama som han säger, att skapa en känsla av rum och plats är ju arkitekturen och stadsbyggandets grundläggande kännetecken.

Projektet LA NOISERAIE som betecknande exempel på den franska byggforskningens inriktning på renodlad arkitektonisk förnyelse kan naturligtvis inte stå ensamt utan att man också nämner betydelsen av Christian de Portzamparc och Georgio Benamo's RUE DES HAUTES FORMES, REX 21, vilket tidigare nämnts. Dessa bägge projekt är de bästa åskådningsexemplen på ambitioner för arkitektonisk förnyelse inom Plan Construction. De har bägge väckt ett hopp om en ny fransk arkitektur som till stora delar nu håller på att infrias. De har emellertid också blivit så pass välkända förebilder att epigonerna blivit så talrika att man i Frankrike nu också börjar tala om en ny akademism, en ny försteltnad Beux-Arts-tradition med andra förtecken än den som gällde tidigare. Det som särskilt förenar de bägge projekten är också frånvaron av teknologisk innovation, de bygger bägge på känd och väl beprövad byggteknik. Ciriani understryker också särskilt att LA NOISERAIE inte har ett enda nytt byggnadskonstruktivt inslag, även om de till buds stående medlen här utnyttjats helt mästertligt.





La Cour d'Angle, Saint-Denis, arkitekt Henri E CIRIANI, 1978-82.



LE PETIT SEMINAIRE, eksempel på entréutforming.

REX 30      LE PETIT SEMINAIRE      A: A.U.R.A./C.E.R.F.I.S.E.

Marseille NÖ

Litt:

Actualités...1983,13

Quand les habitants...1981,

(Plan Construction.) Paris

h,93,1984

Omfattning: Totalt 240 lgh PSR om-  
byggda till 196 lgh PLA

Byggt/omby: 1959/1979-83 (60 lgh)

Stödformer: REX Arkitektur, Sociologi  
GEX förvaltningsexperi-  
ment  
PALULOS, 70.000 FF/lgh  
Förstudie, förprojekte-  
ring och uppföljning  
genom Plan Construction  
& Habitat

Referensper: Albert MOLLET, MUL

André JOLLIVET, AURA/

CERFISE

J-F PERALDI, AURA/CERFISE

4.30      LE PETIT SEMINAIRE - Social förnyelse med den arkitek-  
toniska förnyelsen som medel.

Le Petit Séminaire är ett mycket intressant resultat av Plan Construction's ambitioner att i experimentbyggande förena arkitektoniska och sociala aspekter. Det består i ett projekt för en successiv ombyggnad och bostadsförbättring av förortsbebyggelse i ett av Marseille's mest socialt utsatta distrikt. De 170 familjer som bebod området består till en tredjedel av zigenare, till en tredjedel av muselmaner med nordafrikanskt ursprung och till ytterligare en tredjedel av familjer med mycket heterogent etniskt ursprung. Merparten är dock franska medborgare. Arbetslösheten är mycket hög, närmare 70% och inkomstnivån är likaledes långt under genomsnittet. Det rör sig således här om en befolkning som verkligen befinner sig i marginalen av det franska samhället. Ursprungligen var dessa bostäder avsedda för de franska nordafrikaner som återvände till Frankrike efter inbördeskrigets slut i Algeriet. De byggdes som en del i det franska miljonprogrammet under 50 talets slut. Bostadshusen är av en mycket enkel karaktär med låg sanitär standard dock med vissa kvaliteter i förhållande till motsvarigheter från samma tid.

Projektet påbörjades 1976 då forskningskollektivet CERFI genomförde en förberedande studie av Le Petit Séminaire i samband med att man lämnade in ett tävlingsbidrag till PAN-tävlingen samma år på temat Ombyggnad av Förortsbebyggelse. CERFI blev den första grupp som vann en PAN-tävling utan att lämna in något arkitektoniskt projekt. Man vann istället på ett i ord och bild illustrerat förslag till hur en ombyggnadsprocess borde igångsättas och genomföras i nära samarbete med de boende på platsen. Vid sidan av att gruppen som sådan utvecklade mycket intressant arkitektursociologisk forskning\* har man också under senare år börjat intressera sig för experimentbyggande. Projektet i Marseille är som man säger både en medveten reflexion kring ombyggnadsprocessens sociala, tekniska och arkitektoniska villkor som det är ett konkret tillämpningsfall av de tankegångar man sedan ett antal år utvecklade om sambandet mellan arkitektur och social verklighet.

\* Framförallt i tidskriften RECHERCHES.

CERFISE som gruppen sedermera kom att kalla sig anmodades av det lokala allmännyttiga bostadsföretag som förvaltade Le Petit Séminaire att påbörja en förnyelseprocess i området från och med nyåret 1980. Bostadsföretaget överlät den lokala förvaltningen och byggherreskapet på forskargruppen som plötsligt tillsammans med befolkningen stod som de lokalt ansvariga för projektet. Man bildade då en särskild projekteringsbyrå som fick namnet AURA med arkitekterna Boutron, Jollivet och Hodde. Ansvariga sociologer inom CERFISE var Anselme och Maury. Att man redan var bekant med befolkningen och de lokala förhållandena gjorde att man mycket snart fick ett stort förtroende från den lokala befolkningens sida. Successivt så utvecklades gruppens förståelse för den mycket säregna och komplicerade sociala atmosfär och kultur som präglar Le Petit Séminaire. Man förstod att fattigdomen, arbetslösheten och brottsligheten till trots så var Le Petit Séminaire en mycket distinkt social enhet som skiljde ut sig i förhållande till de omgivande mer normala bostadsområdena. De boendes största tillgång var helt enkelt den invecklade sociala struktur och lokala kultur som utvecklats under loppet av många år. Befolkningen delade ett bestämt socialt rum och hade en gemensam historia. CERFISE började så successivt tillsammans med befolkningen reflektera kring frågan om hur de särskilda sociala mönstret i bostadsområdet skulle kunna ytterligare materialiseras och försumsligas i samband med ombyggnaden.

De otroligt komplexa sociala förhållandena gjorde givetvis en varsam ombyggnad mycket svår om man skulle, som man hade tänkt, verkligen ta hänsyn till den lokala befolkningens önskemål. Man genomförde ett omfattande intervjuarbete, familj för familj och senare trapphus för trapphus, vid sidan om kontinuerliga samråd med samtliga hyresgäster inför ombyggnaden. Man förstod att man måste gå mycket varligt fram men utarbetade trots allt ett förprojekt som gav antydningar om hur ombyggnaden av hela komplexet skulle gå till. Man arbetade sedan vidare under fortlöpande samråd fram till ett mer detaljerat förprojekt som sedan kunde antas av förvaltaren. Gruppen understryker att det samlande begreppet för tillvägagångssättet var kontinuerligt programarbete, la programmation continue, vilket i praktiken innebär en successiv anpassning och förändring av den detaljerade förstudien underhand som ombyggnadsprocessen kom igång. Man valde att gå fram i mindre omgångar för att pröva sig fram och för att få ett ökat förtroende för de åtgärder som föreslogs. Hela ombyggnadsförloppet genomfördes under delvis kvarboende. Exempelvis bodde vissa familjer i tält på planen utanför husen under de veckor då lägenheterna var helt obeboeliga på grund av byggnadsarbetena.

Förnyelsen genomfördes i huvudsak på tre plan. För det första måste man naturligtvis bygga om bostäderna efter de boendes önskemål och tillföra det sanitära och hygieniska anordningar som krävdes. Man syftade till att lägga ihop flera mindre lägenheter eftersom behovet av större rum och större lägenheter var påfallande. Därutöver ville man också förvandla tomma och outnyttjade lägenheter till olika former av gemensamma mötes- och umgängeslokaler. Ett betydelsefullt resultat av dessa ansträngningar blev den moské som kom till stånd i en tom tvårumslägenhet och en allmän mötes- och föreningslokal. Successivt så fick man också upp ögonen för betydelsen av den arkitektoniska symbolikens betydelse för dessa människor varför man syftade mycket långt då man ville förankra fasaduttryck och särskilt entrézonernas utformning i de boendes symboliska fantasivärld. Dels var alla överens om behovet att genomföra en ansiktslyftning av Le Petit Seminaire i omgivningens ögon dels var varje trapphusgrupp mån om att få ge uttryck åt sina arkitektoniska refe-

renser i entréerna. Denna symboliska artikulering och differentiering, de olika grupperna i förhållande till varandra, hade man kunnat konstatera redan innan ombyggnadsförslagen lades fram, varför den bara kom att ytterligare understryka etniska och sociala skillnader mellan olika trapphus. Det är dessa anstaser inom CERFISE som förefaller särskilt beaktansvärda. Man har således kunnat påvisa den arkitektoniska symbolikens betydelse som en den tekniska standarden likvärdig dimension i ombyggnadsförfarandet. Det symboliska tillägnet och markeringen i boplatsen visar sig således i detta fall bara av vital betydelse för de boendes självkänsla och identifiering i sin lokala omvärld.

Om denna sista punkt är ytterligt intressant i fallet med Le Petit Séminaire så är projektet samtidigt minst lika intressant som ett försök till att utveckla nya förhållningssätt mellan förvaltaren/byggherren, den lokala befolkningen och forskargruppen-arkitekten. Man har visat att ombyggnad i dessa former är fullt möjlig låt vara att den förutsätter, som i detta fall, vad fransmännen själva kallar heroiska insatser av de ansvariga bakom projektet men också bland befolkningen. Det förutsätter självfallet en betydligt mer öppen attityd bland de förvaltande bostadsföretagen till en sådan här form av ombyggnadsprocess, som till synes löper sådana enorma risker att totalt misslyckas i synnerhet under de sociala omständigheter som här var för handen. Projektet i sin helhet kan ju också karakteriseras som ett exklusivt fall av en mycket långt syftande socialvård med kvalitativ inriktning; förklätt till ett ombyggnadsprojekt. Ambitionerna att till exempel låta de arbetslösa på platsen anställas av ombyggnadsföretaget illustrerar väl det totala socialpolitiska perspektiv som åvilar projektet.

De roller som de i projektet engagerade arkitekterna och sociologerna har spelat är också särskilt intressant att notera. Själva menar de att arkitekterna faktiskt verkat mer som sociologer än arkitekter och samtidigt sociologerna varit mer som arkitekter än som sociologer i sitt arbete. Genom att man noggrannt försökt kartlägga den socialrumsliga praktiken i området och dess egenartade karaktär har frågan väckts på vilket sätt man i ombyggnaden skulle ytterligare kunna förstärka detta flyktiga kulturmönster genom att låta det materialiseras och ta tydliga uttryck i rumsliga förhållanden och arkitektonisk symbolik. Det mycket känsliga och lyhörda arbetssätt man tillämpat har således inneburit att varje åtgärd kunnat förankras bland befolkningen på ett sätt som är ovanligt i liknande sammanhang. Bilden av en framtida arkitekt- och socialarbetarroll blir här plötsligt mycket tydlig. Vid sidan av projektets ambitiösa socialpolitiska ambitioner kan man således konstatera att den symboliska arkitektoniska artikuleringen är minst lika viktig för de boendes välbefinnande som den hygieniska tekniska standarden och att just denna fråga flyttats ganska långt upp på dagordningen. Detta visar också hur pass vidsynt och långtsyftande ambitionen bakom projektet har varit i synnerhet inom den engagerade forskargruppen. \*

\* Även om LE PETIT SEMINAIRE är det kanske allra mest intressanta projektet av detta slag så finns inom Plan Construction och särskilt under Albert Mollet's ledning en lång rad liknande projekt på väg att konkretiseras. Ett viktigt exempel är gruppen ABAC's arbeten i Dreux under likartade sociala förhållanden, se techniques & Architecture, 348, 1983, 86-90.



ALMA GARE, Qu Fontenoy-Fort-Fraisez, en av de verkligt tunga insatserna inom Plan Construction under flera år för att demokratisera stadsförnyelsen. Här det över-täckta torgrummet, delvis bekostat med experimentbyggnadsmedel.

REX 40      L'ALMA GARE/QU FONTENOY      A:Verbiest & Benoit/AUSIA

Lille-Tourcoing-Roubaix  
Quartier Fontenoy-Frasez

Litt:

Quand les habitants...1981,  
(Plan Construction.) Paris  
t&A,335,1981

Lutte urbaine...1982

t&A,318,1978

La question du logement...1981

Magasin Tessin 2,1983

Omfattning: Stadsdel om 5 ha som  
1985 kommer att omfatta  
650 nya lgh, 400 om-  
byggda, en LM-skola,  
lgh för äldre, kvarters-  
lokaler, offentliga torg-  
rum

Byggt/omby: 1978-85 (Alma Gare)  
1978-81 (Fontenoy-Frasez  
om 400 lgh)

Stödformer: Förprogrammering av  
stadsdelen Alma Gare  
genom ABAC.  
REX Arkitektur, Socio-  
logi Extraordinära lån  
och bidrag

Referensper: Albert MOLLET, MUL  
Roger LEMAN, APU  
Thierry VERBIEST, AUSIA  
Michel BENOIT, AUSIA

4.40      L'ALMA GARE - Stadsförnyelse under experimentbyggnads-  
villkor.

Stadsdelen l'Alma Gare i Roubaix vid Frankrikes norra gräns till Belgien tillhör det viktigaste exemplet på det franska experimentbyggandets inriktning också på större sammansatta stadsmiljöer och dessas förnyelse. I den mindre del av hela stadsdelen, kvarteret Fontenoy-Frasez, som nu har slutförts kan resultatet av en lång och konfliktfylld stadsförnyelseprocess nu beskådas. I huvudsak har den gällt motsättningen mellan kommunens planeringsmyndigheter och den lokala befolkningens önskemål om en varsam stadsförnyelse som tar hänsyn till den speciella sociala miljö som karaktäriserar området. Den genomgående stridsfrågan har varit i vilken utsträckning som det ursprungliga socialrumsliga mönstret i denna traditionella arbetarstadsdel skulle kunna tillvaratas och utvecklas i samband med sanering och reovering. Projektet liknar i mycket det utvecklingsförlopp som gäller för stadsdelen Haga i Göteborg.

Den ursprungliga bebyggelsen bestod i mycket enkla arbetarbostäder i en eller två våningar sammansatta i mycket komprimerade kvarter med inre gårdar och trånga gränder. Den sanitära standarden var genomgående låg. Detta till trots så fanns i Alma Gare en mycket politiskt aktiv arbetarbefolkning och en väl utvecklad lokal kultur som under 60-talets mitt hotades av en totalsanering. De lokala föreningarna på platsen protesterade mot kommunens planer på att förvandla Alma Gare till en social öken och krävde att få bo kvar med bibehållen hyresnivå men med en successiv sanitär sanering. Bland kommunens planerare betraktades Alma Gare som en skamfläck som borde jämnas med marken medan de boende på platsen värnade sin lokala kultur vilken man ansåg hotades av ödeläggelse om de genomgripande förnyelseplanerna skulle förverkligas. Den lokala folkliga mobiliseringen förankrades i ett folkets stadsbyggnadskontor som inrättades på platsen år 1973, APU, Atelier Populaire d'Urbanisme.

Det antagonistiska och defensiva förhållandet till kommunen och dess planeringsmyndigheter utvecklades successivt till ett löpande samrådsförfarande som förstärktes genom att en forskargrupp 1976 installerades på platsen. Den hade lyckats utverka ett forskningskontrakt med Plan Construction som bestod i att utveckla former för de boendes medverkan i gestaltning av deras omedelbara livs- och stadsmiljö. Detta initiativ saktionerades också av kommunens politiska styre, den socialistiska enhetsfronten. Forskargruppen, ABAC, bestod av tre arkitekter och en sociolog, och kom att verka som den lokala befolkningens tekniska expertis i samråd med kommunen och dess planorganisation.

Det arbete som forskargruppen tillsammans med de boende kunde påbörja lade grunden till en vidgad kännedom om de lokala förhållandena. Det resulterade i ett alternativt planförslag till hur stadsdelens omvandling skulle ske. Det alternativa planeringsarbetet bedrevs på platsen i form av ett lokalkontor som snabbt blev en viktig mötesplats för kvarterets befolkning. Successivt så lyckades ABAC utvinna kommunens förståelse för att stadsdelens innevånare måste få ett ord med i laget vilket ledde till att medlemmarna i APU tillsammans med ABAC kontinuerligt höll samråd med kommunens representanter. Vid ett sådant möte presenterade kommunens planerare helt utan förvarning ett traditionellt schema för hur stadsdelen skulle totalsaneras och genomkorsas av nya genomfartsleder. ABAC och de boende kunde vid detta tillfälle kontra med att i nästa ögonblick presentera den alternativa planen för området; något som fick de närvarande politikerna att nästan helt tappa fattningen. Genom att kvarterets lokala problem gjordes livs levande för kommunens representanter, genom representanterna för APU, under dessa samråd, så vidgades de förras förståelse för det legitima i de anspråk som väckts från de senares sida. Huvuddragen i den alternativa planen kunde så slutligen antas och befolkningen och ABAC hade vunnit sin seger. ABAC hade dessutom uppnått sitt professionella mål att i detta experimentprojekt få till stånd en vändpunkt som skulle innebära att stadsdelens säregna sociala verklighet och kultur äntligen togs på allvar.

ABAC's förprogrammering i Alma Gare kunde avslutas under 1981 då man fann att den förberedande fasen i planeringsarbetet spelat ut sin roll; nu återstod förverkligandet. APU och den lokala befolkningen i stort hade nu tillmätts sitt rättmätiga inflytande i de fortgående planeringssamråden och kunde nu stå på egna ben. Det program som alternativplanen skisserat lade fast att utgångspunkterna för den kommande detaljprojekteringen skulle vara en respekt för stadsdelens historiska socialrumsliga kulturmönster, dess sociala morfologi. Den lade också fast ett program som utöver bostäderna bestod i en LM-skola för 300 elever i kvarterets hjärta, bostäder för äldre och handikappade, kvarterslokaler och andra möteslokaler, en restaurant, butiker, barnstuge och mindre verkstadslokaler samt lokaler för APU's kontor. Detta sammansatta och innehållsrika program vilket lovade mycket inför framtiden bildade nu ett basmaterial inför de allt mer detaljerade diskussioner som fördes om kvarterets utveckling. Den lokala befolkningen utverkade slutligen också rätten att själva utse den arkitekt som skulle få ansvaret för projekteringen. Det valet grundade man på ett antal studieresor till projekt som man höll för att vara intressanta förebilder. Valet kom slutligen att falla på en belgisk arkitekt, Thierry Verbiest, som projekterat liknande bostadsområden i enlighet med den lokala tegelarkitekturtraditionen.



Slutresultatet av Thierry Verbiest's mycket förtjänstfulla omgestaltning av stadsdelen har blivit en ytterst intressant illustration till vilka arkitektoniska och sociala framsteg som kan göras genom planeringsprocessens demokratisering som i fallet med Alma Gare. Här finns nu en arkitektur som måtte uppfattas som, i förhållande till den långa kamp som förts kring kvarterets fortlevnad, en klar framgång för dessa strävanden. Plan Construction har också bidragit till dessa kvaliteter genom att stödja ABAC's arbete inledningsvis men också genom att bevilja särskilda låne-medel och bidrag till de merkostnader som ansetts befogade i förhållande till det slutgiltiga resultatet.

Låt oss höra arkitektens egen beskrivning:

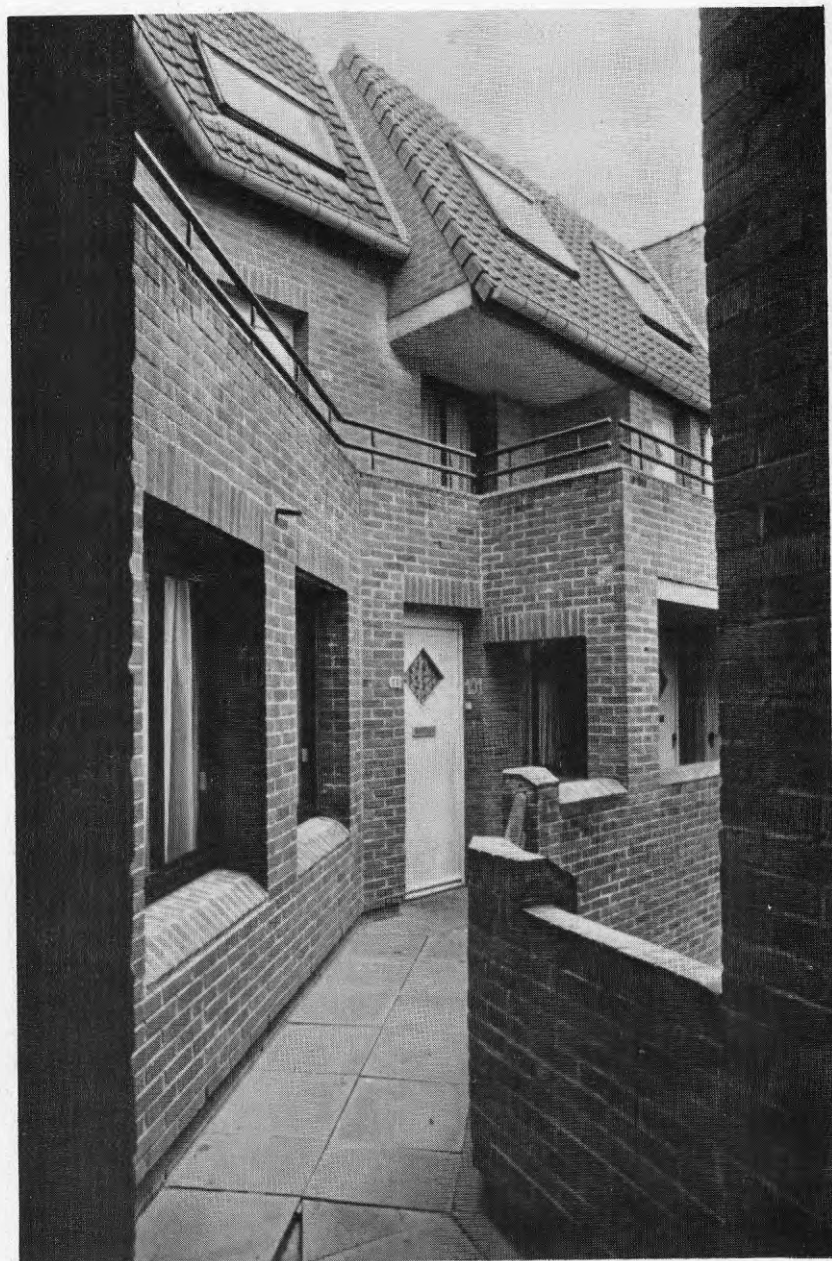
"Rummet är hierarkiskt ordnat, övergångszonerna har understrukits enligt den typologi som gäller för Roubaix' äldre kvarter: allmän gata där fotgängare och bilar blandas, gångstråk, portiker eller övertäckta platser, innejårdar, bostäder, kvarterets inre, enskilda trädgårdar, loggia. Det är inte smaken för det pittoreska som föranlett användningen av dessa stadsbyggnadselement, utan de uppenbara tidlösa bruksvärden som de representerar. Typologin för gatukorsningar med avskurna hörn från 1800-talsstaden har återupptagits för sin uppfinningsrikedom när det gäller behandlingen av vinklar. Fasaden, som på samma gång hör till det offentliga rummet och till byggnaden, integrerar byggnaden i den åldriga stadsbyggnadsformen vars morfologi är mycket homogen och bidrar till att återföreina det gamla och det nya. Detta förutsätter ett gemensamt språk, en arkitektonisk vokabulär, nämligen teglets, alltjämt i bruk. Teglet är faktiskt det traditionella byggnadsmaterialet i norra Frankrike. Att använda tegel väckte frågan om eventuella förlorade färdigheter bland byggnadshantverkarna. Att använda tegel i en sådan rik uppsättning av detaljer var en utmaning. Men teglet medgav att de sterila dispyterna kring det moderna formspråket kunde överskridas, dess användning hade inte förändrats mycket under seklernas lopp. --- Vi var tvungna att hitta en byggare som var beredd att anta utmaningen. Det möjliggjordes tack vare att byggforskningsmyndigheterna stod som garant för att bygget kunde genomföras på löpande räkning under förutsättning att 1978 års prisnivå inte överskreds. Bilderna från platsen visar tydligt det kunnande och den kärlek till arbetet som inspirerat murarna. Denna deras vilja har kvarlämnat outplånliga kvaliteter i det offentliga rummet som ingen tavla, hur vacker den vara må, kan ställa i skymundan. Dessa kvaliteter är en hyllning till de framtida boendets vällevnad."

Ur social synvinkel förefaller dock projektet enligt vissa källor att ha misslyckats i förhållande till de ursprungliga intentionerna. Kvarboendet har inte kunnat genomföras i den omfattning man förutsatt sig utan omsättningen har varit stor. Området har blivit socialt snedbelastat eftersom hyrorna blivit så höga att endast de med maximal rätt till bostadsbidrag kan bo i området. Här kommer de helt absurda konsekvenserna av det franska bostadsbidragssystemet i full dager vilket många påpekat. I stället för att möjliggöra social integration så bidrar det i stället till att skapa en höggradig social segregation. Medelklassfamiljer med genomsnittliga inkomster har inga ekonomiska möjligheter att bo i kvarteret utan i stället flyttar nu in arbetslösa, socialhjälpstagare och invandrare i en omfattning som inte är normal för Roubaix eller regionen i stort. Dessa grupper har naturligtvis inte alls samma förståelse för stadsdelens lokala kultur utan uppfattar kvarteret som ytterligare en genomgångsbostad. Det ser därför ut som om man i Alma Gare vunnit en Pyrrrusseger, här står

nu den fysiska produkt man eftersträvat men det sociala innehållet i densamma lyser till stor del med sin frånvaro. Vissa ljuspunkter finns dock, enligt andra uppgifter ger kvarterets karaktär upphov till nya intressanta samverkansformer mellan de nya boende. En ny lokal kultur håller på att utvecklas som hittills tagit sig uttryck i en kooperativ restaurang och ett kooperativt tryckeri exempelvis. Det ursprungliga sociala subjektet bakom kvarterets förnyelse står dock ingenstädes att finna.



ALMA GÅRDEN, det centrala torget, den lokala offentligheten klädd i arkitektur...



...ställs i relation till atmosfären kring bostädernas entréer som också är ett slags torgrum i miniatyr - i ALMA GARE har arkitekturen fått en gemenskaplig karaktär från den stora skalan till den lilla.



CHAMBERY, kvarteret Penney - ett genombrott för ett nytt sätt att bygga bostäder för andra än genomsnittskonsumenter? Det gemensamma byggherreskapet i praktiken.

REX 50 CHAMBERY - ILOT DE PENNEY A:COOPERIM/Bouchet

Chambéry  
Ilot de Penney  
Litt:  
h,88,1983  
t&A,335,1981  
Rapport sur...1981

Omfattning: 57 lgh PLA varav 36  
under direkt brukar-  
inflytande  
Byggt: 1984  
Stödformer: Förberedande program-  
arbete genom HABITAT  
GROUPE CONSEIL finan-  
sierat av Plan Con-  
struction om 200.000 FF  
400.000 FF som markför-  
värvssubvention.  
Referensper: Yves de Lagausie,URBAFORUM  
Daniel Bouchet, COOPERIM

4.50 CHAMBERY - ILOT DE PENNEY - Det gemensamma byggherre-  
skapet i praktiken.

Projektet i CHAMBERY är ett exempel bland många andra idag förverkligade projekt på den förnyelse i sättet att bygga bostäder som kommit till stånd i Frankrike de sista åren. Liksom i fallet med L'ALMA GARE så innebär dessa mindre projekt ett nytänkande i förhållandet mellan de boende, arkitekten och den allmännyttige byggherren. I stället för att bygga genomsnittslägenheter för anonyma bostadskonsumenter så prövar man i dessa sammanhang att få till stånd en grupp boende som är beredda att ta del i arbetet med planeringen av ett gemensamt bostadshus som också rymmer gemensamma lokaler av skilda slag. De projekt som Plan Construction gett sitt stöd åt är samtliga producerade av allmännyttiga bostadsföretag och i huvudsak i hyresrättslig form. Vid sidan av dessa projekt med statligt och kommunalt stöd finns också en lång rad mer "vilda" projekt där initiativet och förverkligandet helt och hållet vilar hos gruppen av boende.\*

I fallet CHAMBERY kan man konstatera att dessa projekt innebär ett stadsbyggande och en stadsförnyelse i miniatyr, varför det i stora drag liknar det mer sammansatta projektet i L'ALMA GARE. I det här fallet som i de flesta övriga rör det sig emellertid om nybyggnadsprojekt. I programmet för ILOT DE PENNEY fanns alla de komponenter som kan konstituera ett levande självständigt stads kvarter; bostäder, offentliga inrättningar, butiker och lokaler samt de för bostäderna gemensamma lokalerna. Kommunen hade i detta fall bestämt sig för att genomföra en form av alternativ stadsförnyelse i mindre skala vilken skulle bygga på de boendes medverkan i projekteringen av kvarteret som sådant och av de enskilda hushållens lägenheter och de gemensamma lokalerna. Man uppdrog åt en grupp arkitekter och sociologer, HABITAT GROUPE CONSEIL, att svara för det förberedande programarbetet och förprojekteringen medan den slutgiltiga projekteringen överläts åt ett arkitektkontor med erfarenhet av liknande projekt. Man lyckades väcka ett tillräckligt intresse för projektet främst genom att offentligt gå ut och presentera det hela på den lokala marknaden i närheten. En grupp boende ingick sedan i den förberedande projekteringen tillsammans med H.G.C. och kommunens representanter. Den större gruppen delades sedan in i mindre trapphuslag om 6-8 hushåll som skickade representanter till den överordnade ledningsgruppen. Man arbetade med en brukarplaneringsmetod

\* Se Habitats Autogérés 1983, (Ed. Syros.) Paris.

som innebar att de boende fick hjälp att artikulera sina krav på det nya kvarteret och på den egna bostadens utformning.

Denna förberedande studie lades sedan till underlag för en mer hårdhänt teknisk och ekonomisk granskning med hjälp av den anlitade arkitekten, byggnadsentreprenören och kommunens representanter. Här visade det sig tyvärr att de ursprungliga ganska fantasifulla och kreativa förslagen fick falla för de tekniska och ekonomiska realiteterna. En viktig stötesten blev också upplåtelseformen och markfrågan som i de flesta liknande fall av innerstadsförnyelse. En betydelsefull grupp bland de boende föll ifrån på grund av att kommunen inte ville ge upp rätten till marken utan föreslog att andelslägenheterna skulle upplåtas under 75 år. Slutligen utfördes emellertid hela projektet i hyresrättslig form.

Det arkitektoniska resultatet ser ut att ha betydande kvaliteter medan det ännu är för tidigt att utvärdera de sociala konsekvenserna av projektet. Detta projekt liksom många övriga har emellertid demonstrerat att det är fullt möjligt och realistiskt att bygga flerbostadshus med gemensamma lokaler i allmännyttig regi och med en hög grad av inflytande över projektet från de lokala boendes sida.

Ett parallellfall till CHAMBERY utfördes också i kommunen ORSAY i Parisregionen, REX 51, där H.G.C. också medverkat. I detta projekt kan man studera hur de boendes ursprungliga lägenhetslösningar successivt omformas och förvandlas till en teknisk-ekonomisk realitet utan att för den skull reduceras till en alltför blek återspeglning av de första förväntningarna. Projektet i ORSAY är något mera omfattande men också ett mer renodlat bostadsprojekt. H.G.C. arbetar för närvarande med ytterligare ett liknande projekt där man hoppas kunna ta till vara erfarenheterna både från CHAMBERY och ORSAY som bägge varit mycket konfliktladdade och dessutom många gånger på randen till ett sammanbrott. I fallet med CHAMBERY sägs detta delvis ha berott på Plan Construction's vacklande inställning till projektets värde vilket rubbat de finansiella förutsättningarna.

Av särskild betydelse är också ett angräddande projekt i Reims, ST-BRICE-COURCELLES, REX 52, eftersom man där utgått ifrån de grundläggande tillvägagångssätt som präglat de bägge föregående fallen men att man i ett större sammanhang om totalt 400 lägenheter inom ramen för ett sammanhängande halvurbant område prövat att genomföra en successiv utbyggnad i etapper om 50 lägenheter under varje år. Genom detta förfarande och genom att tonvikten lagts på stadsdelens arkitektur som helhet har här åstadkommit ett mycket intressant alternativ till den annars så vanliga vidsträckt radhus- och villa-bebyggelsen utan egentlig urban karaktär. I ST-BRICE-COURCELLES har man genom de boendes medverkan åstadkommit ett intressant stads-sammanhang i en förorts- och villamiljö, resterna av den gamla byn St Brice Courcelles. Det som tydligast markerar detta är det mindre torg kring ett affärs- och kulturcentrum som blivit kärnan i bebyggelsen. Genom den stegvisa utbyggnaden, där varje del överlåtits åt skilda arkitekter, har stor variation åstadkommit medan samtidigt kritikerna menar att detta inneburet en alltför svagt sammanhållen arkitektonisk och stadsbyggnadsmässig helhet.

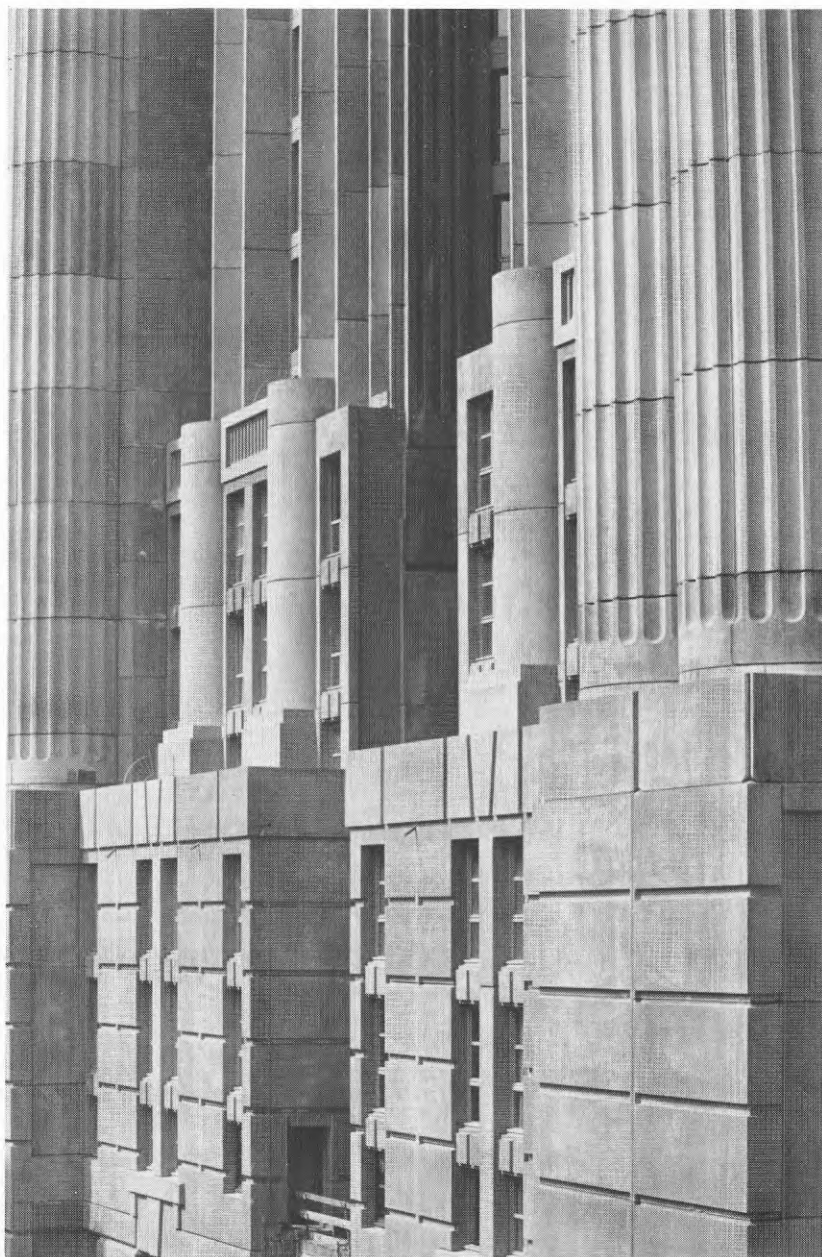
Ytterligare angränsande, liknande projekt är exempelvis LES CRIEURS i Villeneuve d'Asque i norra Frankrike, ISOLA i södra Frankrike liksom DRAP i närheten av Nice. LES CRIEURS, REX 53, är ett resultat av initiativen till att införliva spontana boendegemenskapsprojekt inom ramen för det konventionella bostadsbyggandet. I ett större utbyggnadsområde har en mindre grupp av boende lyckats utverka

rätten att tillsammans med bostadsföretagets arkitekter utforma en mindre del med gemensamma lokaler. Förvaltningen av de senare har de lyckats få tillstånd att sköta själva under bostadsförvaltarens överinseende. I fallet ISOLA har man lyckats med att bygga ett mindre gruppbohus för särskilt bostadsbehövande i en mycket liten och fattig kommun ovanför Nice. I projektet DRAP har en lång konflikt utspelt sig kring ett större bostadsbyggnadsprojekt där den lokala befolkningen med hjälp av en sociolog med stöd av Plan Construction väsentligt lyckats bryta de teknokratiska planeringsrutinerna inom ett av Frankrikes allra största bostadsföretag, SCIC, Sparkassornas byggnadsföretag. Resultatet har blivit en arkitektur och ett stycke stadsbygge som sluter an till de lokala traditionerna och de lokala formerna av umgänge kring torg- och gaturum. DRAP är därför ett exempel på genuin kvalitativ förnyelse inom den bostadssociala produktionen. I fallet JOINVILLE-LE-PONT har detta tillvägagångssätt naturligt infogats i ett fullkomligt konventionellt projekt.

Alla dessa projekt, långt fler skulle kunna räknas upp, ännu fler ligger på ritborden, väcker frågan om boendegemenskapens samhällsvärden och brukarplaneringens värden i förhållande till det traditionella sättet att bygga bostäder utan någon som helst kontakt med de människor som skall bo på platsen. Är investeringar i dessa sociala kvaliteter omsatta också i arkitektoniska och stadsbyggnadsmässiga kvaliteter, på längre sikt lönsamma för samhället och för kommunerna samt för bostadsproducenter och bostadsförvaltare? Den inflytelserika tidskriften h, organ för den nationella federationen av allmännyttiga bostadsproducenter, drar den slutsatsen att en investering i storleksordningen 3-6 000 FF per lägenhet och en genomsnittlig fördröjning intill 6 månader förefaller ur helhetskostnadssynpunkt vara mycket försvarlig, både ur social och ekonomisk synvinkel

Särskilt anmärkningsvärt är att det franska bostadsdepartementet under Roger QUILLLOT, lanserat tankegångar om att lagstadga de boendes rätt att delta i förprojekteringen av ett tilltänkt allmännyttigt bostadsprojekt. Man har dels förordat en inriktning på mindre gruppbohus av de slag som ovan upptagits, le petit collectif, dels syftar man till att ge juridisk innebörd åt begreppet den gemensamma byggherren, le maître d'ouvrage collectif, vilket man menar skall innebära att en sådan gemensam byggherre konstitueras av det allmännyttiga bostadsföretaget och gruppen av de presumtiva boende innan den egentliga projekteringen igångsätts. Den politiska viljan att göra de allmännyttiga bostadsproducenterna till föregångare när det gäller bostadsbyggandets demokratiseing är således klart markerad samtidigt som den nya regimen gjort bostadsfrågan och dess kvalitativa förnyelse till en av de viktigaste politiska prioriteringarna inom det övergripande programmet för Frankrikes industriella och sociala förnyelse.

Plan Construction's roll i utvecklingen av nya former av bostadsproduktion på gemenskaplig basis har varit synnerligen värdefull genom att de projekt som ovan upptagits gett konkretion och reellt innehåll åt vad dessa allmänna politiska utfästelser kan innebära i de enskilda människornas vardagliv. Utan det lokalt förankrade initiativet och de boendes aktiva medverkan samt en öppen attityd från bostadsproducenternas sida hade dock Plan Construction's summariska finansiella tillskott inte kunnat utträta särskilt mycket. Här återkommer dock Plan Construction's roll som en finansiell, moralisk och kvalitativ garant i det risktagande som förnyelse innebär.



LE PALAÇIO D'ABRAXAS, Mame-la-Vallée. Arkitekt Ricardo Bofill & Taller d'Arquitectura.



REX 60 LE PALACIO D'ABRAXAS A:Ricardo Bofill&Taller d'Arquitectura

Marne-la-Vallée (Paris ö)	<u>Omfattning:</u> 441 lgh PAP och PLA
Noisy-le-Grand	<u>Byggt:</u> 1983
<u>Litt:</u>	<u>Stödformer:</u> Tilläggs lån om 9% genom
actualités...1983,14	Plan Construction under
Arkitektur 1980,1	REX-titeln 'arkitek-
Arkitektur 1981,10	toniska kvaliteter'
A.D. 1980,5/6	<u>Referenser:</u> Thierry RECEVSKI
ar 1982,1024	Ricardo BOFILL
Progressive Architecture 1982,10	
Bofill,R & Taller 1981	
International Architect, 1983,1	
Magasin Tessin,1983,2	

4.60 LE PALACIO: Teknologisk förnyelse i den arkitektoniska förnyelsens tjänst.

LE PALACIO D'ABRAXAS är ett projekt som är spektakulärt i sig självt men det är i detta sammanhang ett projekt som mycket dramatiskt åskådliggör Plan Construction's insatser för att utveckla arkitektoniska kvaliteter i det sociala bostadsbyggandet. I sin helhet omfattar denna bebyggelsegrupp också LE THEATRE om 130 ägarlägenheter med PAP och PC-lån och L'ARC om 19 hyreslägenheter. Dessa bägge delar har av Plan Construction tilldelats tillstånd att överskrida referensprisivån med 9,89% respektive 18,68%. I det senare fallet har också en subvention om 100.000 FF utgått i likhet med ett tilläggs lån om 15%. Ytterligare ett liknande projekt med stöd finns alldeles i närheten, LES ARENES DE PICASSO, av arkitekten Manolo Nunez-Yanowsky, REX 64.

Detta projekt är givetvis också vid sidan av de rent estetiska aspekterna ett initiativ som vill skriva in sig i det sociala bostadsbyggandets utvecklingshistoria. Här finns en lång rad sociala motiv inbegripna i projektets hela konception vilka vi här kan lämna åt sidan. Det finns nämligen särskild anledning att i detta sammanhang framhålla att vad som åstadkommit ur arkitektonisk synvinkel i LE PALACIO inte kunnat åstadkommas utan ett långt och mödosamt byggteknologiskt utvecklingsarbete, sen må åsikterna om slutresultatet gå isär på många håll. Som montagebygge saknar nämligen LE PALACIO motstycke i precision och kvalitet och som utveckling av betongteknik i samband med större bostadssociala sammanhang är det ett enastående framsteg. Symboliskt nog så har också Jean Prouvé, en legendarisk ingenjör när det gäller byggandets industrialisering i Frankrike, anlåtats som konsult för utfackningsväggarna.

Den katalanske arkitekten Ricardo Bofill, projektets upphovsman, har under de senaste decenniet åtnjutit en osannolikt stor uppmärksamhet av massmedia i Frankrike till följd av en rad utmanande och provocerande projekt. Hans filosofiska jargong om stadsrummets arkitektoniska förnyelse har bildat skola på många håll i världen för att legitimera liknande insatser. En sida av Ricardo Bofill som är mindre känd däremot är hans och arkitektgruppen Taller d'Arquitecturas seriösa utvecklingsarbete kring i synnerhet modern betongteknik i nära samarbete med industrin och med byggföretagen. Detta är något som Thierry Recevski, den huvudansvarige vid Pariskontoret särskilt underströk i mitt samtal med honom. Han ansåg att en väsentlig del av förnyelsen också består i de kostnadsreduceringar man kunnat göra genom att utföra så mycket arbete som

möjligt på byggplatsen. Få andra arkitektkontor har som Taller så vinnlagt sig om att samarbeta med byggproducenterna och företagen menade han vidare, något som man skulle kunna se som ett resultat att Ricardo Bofill själv växte upp praktiskt taget på faderns betongfabrik. Thierry Recevski visade sig emellertid helt ovetande om de statliga ekonomiska subventioner som gjort Taller's Paris-projekt möjliga eller som kanske snarare verksamt bidragit till att dessa kunnat förverkligas. Huvudansvaret för kontakterna med Plan Construction tycks här mest vilat hos entreprenören eller byggherren.

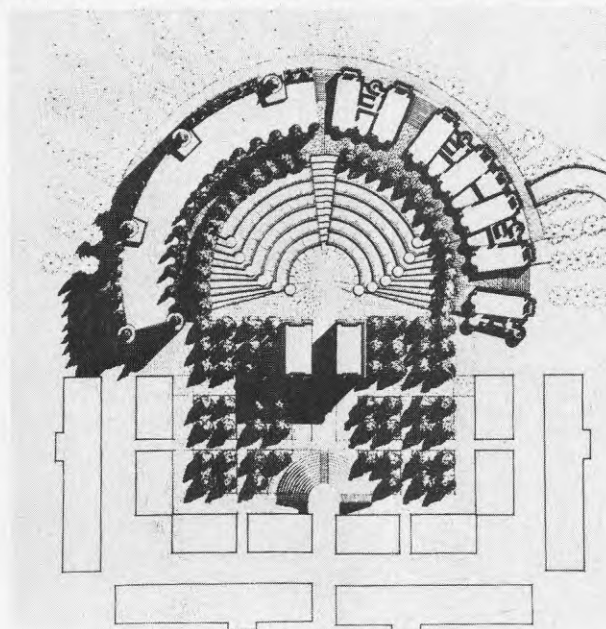
På min fråga om hur man bäst vidgar sina insikter om de metoder som tillämpats i LE PALACIO så hänvisar Thierry Recevski till de företag som varit inblandade, som entreprenörer Bouygues S.A. respektive Coignet och som leverantörer av fasadelementen E.P.I. och I.B. Morin för LE THEATRE respektive LE PALACIO. Det är uppenbart att de nya rön som här kunnat tillämpas borde kunna utnyttjas i många andra fall än de monumentala som präglat LE PALACIO.

Taller d'Arquitectura utvecklar naturligtvis också fortlöpande de erfarenheter man nu kunna skaffa sig i en rad intressanta bostadsprojekt i Parisregionen till vilka de viktigaste hör LES ARCADES DU LAC och LE VIADUC i St-Quentin-en-Yvelines, sydväst om Paris. För närvarande har man projekt under uppförande i Cergy-Pontoise och i centrala Paris samt i Montpellier där man också prövar stål- och glasets möjligheter. Thierry Recevski menar också att man nu är beredd att lämna betongen för att gå över till äldre väl beprövade material som till exempel tegel. Han nämner här som en förebild för- och mellankrigstidens HBM-bostäder och särskilt arkitekten Henri Sauvage's olika bostadssociala insatser. Liksom bland många franska arkitekter idag visar det sig att den pre-modernistiska eran fram till det andra världskrigets utbrott tjänar som en nyupptäckt ousinlig källa till inspiration i dagens bostadssociala förnyelse.

Det är samtidigt intressant att notera att Thierry Recevski särskilt poängterar att Taller nu arbetar intensivt med att utveckla interiörarkitektuens tekniska och estetiska kvaliteter, inredningsdetaljer och stomkomplettering i Frankrike har en osedvanligt låg teknisk standard. Han erkänner i samma andetag att man i fallet LE PALACIO kanske väl mycket gick in för de yttre symboliska kvaliteterna och att en hel del lägenheter blev lidande av detta i sina inre kvaliteter. En del arbeten är emellertid på gång för att rätta till vad som kan rättas till i LE PALACIO berättar han vidare. Programmet för projektet var ju också, menar han, omöjligt från början och det är inte så konstigt att man koncentrerade sig på att skapa arkitektur i en fullständigt förrodd modern förort, att understryka känslan av plats och rum i en rums- och platslös urban verklighet.

Bernard Huet, en av Frankrikes främsta arkitekturkritiker summerar kanske som allra bäst och i koncentrat vad LE PALACIO's bidrag till förnyelsen egentligen består i:

"Vad man än tycker om giltigheten i de medel som utnyttjats eller om den överdrivna skalan i detta arbete, så kan man bara gratulera Ricardo Bofill och Taller för deras generösa ambition att återupprätta en betydelsefull social roll för arkitekturen och för att ha försökt att återföre de symboliska och monumentala funktion med de finansiella nödvändigheter som kringskär det moderna flerbostadshuset och industriell förtillverkning av byggnadsdelar."  
(Bernard Huet, cit. i International Architect 1983,1,p 38)



Ovan fasaden till LE THEATRE, till vänster plan för projektet, överst LE PALAÇIO, i mitten L'ARC de TRIOMPHE och nederst LE THEATRE.



CITE DU LIEVRE D'OR, Dreux. Arkitektonisk och stadsbyggnadsteknisk rekonstruktion i energiteknisk förklädnad? Eller både och?

Dreux	Omfattning: 593 ombyggda lgh
Litt:	Byggt/Rekon: 60-tal/1981-83-
t&A 1983,348	Stödformer: Projektering och byggnadsarbeten totalt
Construire...1982	4 milj FF genom Plan Construction. Särskilt stödområde för aktioner inom Commission Nationale de Développement Social des Quartiers
Bâtiment-énergie 1973,27,39-44	
	Referensper:Lars Einarsson

#### 4.70 CITE DU LIEVRE D'OR - Energiteknisk förnyelse i stads- och bostadsförnyelsens tjänst.

Det energitekniska experimentet CITE DU LIEVRE D'OR i Dreux tillhör ett av det mest massiva insatserna från statens sida för att utveckla metoder som kan bidra till att sänka uppvärmningskostnader i efterkrigstidens bebyggelse. Projektet är en uppenbar tyngdpunkt i Plan Constructions program inom energiområdet samtidigt som bostadsområdet som sådant angetts som särskilt stödområde inför den statliga kommitté som samordnar stads- och bostadsförnyelse i det moderna bostadsbeståndet. Dessutom innebär projektet, enligt dess arkitekter, en form av arkitektoniskt utvecklingsarbete med de energitekniska programpunkterna som grundförutsättning. Man skulle kunna tala om ett arkitekturexperiment i energiteknisk förklarad - ett inte särskilt ovanligt fenomen i dagens situation. Arkitekterna menar själva att de energiekonomiska vinsterna i projektet varit så betydande att de möjliggjort en arkitektur långt utöver den vanliga i liknande sammanhang.

Bostadsområdet CITE DU LIEVRE D'OR tillhör det franska miljonprogrammet och uppfördes under mycket kort tid under åren 1965-67. Det är här frågan om smalhus från fyra till åtta våningar samt punkthus, samtliga av en typ som var vanlig vid denna tid. I mitten på 70-talet, således endast ett decennium efter inflyttningen drabbas området av en svårartad social och fysisk förslumning. Under 1978 nås en topp i utflyttningar då 200 familjer lämnar området. Kommunen beslutar sig i det läget för att radikala insatser måste komma till stånd för att vända utvecklingen. Man beslutar sig för ett program om stads- och bostadsförnyelse som dels handlar om energitekniska åtgärder för att sänka uppvärmningskostnader dels om en arkitektonisk och stadsrumsmässig rekonstruktion av förorten. Resultatet blir söderfasader med utbyggnader i stål och glas för att få till stånd förvärmning av uppvärmningsluft men också för att höja bostädernas kvaliteter och för att få större lägenheter. Detta i samband med en hel rad andra åtgärder som tilläggsisolering av fasader, tvåglasfönster, mekanisk kontrollerad ventilation i alla lägenheter, vindfång i entréer och ombyggda trapphus samt förnyad uppvärmnings- och sanitetsutrustning på de boendes begäran, belöper sig slutligen till kostnader om 60.000 FF per lägenhet och en total ombyggnadskostnad om 36 miljoner FF. Dessa arbeten slutfördes under 1982 utan att de boende behövde flytta ut temporärt. I dagens läge har också skisserats åtgärder som siktar till stadsdelens yttre förnyelse genom nya platsbildningar, offentliga inrättningar och nyplanteringar.

Ett av de viktigaste resultat som uppnåtts inom projektet är att den

eftersträvade vitaliseringen av grannskapet ur social synvinkel verkligen också kommit till stånd. Den negativa trenden av utflyttningar och fysisk degradering har kunnat vändas till en mycket lovande ny inflyttningssvåg och ett förbättrat allmänt rykte. Ur energiteknisk synvinkel var emellertid ett av de viktigaste syftena med projektet att noggrant utvärdera besparingseffekterna av alla de skilda åtgärder som vidtagits. På den punkten har man ännu inte kunnat säkerställa några slutsatser men preliminärt pekar dessa i mycket gynnsam riktning. Man uppger exempelvis att uppvärmningsnotan reducerats med 10%. Den energitekniska utvärderingen genomförs av ett forskarlag från CNRS som dels genomfört faktiska mätningar dels prövat en fransk teoretisk beräkningsmodell kallad CALECO vilken bygger på en motsvarande amerikansk DOE 2. Man har funnit att beräkningsmodellen mycket väl kunnat förutsäga resultatet av de skilda åtgärderna. Utvärderingen har emellertid skett under mycket svåra förhållanden, här är det inte fråga om ett enfamiljshus utan om ett helt bostadsområde för 2000 människor och dessutom under pågående ombyggnadsarbeten. Sammanfattningsvis ger projektet således underlag för att påvisa att de stora investeringarna gett en god avkastning vilket inneburit en bättre ekonomi för kommunen men i synnerhet för områdets innevånare som på köpet kan åtnjuta en intressant och variationsrik arkitektur med betydande interiörkvalitet. Den fullständiga utvärderingen som skall följa kommer att ge svar på hur allmänt tillämpbara de tankegångar är som tillämpats i CITE DU LIEVRE D'OR på liknande 60-talsområden.

Förnyelsen av efterkrigstidens bostadsområden är givetvis i Frankrike ett minst lika aktuellt tema som i många andra europeiska länder för närvarande. Projektet i Dreux tillhör de projekt där Plan Constuction varit direkt inblandat medan det finns flera andra exempel där andra former av statliga stödåtgärder varit betydande eller där Plan Construction indirekt bidragit till att projekten kommit till stånd. Ett exempel på det senare är arkitektgruppen ARCANE som i en lång rad projekt gjort sig kända som de moderna massbostadshusens arkitektoniska förnyare åtminstone till det yttre. Att man nått den positionen är till betydande del ett resultat av att man vann en utmärkelse i en PAN-tävling på just detta tema vilket senare omvandlades till ett uppdrag som också kom till utförande. Som ett exempel på ARCANE's verksamhet kan ombyggnaden av ett bostadsområde i Clichy i Paris nämnas.

Det annars mest omtalade projektet på detta tema är, vid sidan av det redan omtalade QUARTIER ST-SAENS, ex 71, Lucien Kroll's långsyftande förnyelseprojekt i ALENÇON, ZUP de Perseigne. Detta projekt har emellertid stannat vid ett antal spektakulära punktinsatser som sannolikt i dagsläget inte kommer att leda till någon efterföljd. Som ett exempel på stadsförnyelseproblematikens väldiga motsättningar och svårigheter och som en förebild för många liknande initiativ kommer emellertid den lokala opinionens och Krolls insatser säkert att bestå.\*

\* En utförlig dokumentation finns i H, revue de l'habitat social, 1981, nummer 63 och 65, skriven av sociologen Maurice Irbert.



CLICHY, exempel på arkitektgruppen ARCANÉ's orbyggnader i Parisregionen.



RUE DE L'OURQUE, ett fint exempel på experimentell byggnadsförnyelse och stadsförnyelse i ett enda grepp. Arkitekter LEVY & MAISONHAUTE.



REX 80 RUE DE L'OURQUE

A: Levy &amp; Maisonhaute

Rue de l'Ourque/Rue Labois  
Rouillon  
Paris  
Litt:  
Construire...1982  
Baumeister 1981,5,474-477

Omfattning: 76 lgh HLM och 6 skulptörsateljéer.

Byggt/Rekon:-/1978-80

Stödformer: Särskilt utvalt projekt i samråd med Plan Construction  
Särskilt bostadslån.

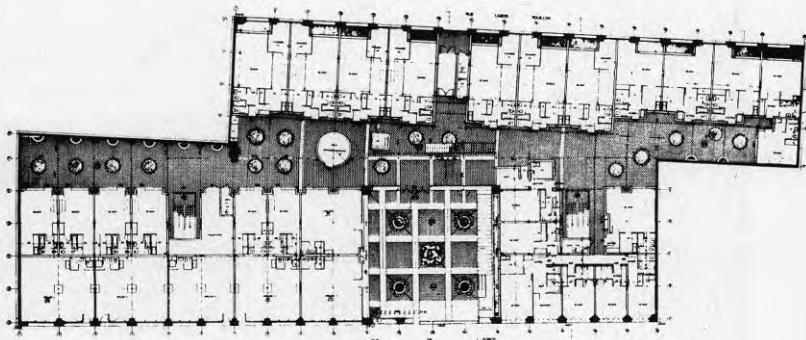
Referenser:

#### 4.80 RUE DE L'OURQUE - Experimentell byggnadsförnyelse: Från fabrik till bostäder.

RUE DE L'OURQUE är ett förhållandevis okomplicerat experimentbyggnadsprojekt som upptagits i detta sammanhang mest för att påvisa att också återanvändningen och återbruket av äldre byggnader ingår som ett betydelsefullt tema i Plan Construction's verksamhet. I detta fall har man önskat premiera en särskilt förtjänstfull omgestaltning som marginellt överskridit ytnormerna för offentligt finansierade bostäder. I detta fall ingår projektet i en allmän politik som befrämjar kvalitet i bostadsbyggandet och stödåtgärderna består uppenbarligen uteslutande i att särskilda bostadslån beviljats.

Projektet består i att omvandla en äldre industribyggnad till bostäder och konstnärateljéer vilket inneburit att delar av bjälklaget tagits upp för att bilda dels en större samlingsplats dels en intern gågata som leder till en mycket intressant halv-privat, halv-offentlig zon med förankring i det historiska Paris som ger utrymme för ett naturligt umgänge grannar emellan samtidigt som det ger en viss trygghet i förhållande till det larmande gatulivet. Dessutom ger glastaket möjligheter till varmvattenuppvärmning som enligt uppgift motsvarar 70%.

Den här typen av projekt har blivit mycket vanliga de senaste åren i synnerhet i Paris där två ytterligare exempel kan nämnas nämligen l'Allée des Arts och Le Lavoir, rue Buisson St Louis medan arkitekterna Robert och Reichen provat samma tema i större skala i projektet Usine Le Blan, Lille.\*



RUE DE L'OURQUE, bottenvåning.

\* Se t&A 1983,348,129-131, PAN 13,p 20 respektive Guinchat et al,1981, 196-197.



GIVORS, ett radikalt stadsföryelseexperiment i traditionell miljö. Arkitekt Jean RENAUDIE.

REX 90	DANIELLE CASANOVA	A: Jean Renaudie/ETRA
Ivry, Paris S		<u>Omfattning:</u> 140 lgh PLA, affärer
<u>Litt:</u>		800m <sup>2</sup> och en L-skola
<u>Construire...</u> 1982, 178-179		med 12 klasser
		<u>Byggt:</u> 1979-81
		<u>Stödformer:</u> Särskilda bostadslån,
		överskridande av yt-
		standard
		<u>Referenser:</u> Jacques ÖHLUND

4.90 DANIELLE CASANOVA- Formexperiment som provokation gentemot förstelnade bostadsvanor.

Arkitekten Jean Renaudie har i tre större anläggningar, DANIELLE CASANOVA, GIVORS och i VILLETANEUSE prövat sina idéer om mycket sammansatta bostadskomplex som bryter totalt mot all rätvinklig plangeometri. Särskilt skall DANIELLE CASANOVA och GIVORS här få tjäna som exempel på ytterligare en aspekt på experimentbyggandet inom Plan Construction nämligen den mer socialpsykologiskt orienterade tankegången att experimentera med människors upplevelser inför ett totalt annorlunda rumsligt sammanhang eller kortare sagt arkitektur som medel till mental och psykologisk befrielse från förstelnade tankebanor och bostadsvanor. Detta tema angränsar till de projekt som tagits upp tidigare under temat det gemensamma byggherreskapet och rumslig tillägnelse, 4.30, men är ändå ett så pass arteget ämnesområde att det förtjänar en egen rubrik. De här upptagna projekten av Jean Renaudie har givetvis utöver denna dimension en rad andra dimensioner som exempel på verksamhetsintegration, bostäder för särskilda brukarkategorier och stadsförnyelse som egentligen förtjänar sitt eget studium men de får tills vidare anstå.

Jean Renaudie's sökande efter en arkitektur och en stadsbebyggelse som dels bröt ner förstelnade förhållningssätt dels genom sin struktur gav upphov till nya oväntade förhållningssätt uppmärksammades tidigt av Plan Construction. Dessa strävanden ingick naturligt i den politik som bestod i att utveckla det moderna massbostadshuset, att spränga dess stela och rigida formmönster. De infogade sig också i de strävanden som bestod i att utveckla en mellanform av mindre bostadsgrupper, l'habitat intermédiaire, med det egna hemmets kvaliteter men i flerbostadshusets ekonomiska form. Terrashuslösningar blev särskilt mot mitten av 70-talet ett vanligt svar på denna efterfrågan. Just i fallet DANIELLE CASANOVA finns också en av ett fåtal analyser genomförda kring de sociala och socialpsykologiska resultatet av denna typ av experiment. Den studien påvisar de boendes oväntade förmåga att snabbt anpassa sig till en bostadsform som saknar räta vinklar.\* Ytterligare ett projekt som utvecklat samma typ av frågeställningar också med stöd från Plan Construction är arkitekten Vladimir Kalougine's projekt i Angers.\*\* Den här typen av projekt tillhör nu historien, det är svårt att finna några egentliga motsvarigheter i dag.

\* Lugassy, F, 1973, *Les premières réactions à l'immeuble D. Casanova. Les processus d'appropriation. 2 tomes.* (Plan Construction.) Paris.

\*\* *Les immeubles de Kalougine à Angers, 1977* (ORFED/Plan Construction.)



MALISSOL III, Vienne. Arkitekt Paul CHEMETOV/AJA.

REX 100 MALISSOL III

A: Paul Chemetov/AUA

Malissol III, Vienne  
 Litt:  
 Construire...1982,118-123  
 Arkitektur,1984,7

Omfattning: 101 lgh HLM  
Byggt: 1979-81  
Stödformer: Forskningsanslag och subventioner till byggnadsarbeten under REX-titeln  
 Teknologi-Byggnadsdelar, 100.000 FF respektive 330.000 FF.  
Referenser: Paul Chemetov/AUA

4.100 MALISSOL III - Byggande med industriella komponenter i den arkitektoniska förnyelsens tjänst.

Experimentbyggnadsprojektet MALISSOL III får stå som symbol i detta sammanhang för den mer renodlade teknologiskt orienterade experimentbyggnadsforskningen inom Plan Construction. REX-projekt under huvudtiteln Teknologi är ju i majoritet om man ser till antalet rubricerade projekt. De utgör mer än en tredjedel av samtliga. Inom huvudtiteln Teknologi finns några underrubriker varav den som gäller Byggnadsdelar, des composants industrialisés, är den andra i rangordningen efter rubriken Tekniska Byggsystem. Temat industrialiserade byggnadsdelar är inom detta ämnesområdet det kanske mest aktuella ämnet för dagen. Paul Chemetovs projekt i MALISSOL III gäller just i huvudsak detta tema.\*

En annan sida av samma inriktning inom Plan Construction representeras av det mycket intressanta jordbyggnadsexperimentet i l'Isle d'Abeau, Lyon, VILLAGE TERRE, REX 102, där "mjukare" och "lättare" alternativa byggmetoder prövas. Likaså har användningen av trä som konstruktions- och fasadmaterial nyligen återupptäckts i Frankrike där annars betongen haft en monopolställning.

Paul Chemetov skall själv i den påföljande återgivna intervjun få beskriva projektet MALISSOL III men här kan bara kort summeras att det här rör sig egentligen om tre skilda temata som prövas experimentellt, former för anbuds-förfarande där allt i detalj inte är angivet, utnyttjande av industriella byggnadsdelar i kombination med traditionell byggteknik samt en tillämpning av en öppen projekteringsprocess där det slutgiltiga arkitektoniska resultatet blir avhängt de successiva produktval som sker.

\* Ett större experimentbyggnadsområde, Les Côteaux du Maubuée, REX 101 har behandlat detta tema på många skilda sätt där bland annat den inom detta fält särskilt intressante Alain Sarfati också varit verksam. Se MACADAM, 1979, 15 avril-15 mai, 3-5 eller t&A, 1984, 352.



PAUL BERT, Villejuif. Ett bra exempel på Paul CHEMETOV's insatser som de äldre förstädemas förnyare.

4.100.1 Samtal med Paul Chemetov: Förgrundsgestalt i fransk bostadssocial förnyelse och vice president i Plan Construction & Habitat sedan 1982.

Arkitekten Paul Chemetov är förmodligen ganska okänd för en svensk publik trots att hans inflytande över arkitekturutvecklingen i Frankrike under 70-talet torde vara grundläggande på många skilda plan. Tillsammans med många namnkunniga medarbetare inom det kontor, AUA som han leder, så har han i en lång rad bostadssociala projekt kunna befästa sin ställning som en av de viktigaste krafterna bakom den relativa förnyelse som kommit till stånd under de senaste 15 åren. Nyligen har han gjort sitt namn vidare bekant genom att tillsammans med Borja Huidobro vinna den stora tävlingen om det nya Finansministeriet i Paris. Det projektet tillhör ett i den långa raden av nya monumentalbyggnader som Paris kommer att begåvas med inför jubiléet 1989. För 15 år sedan var också Paul Chemetov medarbetare till Oscar Niemeyer i samband med projektet för det franska kommunistpartiets högkvarter, Place du Colonel-Fabien. Under 70-talets första år samarbetade också AUA med Ricardo Bofill och Henri Ciriani i samband med förberedelserna till vad som senare skulle bli pyramiderna i Evry, en av de större nya städerna söder om Paris. Under årens lopp har han också hunnit med att skriva ett antal böcker om Paris arkitekturhistoria och särskilt om förhållandet mellan arkitektur och byggandets industrialisering. Under 1982 utsågs han av regeringen att tillsammans med ingenjören Jean Millier axla Paul Delouvrier's ställning inom Plan Construction i rollen som vice president i det råd som vägleder dess verksamhet. Paul Delouvrier är den legendariske gestalt som blivit själva symbolen för all förnyelse i franskt samhällsbygge i synnerhet genom sitt initiativ att få detta experimentbyggnadsorgan på fötter under 60-talets sista år. Därmed torde Paul Chemetov ha intagit en orubblig position i modern fransk arkitektur- och samhällsbyggnadshistoria.

I Paul Chemetovs gärning som arkitekt kan man spåra en utveckling från en mycket sträng konstruktivistisk hållning i modernismens anda som alltmer tenderar till att övergå i en mer föreställande och symbolisk arkitektur om dock alls icke historicistisk. Han har särskilt gjort sig känd som förorternas arkitekt och stadsförnyare genom att hänsynsfullt infoga nya bebyggelsemassor i äldre stadsrumsmönster i syftet att försöka bevara och berika de kvaliteter han anser sig kunna se i dessa. Han har också lett in Plan Constructions verksamhet i nya banor kring detta dominerande tema. Hans byggnadsteknologiska sakkunskap och kostnadsmedvetenhet har givit bostadsarkitekturen ett påverkat och brutalt uttryck som tycks markera hans illusionslösa arkitekturuppfattning och misstro mot estetiserande övertoner. Hans bostadssociala ambitioner har genomsvarat hela hans verksamhet som bostadsprojektör och han framhåller gärna att god arkitektur är framförallt en arkitektur som säkerställer de boendes krav på en grundläggande vardagskvalitet. Förankringen i den franska bostadssociala traditionen blir uppenbar i projekt som anspelar på den Fourierska Falangstären, som i Saulx-les-Chartreux, men han framträder också som dess förnyare genom ambitionen att utveckla det moderna massbostadshusets inre kommunikationsstruktur så att människor bereds möjligheter till naturliga mötesplatser utanför lägenhetens väggar som St-Ouen.

Paul Chemetov, hur skulle ni vilja beskriva den nuvarande situationen inom franskt bostadsbyggande och experimentbyggandet roll i detsamma?

"För det första så är jag förvånad över att inte finnas med i er förteckning över de experimentbyggnadsprojekt ni menar är karaktäristiska för vårt experimentbyggande. Jag menar att jag tillhör en av de få franska arkitekter som oupphörligt bedriver ett arkitektoniskt projekt nu snart under 20 års tid som tar teknik och byggnadskonstruktion på allvar. Jag har naturligtvis inte varit ensam i denna gärning, det finns många fler, men hur som helst så har jag nu byggt bortåt en 5.000 lägenheter inom ett femtiotal projekt som nu börjar bli en ansevärd massa av erfarenheter kring experimentellt byggande. Om nu inte mina projekt rubricerats som experimentbyggen så menar jag att jag alltid i mina projekt experimenterat på olika sätt."

"Det som nu sker är en genomgående omvandling av byggandet i Frankrike som skall ses som en följd av efterkrigsperiodens förhållanden. Den innebar, enligt min mening, ett dominerande inflytande av rent byggnadsteknologiska aspekter, utan någon som helst djupare ambition till att skapa arkitektur. Vi har funnit att den perioden innebar att det som byggdes var dåligt byggt, det underhölls inte alls, sociala segregationsprocesser förvärrade situationen och samtidigt så iordningställdes bostadsområdena inte fullständigt - det saknas fortfarande på många ställen bostadskomplement, offentliga inrättningar eller grönområden."

"När Plan Construction kom till stånd för nu mer än 10 år sedan, så hade man som ett övergripande tema; hur skall de moderna större bostadsområdena kunna förvandlas och utvecklas? Hur skall man med en annorlunda teknologi kunna åstadkomma en större arkitektonisk variation? Att dessa frågor ställdes och blev föremål för PCH'S långsiktiga programuppläggning sammanhänger med den industriella utvecklingens förändrade inriktning. Den stora omflyttningsvågen var avslutad och nu började istället de nya immigranterna från södern att överta de franska tjänstemännens och arbetarnas efterkrigsområden. Det blev nödvändigt att i de nya städerna i Parisregionen skapa en ny bostadskultur och en ny arkitektonisk dekor, värdig dessa människors innersta drömmar. Vi får aldrig glömma att bakom de ideologiska dimridåerna, enskilda personers entusiasm och kvaliteten i det gensvar som PSH's initiativ mötte, så var den egentliga orsaken till de nya tankegångarna också detta."

"Bland andra program i PCH's verksamhet fanns självfallet också byggandets industrialisering, att fortsätta att utveckla långa serier av generella byggnadskomponenter på en marknad som hela tiden krympte och nu fortsätter att krympa. I mitten av 70-talet byggdes i Frankrike en dryg halv miljon bostäder medan vi förra året endast byggde drygt 300.000. Nu fruktar man allment att minskningen kommer att fortsätta. Statistiken ger här en missvisande bild - man påstår ibland att det producerades förra året 500.000 lägenheter och det är sant i den meningen att man finansierade motsvarigheten till detta antal bostäder men då har man räknat in de medel som går åt till underhåll och upprustning."

" Vid sidan om denna tendens så är den stora tilldragelsen inom branschen under senare år villabebyggelsens utbredning, det egna hemmet köpt per katalog. Förra året så var tre av fyra nyproducerade bostäder egna hem eller liknande och av dessa 3/4 så var

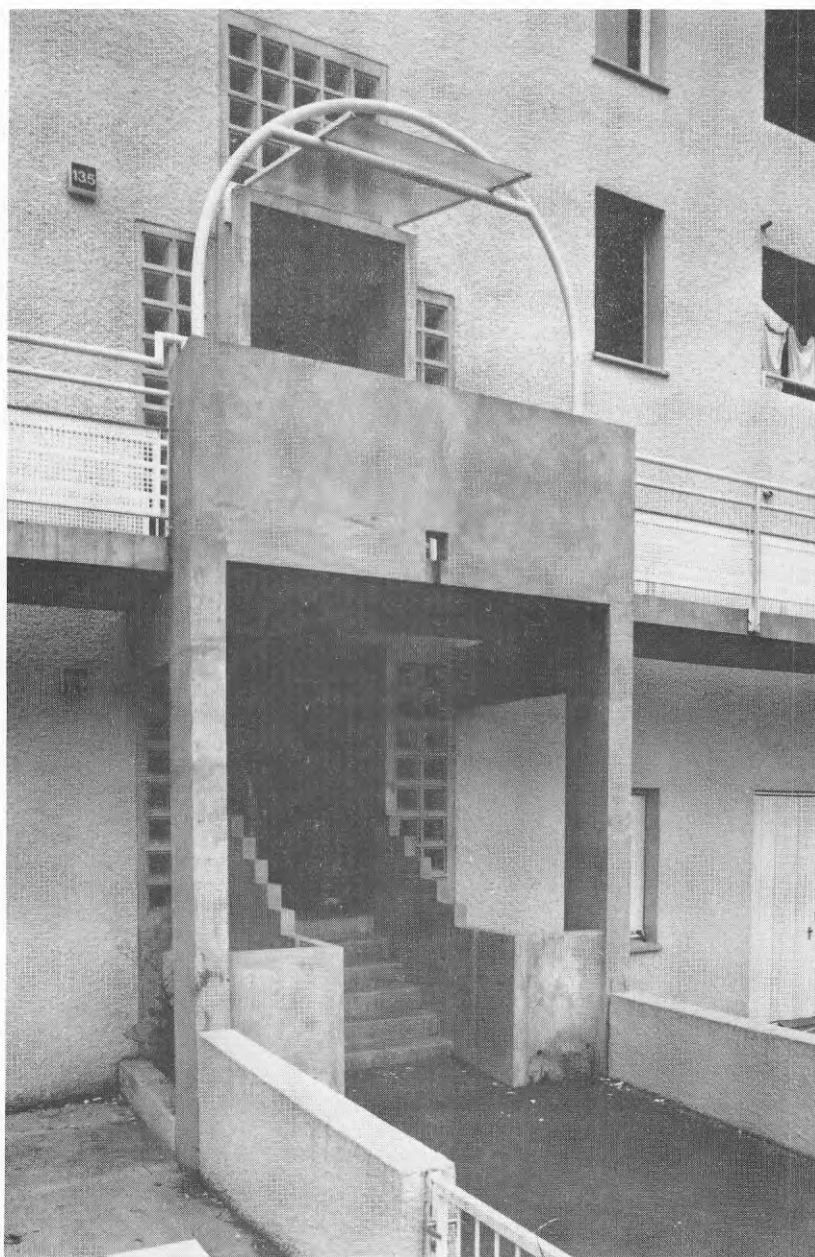


ytterligare tre av fyra typhus ur kataloger. Dessa siffror kan diskuteras men detta är min syn i frågan. Detta är en enorm mängd! Förra året byggdes därför drygt 200.000 egna hem medan endast runt 70.000 lägenheter i flerbostadshus."

"Till en början så verkade PCH för att leda arkitekturutvecklingen in i mer kvalitativt orienterade banor, alla erfarenheter skulle göras, de rigida formerna skulle förfinas, den rigida tekniken skulle förnyas så att dess mål kunde uppnås, alla olika former av tekniska blandsystem skulle prövas. Efter ett antal år så står man inför ett relativt misslyckande därför att experimenterandet är bra om det kan försiggå av sig själv utan stödåtgärder men om man sätter in dessa ja då... Låt mig ta ett exempel. För att producera en vinäger så krävs omfattande förberedelser men när väl tillverkningsprocessen är utformad så producerar den sig själv och man får inga egentliga kvalitetsproblem. Annat är det om man skall producera kvalificerade viner, de kräver en helt annan omsorg och en annan tillverkningsprocess. PCH's problem bestod till en början i att man trodde sig stimulera produktion av vinäger. Man förstod snart att det hela i stället borde likna vinproduktion; i de former vin produceras om kvalitetskriterierna skulle kunna upprätthållas. PCH stödde därför under en lång följd av år, med stora insatser av subventioner, pilotprojekt som visade sig omöjliga att generalisera, på samma sätt som vinproduktion inte låter sig standardiseras. Det fick en maskerande verkan i synnerhet som projektet kunde åtnjuta ett betydande ekonomiskt stöd. De arkitekter som kom ut på marknaden efter 1968 och som pötsligt stod utan uppdrag upptäckte efter ett tag att PCH kunde ge subventioner från 5 till 15% i vissa projekt som inte skulle ha kunnat förverkligas under normala förhållanden. Detta gav upphov till en lång rad misstag och väckte orealistiska förväntningar om vad som kunde vara ekonomiskt möjligt att förverkliga vilka vi fortfarande brottas med. Självfallet så hade situationen också mycket positiva effekter inom branschen men personligen vill jag gärna särskilt framhålla avigsidorna.

"Den yngre generationens entusiasm förvändes så till en känsla av uppgivenhet. I normalfallet så består arkitektens uppgift helt enkelt i att bestämma hålens lägen i fasaderna samt att tillsätta lite färg, krasst uttryckt. Låt vara att om man är mycket djärv och våghalsig, med en experimentell läggning och inte är intresserad av att tjäna pengar så kan man överskrida detta men då i projekt och med personliga insatser som jag skulle vilja kalla heroiska."

"Inom PCH har också nyligen laserats ett program kallat Habitat '88. Det består i att myndigheterna vill åstadkomma besparingar inom bostasbyggandet om 25% samtidigt som man å andra sidan bedriver en politik för branschens industrialisering. Vi kan nog vara överens om att besparingar och effektivisering inom branschen är av godo men den fråga jag ställer mig är var kommer dessa besparingar att ta vägen? Min personliga inställning är den att besparingar mycket väl kan åstadkommas men genom att satsa proportionellt sett mer på bostadskomplement. Om kostnadsreduceringarna nu kommer att drabba bostadskomplementen så är det en stor katastrof, då är vi tillbaka i de stora utbyggnadsområdenas tidevarv. Det innebär en återgång till en annan typ av byggnadsföretag som har en dekoratör som man kallar arkitekt...nu talar jag inte om det enskilda fallet utan om den



Secteur des Moines, L'Isle d'Abeau, detalj av entré, AJA arkitekter.

stora majoriteten av fall; hur tror ni att en ung nyutexaminerad arkitekt utan någon som helst byggteknisk erfarenhet, som aldrig besökt en bygglats, skall kunna hålla emot mot en byggjätte, med ett hundratal ingenjörer, datautrustning och så brutala förhandlingsmetoder att en hel kommun lätt kan korrumperas...??

"Dagens maktavare inom byggbranschen är byggnadsföretaget, i Frankrike har monopoliseringen nått en nivå utan motstycke i Europa. Femtio företag med nationell och internationell bas dominerar tillsammans med ytterligare femtio med nationell bas. Ofta har kommunerna bara ett fåtal byggjättar att välja mellan. Därför krossas ofta både arkitekters visioner och kommunalpolitikens drömmar redan vid förhandlingsbordet eftersom byggföretagens produktionsteknik och materielstandardisering blivit nästan totalt allenarådande."

"De förslag som nu flutit in till Habitat '88 gäller en ytterligare beslutskoncentration till de stora företagen. Ett företag föreslår att låt mig få klara mig utan arkitekt, utan ingenjörbyrå och utan byggnadskontrollmyndighet så kan jag redan genom detta reducera mina kostnader med 10%. Jag tror att detta också är fallet. För några dagar sedan deltog jag i ett möte i en grupp som arbetar kring ett program kallat Banlieues '89, lett av arkitekten Roland Castro, ett mycket sympatiskt sällskap med en slags agit-prop-inställning, då uttryckte sig en av de tillkallade arkitekterna så här; låt mig få full kontroll över lånegivningen så skulle jag kunna göra vad som helst till ett pris 10% under det gängse! Det är helt säkert att dagens beslutsfattare plågades av ekonomisk tillbakagång lyssnar gärna på byggföretagens locktoner om att låt oss reducera arkitekternas inflytande, låt oss till och med reducera de boendes inflytande så kan vi sänka byggkostnaderna. Inom PCH förstår man idag att den renodlade tekniska förnyelsen som mest kan ge en kostnadsreducering om 10% men redan det är väldigt mycket naturligtvis. Mycket mer kan säkert åstadkommas genom förenklingar i beslutsförlopp och genom att ta bort de mest imbecilla och fördyrande statliga normerna."

"Naturligtvis så rymmer förslagen till tillämpningar inom Habitat '88 också traditionella teknologiska innovationer om system för tilläggsisolering och om nya typer av bjälklag. Sammanfattningsvis så finns en hel rad med förslag från branschen som egentligen inte innebär annat än att återuppväcka och rationalisera samt anpassa de framsteg som gjorts under den senaste tjugofemårsperioden till de mindre projekt och byggplatser som nu blir allt vanligare. Det intressanta med dessa förslag är emellertid att de alla har en klar och utvecklad industriell inriktning."

"Parallellt så finns också inom Habitat '88 den politik som består i att favorisera och utveckla tekniskt-industriella byggsystem. Den är självfallet inte ny men en av dess intressantaste delar är den som består i att utveckla generella byggnadsdelar som man skulle kunna tro kan säljas utan inblandning av byggföretagen. När man utformar ett projekt så bestämmer man sig för att jag tar dom och dom bjälklagselementen från den och den fabriken, den här typen av fasadelement från den fabriken och trappor från en annan fabrikant samtidigt som man behåller friheten att foga samman dessa byggnadsdelar till en byggnad. I teorin så är det på det här viset men i praktiken visar det sig att dessa producenter naturligtvis är filialer - utom i ett enda

undantagsfall. Sålunda; så fort man valt en typ av komponenter så blir man omedelbart beroende återigen av strukturer inom företagen. Friheten blir en ren illusion."

Vid denna punkten i intervjun kommer Paul Chemetov in på den säregna franska egenheten att detta land, trots sina tillgångar på kol och järn vilket ger en enorm potential för stålproduktion, ändå inte utvecklats till ett blandssystem av stål och betong som enligt honom är ett idealiskt sätt att bygga rationellt och för att förkorta byggtiden, en nog så betydelsefull kostnadsfaktor. Orsaken till denna egenhet är, enligt Paul Chemetov, att Frankrike drabbats av betongbranschens lobbyverksamhet som med statens benägna bistånd gjort det helt omöjligt att bygga stålstommar med betongbjälklag:

"I det fall man kunde bygga mycket snabbare så skulle man förmodligen kunna reducera byggkostnaderna långt under 25% men det skulle också kunna leda till att man kunde offra det arkitektoniska innehållet i projektet i fråga, ja till och med arkitekternas arbetsinsatser förstås. Men detta leder hän till en fråga som oroar mig mycket nämligen att formproblemen, frågan om formgivning i vidast tänkbara mening, håller på att försvinna ur byggandet. Detta är en fråga som är betydligt viktigare än arkitekternas långsiktiga överlevnad som yrkesgrupp, att bara tänka sig att en hel civilisation håller på att utrota frågan om formen och den arkitektoniska gestaltningen i sitt bostadsbyggande. Man måste ju fråga sig vad betyder dessa rum vi lever i, vilka värden finns inrymda i de rum vi omger oss med? Hur bygger man rum och hur gör man sig medveten om dess inflytande i förhållande till de historiska erfarenheter som samhällen och individer gör och har gjort i dessa rum. Detta är verkligen ett problem som till och med har en avgjord betydelse inte minst på ett filosofiskt plan. Jag upplever detta så påtagligt eftersom jag undervisar på en högskola för byggnadsingenjörer, den här frågan är helt och hållet frånvarande i deras utbildning. Må så vara att morgondagens arkitekter är byggnadsföretagen eller ingenjörerna men om inte dessa frågor bland dessa nya grupper tas på allvar så står vi inför en civilisationens katastrof, ja inte civilisationens katastrof utan i synnerhet den europeiska civilisationens sammanbrott."

"Japanerna bor ju exempelvis redan på ett helt annat sätt, där härskar en formens stereotypi och en bostadskulturens utarmning i en utsträckning som vi trots allt inte känner till ännu i Europa. En japansk bostad av hög kvalitet och standard är sällan större än 35m<sup>2</sup>, låt en svensk eller en fransman flytta in där... ja det går ju inte! Sen ska vi bara inte tala om de amerikanska mobile homes...det är ju någonting som inte har ett dugg att göra med den europeiska kulturen, den civilisation som frambragt en stadens bostadskultur. Man skulle, när man ser på utvecklingen i Europa, kunna tro att vi är stadens fiender, men alla offentliga politiska deklamationer säger raka motsatsen, trots att man enligt min mening bedriver en politik som innebär stora lurande faror på lång sikt."

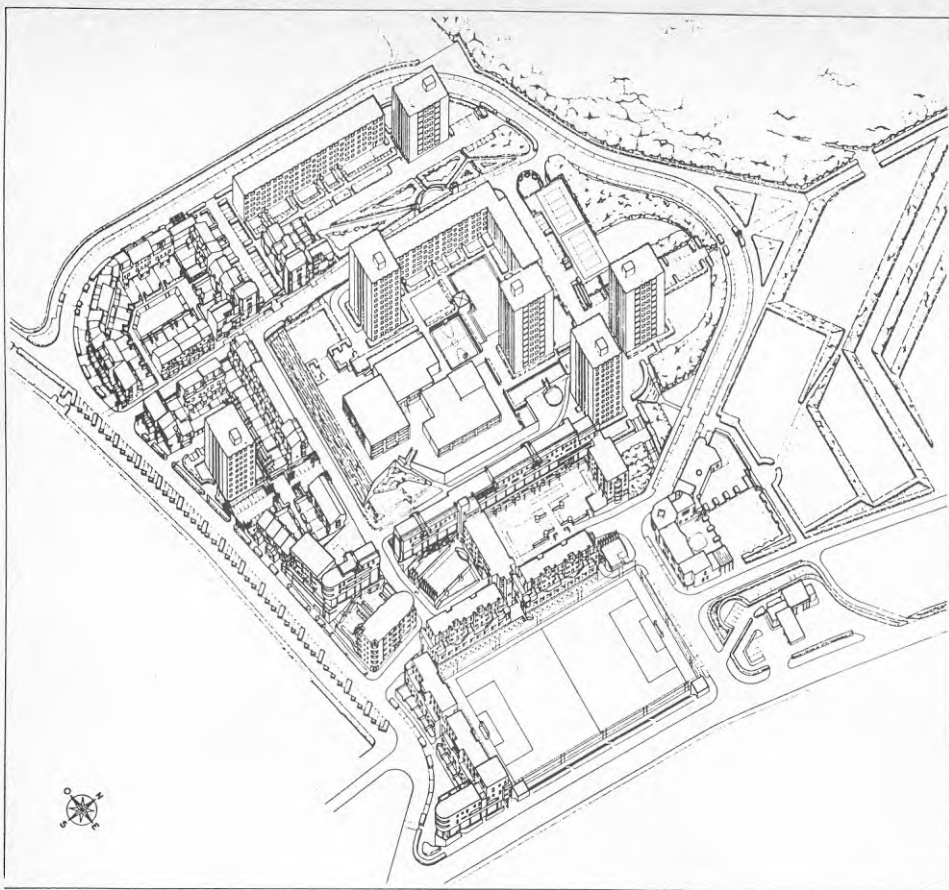
"Arkitekternas kritik i denna fråga består ofta i en vecklagan över att inte få göra tårtor, för mig är problemet inte att man inte längre får göra tårtor. Se här på den här gatan i den här förorten till Paris med sin osammanhängande och arkitektoniskt fattiga miljö, här skulle jag ha gjort ett gott arkitektarbete om jag fick en byggnad med identiska våningsplan byggd och om den inte var för hög och under villkor att dess inre miljö var

trivsamt; att fönstren är bra, att jag slipper höra min granne skriva maskin. Jag tror att vi måste få till stånd en förening av de problem vi kallar tekniska och konstruktiva och de kulturella när det gäller boendets utveckling. Antingen kommer framtidens byggfolk att själva göra dessa framsteg och nödvändiga insikter och i så fall kommer allt att sluta väl men om dom inte gör det och arkitekterna helt och hållet i framtiden utestängs från massbostadsproduktionen och i stället hänvisas till de offentliga institutionerna, eller när det gäller villor och flerbostadshus, att arkitektens roll resuceras till dekorationsverksamhet, till design, inom den industriella produktionen, inte som industridesigner men som byggplatsdesigner, vilket inte riktigt är samma sak...Hur som helst; för människor med min utbildning och för dem som tillhör min generation, jag hoppas att vi skall slipa uppleva detta men de yngre, dagens generation, får ju ta hand om följderna."

Som arkitekt och experimentellt inriktad arkitekt har ni trots allt genomfört åtminstone ett experimentbyggnadsprojekt med stöd från Plan Construction, ett projekt med byggnadsteknologisk inriktning, Malissol III i Vienne, hur skulle ni vilja kommentera dess roll i sammanhanget?

"Det är en bra fråga därför att i detta projekt kan man konkret förstå och åskådliggöra hur den tekniskt-ekonomiska, ja till och med politiska strukturen hindrar denna typ av initiativ till förnyelse. Vi fick följaktligen en beställning för 100 lägenheter i Malissol som ett REX-projekt, med ett intressant program, delvis hyresupplåtelse delvis ägarlägenheter. Vi beslöt oss för att inte experimentera i detta fall med annat än stomkompletteringen, i allt övrigt förlitade vi oss på väl beprövade traditionell betongteknik vilken jag för övrigt alltid använt mig av och som i de allra flesta fall fungerar alldeles ypperligt och som dessutom har en god ekonomi. Trots allt så avsåg vi att pröva former för rationalisering när det gäller formning och hålltagnig, de senare skulle upprepas så att inga underligheter uppstod."

"Vad vi så skulle experimentera med det var alltså stomkompletteringar; innerväggar, badrumsenheter och fasadelement. I det senare fallet ville vi pröva hur man kunde kombinera traditionella våningshöga betongelement med två våningar höga fasadelement i plastmaterial eftersom det fanns tvåvåningslägenheter sk duplex. Nåväl så långt allt väl, vi gjorde en mycket lärd och vetenskaplig beskrivning i tre kolumner. Dessutom antogs det att företagen var fria att använda traditionell metodik vid sidan om de experimentella inslagen. Så småningom kom det in en rad intressanta anbud som på skilda punkter kunde antas men den samlade uppsättningen saknades. Så dök det upp ett större företag som ville ta hand om allt och alla nappade på den kroken. Alla blev nöjda när det senare visade sig att detta företag var mycket tekniskt seriöst och eftersom kommunen hade socialistisk majoritet blev man desto mer nöjd när det visade sig att också företaget delade denna politiska attityd i stora stycken. Så började vi förhandlingarna och det första företaget sa var att de komponenter vi hade tänkt använda var man naturligtvis inte ett dugg intresserade av eftersom man hade en utvecklad metod för runt 5.000 lägenheter om året som gav ett bra pris dessutom. Här inser man företagets makt över besluten, ingen offentlig bostadsproducent bygger 5.000 lägenheter om året, i fallet Vienne bygger man som bäst 500 lägenheter, här kommer både byggherre och arkitekt verkligen till korta. Företagets bud var således, ok, jag gör



QU ST-SAENS, St-Etienne, ovan axonometri av bebyggelsen efter förtätningsåtgärder. Nedan vy över bebyggelsen efter ombyggnaden, ny bebyggelse i förgrunden, punkthusen i bakgrunden från 60-talet.

det här men på villkor att vi tar mina standardiserade innerväggar. Så blev det naturligtvis också även om vi kunde hålla kvar små experimentbyggnadszoner i byggnaderna där vi prövade andra typer av innerväggar, några nya typer av sanitetsblock och några nya dörrtyper.

"Nåväl vad blev då kvar av vårt experimentbyggnadsprojekt? Ja, åtminstone fasadelementen i plast för tvåvåningslägenheterna, men dessa efter en lång rad av svårigheter. Dessa fasadelement var nämligen utformade och typgodkända för friliggande villabebyggelse varför det franska byggkontrollorganet lät förstå att för att få dessa godkända för flerbostadshustillämpningar så måste naturligtvis infästningsföreskrifterna ses över!"

"Vi förlorade en fruktansvärd massa tid, vi gjorde försök, vi var tvungna att senarelägga byggstarten, vi genomförde ett tankearbete som slutligen inte skulle resultera i någonting som helst nyttigt. Personligen tror jag att granskaren var köpt av betongindustrin. När väl detta var över så försökte han nämligen förklara för oss att han krävde ett reduktionstal om 51 dB... Lyckligtvis så är jag en arkitekt, med en viss pondus i branschen, som avskyr kontrollmyndigheter, så jag gjorde helt enkelt klart för honom att det är jag som har rätt så länge ni inte har gjort försök som bevisar motsatsen!"

"Eftersom tanken på att genomföra dessa experiment inte lät särskilt upplyftande för tjänstemannen i fråga så fick vi till slut upp dessa fasadelement. Man kan bara konstatera att byggbranschen inte till vardags kan fungera med dessa motsättningar och ni skall ju ha klart för er att jag gjorde mig en sann ovän, jag fick naturligtvis ett rykte om mig att vara fullständigt odräglig att ha att göra med och därför kan man inte spela det här spelet varje gång. Jag gör det då och då därför att det förefaller mig viktigt, å andra sidan så fick vi i alla fall bra fönster i aluminium och tvåglas, lätta och med god hållbarhet..."

"Dessutom - och det tycker jag är det intressantaste resultatet av det här projektet - så tillämpade vi en projekteringsmetod som innebar att vi helt och hållet gick efter katalogens mått-sättning. Det innebar att vi ursprungligen egentligen inte ritade byggnadernas fasader utan ritningarna angav bara att det här är fasadelement i betong och här och där ska det vara hål. Först efteråt tittade vi noggrannare i katalogen och valde fönstertyper vilket givit byggnadernas yttre en medveten fulhet, för mig är detta med och kvaliteten, det som inte är överdrivet estetiserat. Ur denna fönstrens ordning, som blev resultatet eftersom så många olika typer användes, uppstod en viss naturlig charm utan något som helst merarbete för arkitekten, det arbetet blev i stället en slag vägledning (guidage) och inte konception (conception) som förefaller mig mycket intressant. Ja så gick det till i Malisso!"

Hur kom projektet till stånd egentligen, vem tog det ursprungliga initiativet?

"Vid den här tiden hade jag ett antal bostäder på gång i Malisso III samtidigt som jag blev kallad till PCH för en del diskussioner. De var nämligen intresserade av en bok jag skrev om arkitektur och industrialisering omkring 1968 varför jag kunde gälla som någon sorts specialist. Jag förklarade att jag naturligtvis var intresserad av att få stöd för ett experimentprojekt så att

mina idéer kunde omsättas i praktiken varpå alla blev entusiastiska och så var karusellen i gång."

Vad har ni att tillägga om eventuella utvärderingar av Plan Construction's verksamhet och av enskilda projekt; finns här något underlagsmaterial?

"Ja det finns framförallt två arbeten som är exemplariska i sin metodik, i fråga om klarhet i slutsatserna; sammantaget kan man säga att forskarna konstaterar att detta varken har varit något byggnadsteknologiskt experimentbyggande, ej heller arkitektur- och formexperiment och inte heller några etnologiskt-sociologiska experiment för i grund och botten så har PCH's verksamhet egentligen bestått i att pröva hur och på vilket sätt, på vilka vägar man kan åstadkomma något mått av förnyelse i byggnadsbranschen och i det offentliga sociala bostadsbyggandet. Detta har skett med enorma förluster när det gäller kunskapsåterföringen för den har alls icke systematiserats."

"Faktum är att man från början glömde bort att 5% av experimentbyggnadsmedlen naturligtvis borde användas till uppföljningar och utvärderingsstudier. Då skulle situationen självfallet varit betydligt fördelaktigare. Men allt det där kan återföras till vad jag sa inledningsvis nämligen att experimenterandet var ett maskernas ränkspel, teknokraterna satte på sig karnevals- masker, på vilka det stod skrivet i eldskrift REX ARCHITECTURE, bakom vilka de lugnt kunde fortsätta att demontera byggbranschens struktur..."

Ni menar alltså att experimentbyggnadspolitiken upprätthållit en ideologisk funktion?

"Ja, just precis det, just nu är arkitekterna särskilt oroliga därför att arbetstillfällena krymper i antal, stora pengar blir allt sällsyntare, dom håller helt enkelt på att trilla ner från de sköra trådar på vilka de klättrat upp. Men om dom hade varit tillräckligt insiktsfulla, om dom hade tänkt efter vad är det för någonting som vi håller på att bidra till, även om det är behagligt att pengarna trillar in och uppdragen flyter till i en strid ström så måste man vara upplyst och tänka på längre sikt än vad yrkeskårens interna problem och facklig problematik räcker, dom borde helt enkelt betydligt tidigare ställt sig frågor om sin yrkesroll inför framtiden. Även om jag besitter ett antal blygsamma officiella stolar så kan jag inte annat än deklarerat att jag helt bestämt inte är överens med den officiella politik som bedrivs för närvarande när det gäller arkitekterna och deras framtid - att medvetet planera för en arkitektkår om 40.000 är ett exempel på oärlig demagogi - det finns inte plats för så många arkitekter, åtminstone inte generalister i arkitektur. De 20.000 som vi redan är, är redan det för många. Det innebär ju att man fullständigt devalverar en hel yrkeskår samtidigt som man hjälper företagen ytterligare på traven och påskyndar de tendenser till koncentration och monopolisering i branschen som vi redan konstaterat."

Så finns det då inget hopp, inga öppningar mot en arkitekturens och stadens förnyelse i Frnakrik?

"Jo, visst finns det det. Min framställning har säkert varit väl pessimistisk men jag vill hellre dra fram avigsidorna än skyla över missförhållanden. En mycket positiv tendens, som



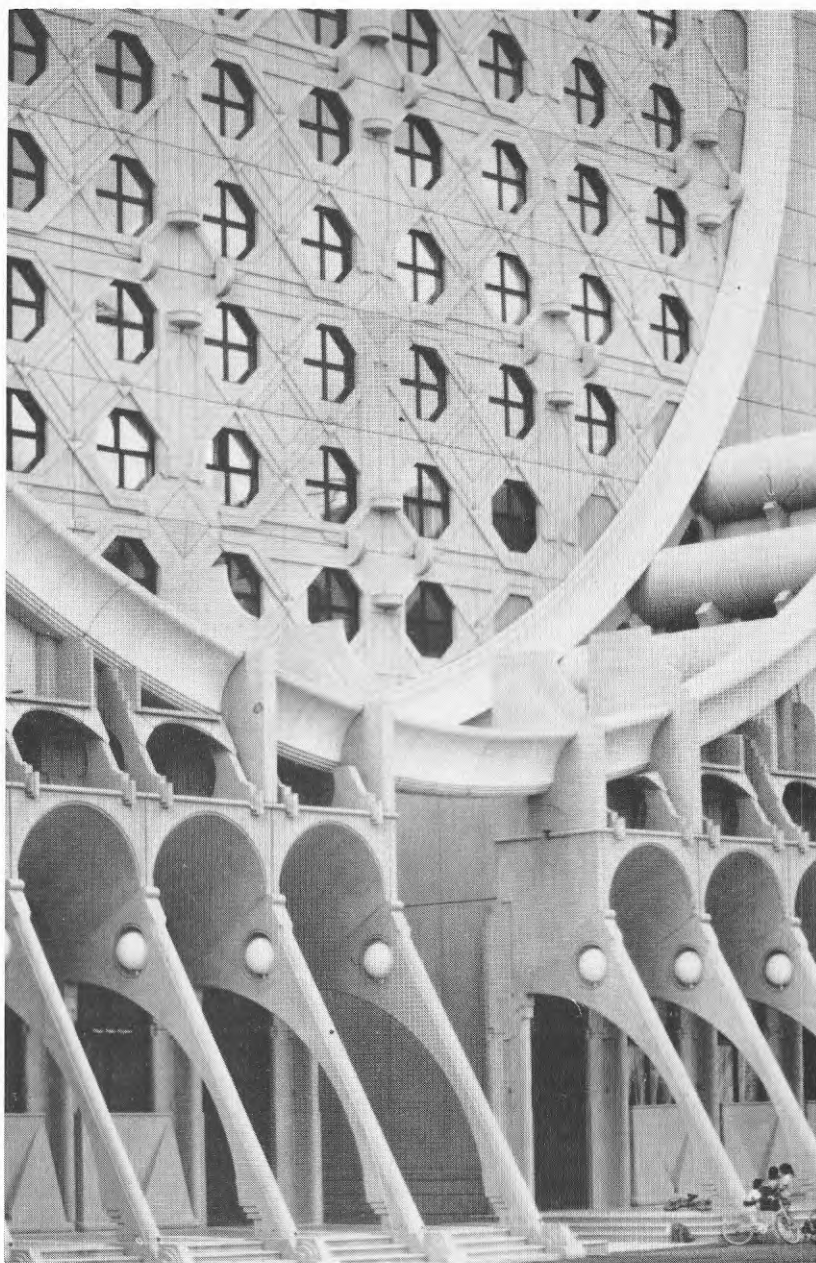
på lång sikt innebär att hopp för stadsrummets förnyelse är den nyvaknade lokala patriotism som håller på att spira ute i landet. Man måste alltid tro att utvecklingen förs vidare genom motsättningar och denna nya tendens går stick i stäv mot den nu långt drivna monopoliseringen inom branschen. Personligen så är jag alltid böjd att spela spelet, om detta är det kort man kan spela ut så måste man självfallet spela ut det. Vi måste acceptera det motsägelsefulla i situationen därför att det är ju just detta som är det enda som kan bära fram föreningen av ett kulturellt och ett arkitektoniskt projekt, med ett förbehåll och det är att arkitekterna måste skaffa sig en bättre teknisk grund att stå på inför framtiden."

"Det finns en forskare som håller på med en studie av det mindre flerbostadshuset, (le petit collectif), och jag tror att sammanstrålningen av det vi kallar det urbana projektet, den lokala patriotismen ute i kommunerna och det mindre flerbostadshuset som social organisationsform på basnivå som ett sammanhängande övergripande tema för fortsatt arbete, kombinerat med ökade insikter om vikten av att införliva byggnaden i sitt vidare, stadsmässiga sammanhang men också om det mikroarkitektoniska, de små vardagsdetaljerna i bostäderna, tror jag sammantaget är en god grund för en framtida utveckling. Det är ett tema som jag arbetar med nu sedan några år tillbaka. Tänk ändå, att om man sätter ett fönster i badrummet så kommer folk ibland och kastar armarna om en av pur förtjusning!"



PANTIN, bostadskomplex vid Porte de Pantin, Paris. Paul Chemetov & Christian Devillers, arkitekter, AJA.

Intervju: Sten Gromark och Jaques Öhlund  
Tolkning: Sten Gromark



LES ARENES DE PICASSO, arkitekt Nunez-Yanowsky. Detalj av fasad.

## 5.0           UTVÄRDERINGEN: EXPERIMENTBYGGANDE SOM MEDEL TILL BOSTADS- SOCIAL FÖRNYELSE?

Experimentbyggande - lekstuga för idealistiska och heroiska intellektuella eller en konstruktiv väg till det sociala bostadsbyggandets förnyelse?

" Vi har egentligen inte bedrivit något experimentbyggande vare sig ur teknisk, arkitektonisk eller social synvinkel, vad vi har kunnat göra är strängt taget att vi gjort vissa erfarenheter..."

Paul Chemetov

I den franska debatten går meningarna självfallet långt isär kring frågan om det socialt meningsfulla och nyttiga i det experimentbyggande som genomförts sedan 1971. Här finns de som försvarar de landvinningar som gjorts och framhåller att den viktigaste effekten är trots allt inte just vad som byggts och hur det ser ut utan snarare att man åstadkommit en arkitekturkultur, ett för arkitekturfrågor gynnsamt samhällsklimat som avsatt sig i kulturdebatten. Bland de urbota pessimisterna eller snarare realisterna, till vilka ju Paul Chemetov hör, finner man ofta föreställningen om att experimentbyggandet bara varit ett maskernas ränkspel, ett ytfenomen av ideologisk karaktär som inte kunnat förändra mycket av de grundläggande omständigheterna för arkitekturens samhällliga produktion.

Ur svensk synvinkel måste emellertid det franska experimentbyggandet betraktas som ett betydelsefullt exempel på hur förändringar i inställningen till arkitekturfrågor kan åstadkommas med det illustrativa experimentella exemplet som det viktigaste medlet. Man kan inte låta bli att imponeras av det enastående breda spektrum av initiativ till en ny arkitektur- och stadsbyggnadssyn som vuxit fram i Frankrike på mycket kort tid. Detta har skett med för experimentbyggande proportionellt sett samma resurser som man förfogat över i Sverige under samma tidsrymd varför det allmänna klimatet och förhållningssättet till experimentbyggandet som arkitekturforskningsmetod torde framstå som den viktigaste förklaringen till den franska utvecklingen. En viktig aspekt på detta är också den öppenhet inför djärva och utmanande projekt som kunnat kanaliseras fram till ett förverkligande genom Plan Construction's uppenbarligen följsamma organisationsform.

Något entydigt svar på den fråga som ställs i rubriken ovan torde dock inte kunna lämnas mot bakgrund av det material som läggs fram här. Ett sådant svar skulle kräva betydligt mer inträngande analys än vad som funnits utrymme till inom detta arbete. Vad man kan tillåta sig att säga är dock att det franska experimentbyggandet i många stycken har bedrivits i väl lösliga former varför det till vissa delar kan betraktas som en lekstuga för intellektuella. Det är emellertid ovedersägligen också så att samma experimentbyggande inom Plan Construction & Habitat väsentligt bidragit till en betydande förnyelse inom det bostadssociala verksamhetsfältet - varför det franska exemplet måste tas på allvar av alla som stöder ambitioner till svensk bostadssocial förnyelse med experimentbyggande som ett bland många betydelsefulla medel. Sammantaget skulle man kunna säga att de positiva effekterna av de franska insatserna till stor del uppväger och överskuggar de uppenbara negativa och önskade effekterna. Det förefaller som detta är förnyelsens pris, man måste vara beredd att spela lite högre än vanligt med staten som en bakomliggande garant för att stötarna inte skall behöva tas av någon enskild om saker och ting skulle gå snett.



Musikkonservatorium och servicehus för äldre, rue de l'Université, arkitekt Christian de Portzamparc, en portalfigur i ny fransk arkitektur.

## 6.0 FRAMTIDEN FÖR PLAN CONSTRUCTION & HABITAT

Från demonstrationsobjekt till experimentbyggnadsprojekt och från arkitektoniska och tekniska objekt till stadens arkitektur som ett socialt projekt?

Den här rapporten är självfallet redan föråldrad i det ögonblick den skrivs - utvecklingen inom detta ämnesområde går rasande snabbt. Det kan därför vara lämpligt att så här i sista stund tillägga några noteringar kring vad som ser ut att bli den framtida situationen inom franskt experimentbyggande och inom PCH under de närmaste fem åren.

Det är kanske främst på två punkter som utvecklingen idag står och väger inom Plan Construction & Habitat.

Den ena gäller motsatsen mellan den teknologiska och ekonomiska rationaliteten som måttstock för experimentbyggandet och den sociala meningsfullheten i vidast tänkbara betydelse.

Den andra gäller experimentbyggandets former, förhållandet mellan den relativa öppenhet och löslighet som präglat PCH tidigare och de nya tankegångarna om en striktare stramare vetenskaplig orientering där den medvetna och genomarbetade vetenskapliga utvärderingen skall ligga till grund för de fortsatta experimentbyggnadsinsatsernas orientering.

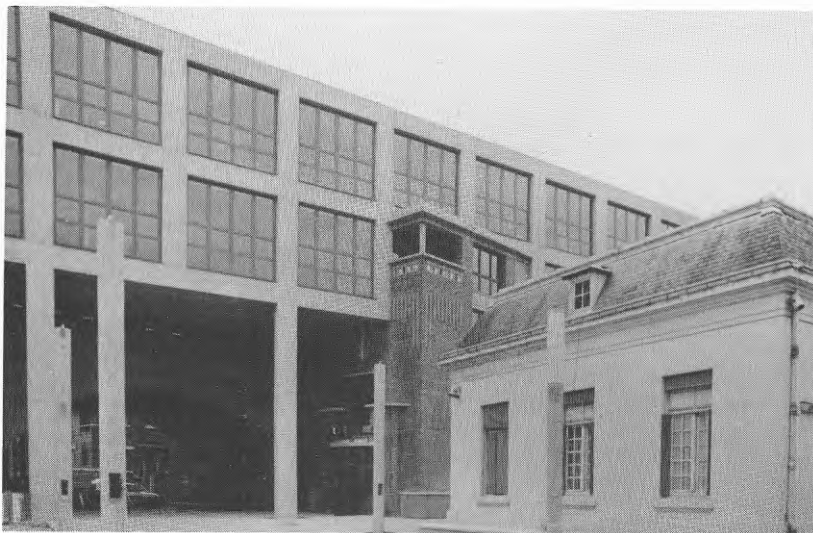
Två synsätt tycks här brytas mot varandra, ett scientistiskt, vetenskapligt strängt synsätt och ett mera öppet kulturalistiskt som mer litar till naturliga kulturella utvecklingsmekanismer.

Dessa motsättningar kommer mycket klart till uttryck i en handling som utarbetades för CUH-programmet av Albert Mollet under våren 1984, La Charte d'Expérimentation. I detta dras vissa riktlinjer upp och de medvetna utvärderingarna av effekterna av aktionsforskningsinsatser och experimentbyggande betonas särskilt som ett oundgängligt medel för att erfarenheterna skall kunna generaliseras. Albert Mollet går här en mycket känslig balansgång mellan en stram vetenskaplig hållning och en mera öppen attityd till experimentbyggandets former.\*

Det kan således bli så att den teknokratiska orienteringen inom Plan Construction & Habitat får den dominerande överhanden i framtiden. Den öppenhet som både var en styrka och en svaghet i organisationen skulle därmed gå i graven och den franska byggforskningen skulle närma sig en mer tysk modell.

Det som idag möjligtvis balanserar den teknokratiska och ekonomistiska orienteringen är den lokala mobiliseringen i de franska kommunerna som i jämförelse med Sverige närmare borde betraktas som kommundelar med en hög grad av självständig förvaltningsrätt. Det finns en del exempel idag på projekt som vuxit fram spontant inom dessa små kommuner och som fått en bred folklig förankring vilket inneburit att den teknokratiska och administrativa logiken brutits mot den livs levande sociala verklighetens alla motsättningsfullheter. Här kan man spåra ansatser till att arkitektur och stadsbyggande rekonstrueras som sociala urbana projekt för boendet och stadslivets förnyelse där den lokala befolkningen verkligen blir den egentlige beställaren formaliserad inom den lilla kommunens lätta administrativa och politiska apparat. Här finns således en annan utvecklingslinje inom PCH och dess experimentbyggnadsinsatser; det alltmer blir fråga om stadsdelsprojekt inom vilka vardagslivets helhetsfrågor allsidigt kan belysas.

Situationen är således för närvarande förhållandevis oklar och kommer så troligen att förbli några år framåt. Det står emellertid helt klart att man inom PCH alltmer vill överskrida den fas som bestod i att experimentbyggandet begränsades till demonstrationsobjekt för olika mer eller mindre lösryckta arkitektoniska eller tekniska doktriner till ett stadium då den vetenskapliga stringensens krav ger experimentbyggandet en högre grad av mognad. Detta sker samtidigt som det experimentella tillämpningsområdets begränsningar hela tiden tenderar att vidgas till att gälla stadslivet i sin helhet.



DRANCY, Stadshuset. Ett intressant exempel på ett kvarters- och stadsdelsprojekt av arkitektent Georges Maurois, där kommunens kontorslokaler blandas med nya bostäder alldeles i anslutning till en klassisk trädgårdsstad, Cité Paul Bert.

\* PROGRAMME CONCEPTION ET USAGE DE L'HABITAT.CHARTE DES REALISATIONS EXPERIMENTALES, Plan Construction/Albert MOLLET, 12 april 1984.

\*\* Intressanta pågående projekt av det här slaget är särskilt St-Brice-Courcelles, Evry-les-Aunettes och Tremblay-les-Gonnesse, de senare två i Parisregionen.

## 7.0 UPPSLAG TILL FÖRNYELSE AV SVENSKT EXPERIMENTBYGGANDE

En mer medveten experimentbyggnadspolitik inom det bostadssociala verksamhetsfältet?

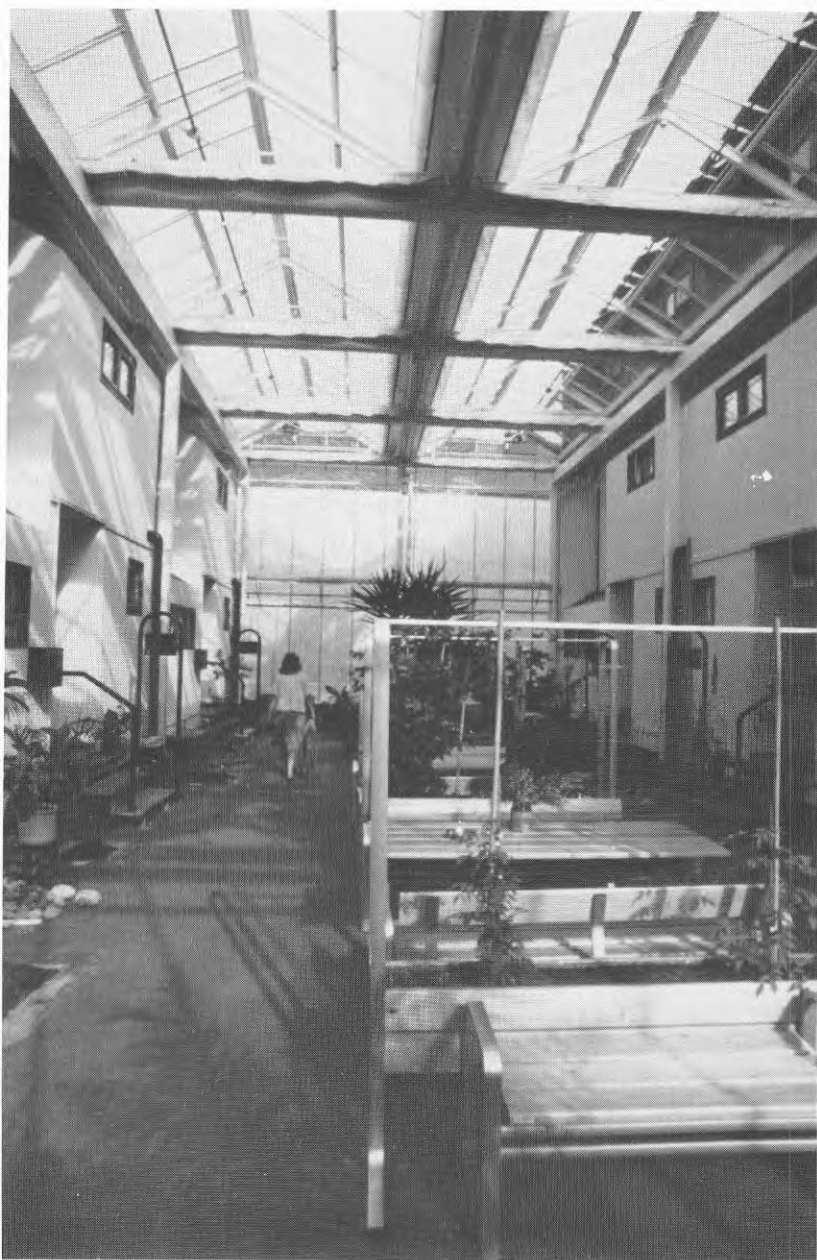
De franska erfarenheterna ger underlag för en lång rad av uppslag kring hur svenskt experimentbyggande skulle kunna förnyas och vilka vägar som förmodligen bör undvikas. Det allmänna intrycket om man jämför Sverige och Frankrike i den här frågan är att vad som saknas i Sverige är en mer medveten experimentbyggnadspolitik inom det bostadssociala verksamhetsfältet. Som underlag för en sådan skulle då ligga en noggrann analys av vad som skall menas med experimentbyggande och särskilt under vilka former det i så fall skall bedrivas. Spelreglerna för utnyttjande av statliga subventioner, lån och forskningsanslag borde klargöras och skärpas samtidigt som det är särskilt viktigt att varje experimentbyggnadsinsats präglas av en bestämd och entydig experimentell koncipiering - på vilka grunder projektet i fråga kan betraktas som just experimentellt.

Ett nyckelord i detta sammanhang är också det franska begreppet incitativ experimentell forskning och utveckling. Om staten beslutat sig för att utveckla experimentbyggande så måste man också medvetet initiera experimentbyggnadsinsatser, man måste bedriva någon form av uppsökande verksamhet som kan förmå byggherrar, kommuner och arkitekter att ge sig in i experimentbyggnadsprojekt.

Det kan samtidigt inte nog understrykas hur viktigt det är att experimentbyggnadsinsatser utgår ifrån grundforskning och utveckling av skilda temata som skulle kunna tillämpas i experimentella sammanhang. Särskilt grundforskningen i arkitektur borde här förstärkas, så som ju skett i Frankrike genom ett särskilt arkitekturforskningsprogram, så att experimentbyggnadsinsatser inte behöver nöja sig med att utgå från ganska lösa och dåligt underbyggda hugskott. Det dubbla perspektiv på bostadssocial utveckling som präglade det franska experimentbyggandet - kombinationen av aktionsforskning och en långsiktigt syftande historisk och teoretisk samt laborativ arkitekturforskning - har visat sig mycket fruktbart. Det bästa exemplet på ett experimentbyggnadsprojekt i Frankrike som illustrerar detta synsätt är RUE ETIENNE DOLET.\*

Vad som också är karakteristiskt för det franska experimentbyggandet är att experimentbyggande inte uteslutande behöver bestå i traditionella byggnadstekniska eller senare energitekniska ansatser utan att arkitekturproblem och sociologiska problemställningar mycket väl kan prövas i experimentella sammanhang, gärna då i kombination, så som nu sker inom CUH-programmet under Albert Mollet's ledning. Att i experimentbyggande få pröva den sociala meningsfullheten i en bestämd arkitektonisk konception eller symbolik förefaller mot bakgrund av den aktuella arkitekturdebatten som alltmer självklar angelägenhet för byggforskningen i stort. Det franska projektet LE PETIT SEMINAIRE tycks här ha nått allra längst när det gäller kombinationen av arkitektonisk symbolisk artikulation och angelägna bostadssociala ansträngningar.

Den ideologiska bakgrunden till att denna typ av experimentbyggande tycks allt angelägnare är att den sociala och samhällseliga ekonomin i en fullvärdig boplats ur ett helhetsperspektiv framstår som allt mer betydelsefull. Experimentbyggande inom detta problemfält skulle således kunna betraktas som en mycket god investering i social kvalitet eftersom insatsen ofta är mycket blygsam åtminstone mätt i ekonomiska termer. De franska erfarenheterna av brukarplanering i samband med



KVARTERET TÄRNAN, Landskrona. Ett exempel på svensk experimentbyggande med goda ambitioner och ett intressant resultat. Arkitekt Peter Broberg och Landskronagruppen.



projekten i CHAMBERY och ORSAY tycks än så länge peka i denna riktning. Vidare finns det all anledning att tro att den allmänna anspråksnivån i kvalitativ mening kommer att höjas väsentligt under de närmaste åren i ett boende med gemenskapliga kvaliteter och stadsmässighet på nytt sätt. Experimentbyggandet skulle kunna vägleda en framtida utveckling och bana väg för nya rutiner vid bostadsplanering vilket kan ge betydande långsiktiga kostnadsbesparingar. Att pröva dessa nya rutiner i praktisk handling kan bana väg för att ett nytt synsätt lättare blir accepterat av byggbranschens alla parter, vilket kan leda till att begränsade erfarenheter inom ett bestämt projekt lättare kan generaliseras och tillämpas i bredare sammanhang när väl ett genombrott har skett.

Ett annat viktigt uppslag som framkommit ur studiet av det franska exemplet består i vikten av att förankra varje experimentbyggnadsinsats i ett naturligt lokalt sammanhang, att ge det en självklar lokal social förankring. Stora kostsamma och koncentrerade experimentbyggnadsfält borde undvikas till varje pris om man skall ta de franska erfarenheterna på allvar.

En utveckling av det svenska experimentbyggandet måste naturligtvis utvecklas på sina egna villkor - en konstgjord import av det franska tänkandet skulle kunna leda till många misstag. Ändå skulle det kunna anses vara befogat att ytterligare nå kunskap om det franska experimentbyggandet genom fördjupade inblickar i särskilt det tekniska och energitekniska experimentbyggandet, som här bara ytligt berörts, men också genom en långsiktig uppföljning av erfarenheterna av det franska CUH-programmet kring arkitektursociologiska problemställningar. För att förstå detta program rätt borde också kunskapen fördjupas om den franska grundforskningen inom arkitektur. Det är till exempel anmärkningsvärt att denna vid mitten av 70-talet hade lika mycket resurser till sitt förfogande som hela Plan Construction. Sedan dess har de senare sexdubblats medan de förra knappt dubblats.

Slutligen kan här tilläggas att allt experimentbyggande måste lägga tonvikten på processer och utvecklingsförlopp och inte på på förhand fixerade statiska objekt och produkter. Endast i det förra fallet kan ett experimentbyggande nå någon egentlig grad av social och samhällelig meningsfullhet samt allmängiltighet. De är nya former för rumslig, arkitektonisk produktion som måste prövas inte förträffligheten hos en på förhand uttänkt produkt eller arkitektoniskt objekt.

\* Ansatser liknande dessa finns i Sverige tex i Landskronagruppen och Peter Brobergs projekt eller i Ettore Nobis'.



RUE ETIENNE DOLET, arkitekt Christian DEVILLERS, AUA. Ett experimentbyggnadsprojekt som är exemplariskt på många sätt främst genom sin vetenskapliga allsidighet, REX 10.

## 8.0 SAMMANFATTNING

Denna studie behandlar det franska experimentbyggnadsorganet Plan Construction & Habitat, dess organisatoriska struktur, dess utvecklingshistoria, det dagsaktuella läget och beskriver något av det byggda resultatet. Studien försöker också infoga dess verksamhet i en bredare bild av fransk arkitektur- och samhällsbyggnadsutveckling inom det bostadssociala fältet under de senaste seklet fram till den dagsaktuella situationen. Arbetet är huvudsakligen av deskriptiv karaktär men rymmer också några slutsatser av mer analytisk natur.

Ur svensk synvinkel torde det franska exemplet vara mycket värdefullt i en situation då experimentbyggandets former i Sverige blivit föremål för omprövning och nya experimentbyggnadsinitiativ tagits. Rapporten konstaterar det franska experimentbyggandets bredd och mångsidighet som åstadkommit med i jämförelse med Sverige likartade ekonomiska resurser. Den öppenhet som präglar Plan Construction's experimentbyggande har givit många intressanta resultat medan å andra sidan bristen på en strikt vetenskaplig utvärdering av de olika projekten förefaller som en betydande svaghet. Särskilt intressanta aspekter på Plan Construction's verksamhet är inslagen av experiment under titeln Arkitektur och Sociologi samt betoningen av det betydelsefulla sambandet och beroendet mellan grundforskning, särskilt i arkitektur, och den experimentella, icke-aktionsforskningen. I stort skulle Plan Construction & Habitat kunna liknas vid ett STU för bostadssocial, arkitektonisk och byggnadsteknologisk förnyelse. Dess bidrag till en genomgripande attitydförändring till de bostadssociala problemställningarna anses allmänt vara fundamentalt i synnerhet inom arkitektur- och samhällsbyggnadsdebatt. Även om det byggda resultatet kan anses vara marginellt, 3.000 lägenheter per år, så har det som byggts givit upphov till ett intressant innovativt klimat i det sociala bostadsbyggandet och kanske framförallt stimulerat en arkitekturkultur som inte begränsats enbart till arkitektkåren utan vidgats till att också omfatta allmännyttiga bostadsproducenter, byggbranschens övriga tekniker och sist men inte minst även till en bredare allmänhet.

Inför eventuella förändringar av formerna för det svenska experimentbyggandet torde de franska erfarenheterna förtjäna ett ingående studium. Denna rapport har därtill lämnat ett första bidrag. Förhoppningsvis skall den framledes också kunna stimulera till ett rikare utbyte länderna emellan inom detta särskilda verksamhetsfält.

English summary of the report on  
EXPERIMENTATION WITHIN THE SOCIAL HOUSING SECTOR IN FRANCE  
The example of le Plan Construction & Habitat 1971-1984.

A descriptive study on experimentation as a method for innovation within the social housing sector, in architectural research and in research on construction issues.

A study funded by the Swedish Council for Building Research, Stockholm, Sweden.

The purpose of this limited study was to provide a general understanding of the organisation, development and current situation of the french experimental research structure le Plan Construction & Habitat as well as to describe some practical results of its activity as a promotor of innovation within the social housing sector since 1971. In order to better understand the motives behind this state initiative we also wanted to include some outlines of its historical origins throughout the evolution of french social housing during the last century up until the present situation. The study is mainly descriptive but we have, however, included some comments of a more analytical nature. These were stimulated by our contacts with people active within the Plan Construction & Habitat, familiar with many of the social housing experimental projects that we have had the opportunity to visit.

This french institution must be of great importance to anyone seriously interested in state initiatives to promote innovation and new approaches to the Housing Question of our times. It appears that this french venture is quite unique in an international perspective. It also explains much about some of the highly acclaimed or debated french social housing projects that have recently been published in the international architectural press. The existence of the system of subsidies within Plan Construction & Habitat has led to a renaissance for architectural culture both in theory and in practice, as well as to a number of spectacular architectural events of international importance and influence.

Some of the activities within the Plan Construction & Habitat greatly resembles some currently adopted themes for innovation within the swedish social housing sector. Some will be displayed actually on the 1985 national housing exhibition. Others are quite unique for the french scene. Among those, we would especially insist upon the way architectural and sociological research issues are interrelated in projects like ALMA GARE or LE PETIT SEMINAIRE. These projects among others have tested in practice new themes of democratic architectural and urban planning as well as they have seriously approached problems of popular architectural expressions and the question of symbolism in social housing renewal programs.

The quality of the french experimental program to us appears to originate in the open attitude towards all progressive and innovative attempts. On the other hand this also represents its main weakness; the relative lack of methodologically elaborated strategies for evaluations of built projects. The most important aspect of the french system in our opinion is its capacity to integrate fundamental, experimental and action oriented research to be materialised in built environments. Finally, we have found, that even if many of the experimental projects remain isolated cases they have at least contributed importantly to the emergence of a specific architectural culture in french society especially at the local municipality level.

## Sommaire du rapport

## L'EXPERIMENTATION DANS L'HABITAT SOCIAL

L'exemple français et le Plan Construction & Habitat 1971-1984.

Etude descriptive sur l'expérimentation comme moyen de renouvellement et d'innovation dans le cadre de l'habitat social, de l'architecture et de la construction.

Etude financée par le Conseil National Suédois de la Recherche en Architecture, en Urbanisme et de la Construction, Stockholm, Suède.

La présente étude a eu comme objectif principal d'expliquer l'organisation, le développement et la situation actuelle du Plan Construction & Habitat, ainsi que de fournir quelques illustrations concrètes de son activité depuis 1971. Pour mieux comprendre les origines de cette initiative de l'état nous avons aussi voulu décrire le contexte général de l'évolution de l'habitat social en France depuis le dernier siècle jusqu'à nos jours. Bien que ce travail reste surtout descriptif nous avons ajouté quelques réflexions de caractère plus analytiques, stimulées par nos rencontres avec les divers acteurs du Plan Construction & Habitat et par nos visites des projets réalisés.

Selon nous, et surtout dans une perspective suédoise, l'exemple français nous semble très important comme tentative de l'état pour l'innovation dans la construction de logements sociaux. Depuis quelques années il y a maintenant des programmes lancés en Suède qui ressemblent beaucoup à celles de HABITAT 88 et des chantiers libres. De l'autre côté, nous avons pu constater un aspect unique à la France que nous voudrions souligner; l'existence de projets d'expérimentations très avancés sous les titres de l'architecture et de la sociologie comme notamment ALMA GARE et LE PETIT SEMINAIRE.

Nous constatons dans ce rapport la diversité et la masse imposante de projets REX, incités, aidés ou subventionnés par le Plan Construction & Habitat, tous réalisés avec des ressources réduites comparé à son homologue suédois. La qualité de la structure Plan Construction & Habitat nous semble surtout provenir de l'atmosphère ouverte à toute initiative progressive et innovative en même temps que cela constitue une de ses grandes faiblesses: le manque d'une stratégie d'évaluation plus méthodologique et stricte du point de vue scientifique. La réussite relative du modèle français d'expérimentation nous semble surtout due à l'interdépendance, souvent soulignée, entre la recherche fondamentale, notamment en architecture, la recherche expérimentale et la recherche action. La capacité du Plan Construction de relier ces trois aspects de la recherche, souvent éloignés l'un de l'autre, et de les matérialiser dans des réalisations concrètes est certainement l'aspect le plus intéressant de son mode d'intervention. Finalement, nous avons remarqué que, même si les projets réalisés restent des cas très isolés et particuliers ils ont cependant contribué à l'émergence d'une culture architecturale non limitée seulement aux architectes mais élargie à des promoteurs sociaux, à d'autres techniciens de la construction et à des populations locales dans les municipalités concernées.

Nous voudrions remercier tous ceux qui ont contribué à ce travail. En même temps, nous souhaitons que ce document puisse constituer une base pour les échanges à venir sur ce sujet entre les deux pays.

Resonsable de l'étude:  
Sten GROMARK, chercheur BFR  
Chalmers UP d'Architecture  
S-412 96 Göteborg  
t. 031-810100/2212

Collaborateur en France:  
Jacques ÖHLUND, architecte DPLG  
30, rue de Stalingrad, apt 411  
F-931 00 Montreuil  
t. 1-287.68.79



GIVORS, REX 91, La Colline St-Gérald, arkitekt Jean RENAUDIE.

## 9.0 LITTERATURFÖRTECKNING

l'Architecture d'Aujourd'hui, septembre, 1984

Abram, J & Gross, D, 1982, Bilan des réalisations expérimentales en matière de technologie nouvelle. Plan Construction 1971-1975. (Bilan thématique/Plan Construction.) Paris.

Actualités Plan Construction, 1977, 4, (Plan Construction.) Paris.

Actualités Plan Construction, 1982, 11/12, (Plan Construction.) Paris.

Actualités Plan Construction, 1983, 13, (Plan Construction.) Paris.

Actualités Plan Construction & Habitat, 1983, 14, (Plan Construction & Habitat.) Paris.

Actualités Plan Construction & Habitat, 1983, 15, (Plan Construction & Habitat.) Paris.

Actualités Plan Construction & Habitat, 1983, 16, (Plan Construction & Habitat.) Paris.

Actualités Plan Construction & Habitat, 1984, 17, (Plan Construction & Habitat.) Paris.

A la recherche de l'urbanité - savoir faire la ville, savoir vivre la ville, 1980, (Academy Editions.) Paris.

AMC, Architecture, Mouvement, Continuité, 1981, 54/55, (Ed. le Moniteur.) Paris.

Angers - notre ville. Les immeubles de Kalouguine à Angers. 1977, (Plan Construction/O.R.F.E.D.) Nantes.

Architectural Design, A.D., 1980, 5/6.

Architectural Design Profiles 15, 1978, France. Les laboratoires de l'architecture.

Architectural Review, ar, 1982, 1024.

Architecture et Industrie. Passé et avenir d'un mariage de raison. 1983, (C.C.I.) Paris.

Architectures en France Modernité/Postmodernité. 1981, (C.C.I./Centre Georges Pompidou.) Paris.

Arkitektur, 1980, 1.

Arkitektur, 1981, 10.

Arkitektur, 1983, 7.

Arkitektur, 1984, 1.

Arkitektur, 1984, 7 [ Om Paul Chemetov ]

Bâtiment-énergie, 1983, 27.

Bernfeld, D, 1984, l'Usager face à l'Architecture (CIEDART.) Lille.

Butler, R & Noisette, P, 1983(1977), Le Logement social en France, 1815-1981. De la cité ouvrière au grand ensemble. (Ed. de la Découverte/Maspero.) Paris.

Bofill, R & Taller d'Arquitectura, 1981, Projets français 1978/81. La Cité: Histoire et Technologie (l'Equerre.) Paris.

Catalogue REX. 400 expérimentations dans l'habitat, 1981, (C.E.P. Ed. & Plan Construction.) Paris.

Chemetov, P & Marrey, B, 1980, Architectures. Paris 1848-1914 (Dunod/Bordas.) Paris.

Construire pour habiter, 1982, (Plan Construction & l'Equerre.) Paris.

CREE, 1984, mars/avril.

Economie & Politique, 1984, 82/355.

Entre la contestation et la concertation. La participation conflictuelle des habitants de l'Alma Gare, 1979. (ABAC/Cahiers du GRECOH.)

Grèzes, D & Charon, J.-P, 1983, Industrialisation ouverte. Recherche et Expérimentation 1971-1983. Bilan de douze années de Recherches et d'Expérimentations, des premières réflexions aux réalisations expérimentales. (Bilan thématique/Plan Construction & CHabitat.) Paris.

Guide Architecture en France 1945-1983. 1983, (Groupe Expansion/l'Architecture d'Aujourd'hui.) Paris.

Guinchat, Gaillardot & Chalet, 1981, Il était une fois l'habitat. (Ed. du Moniteur.) Paris.

Guerrand, R-H, 1966, Les origines du logement en France. (Ed. Ouvrière.) Paris.

Guerrand, R-H, 1983(1979), Le logement populaire en France: Sources documentaires et bibliographie. (Ecole Nationale Supérieure des Beaux-Arts/Min. de la Culture.) Paris.

h, Revue de l'habitat social, 1981, 63. Paris. [Alençon/Perseigne.]

h, Revue de l'habitat social, 1981, 65. Paris. [Alençon/Perseigne.]

h, Revue de l'habitat social, 1982, 72. Paris. [Habitat 88]

h, Revue de l'habitat social, 1983, 88. Paris. [Chambéry/Orsay.]

h, Revue de l'habitat social, 1984, 93. Paris. [Histoires de participer.]

h, Revue de l'Habitat social, 1984, 94. Paris. [l'Architecture conviviale]

h, Revue de l'Habitat social, 1984, 95. Paris. [Banlieues 89]

h, Revue de l'Habitat social, 1984, 98. Paris. [l'Effet Bofill]



Habitats Autogérés ,1983, (Ed. Alternatives/Syros.) Paris.

Henri Sauvage. 1873-1932 ,1976, (AAM/SADG.) Bruxelles/Paris.

Information sur l'habitat et forme d'intervention des habitants , 1979, (Plan Construction.) Paris.

Jonas, S, 1981, La Cité de Mulhouse, 1853-1870: un modèle d'habitat économique et social du 19ième siècle , (Dir. de l'Architecture, Secrétariat à la Recherche en Architecture, SRA.) Paris.

KONTRAST, N , utkommer under december 1984.

La modernité -un projet inachevé. 40 architectes. 1982, (Ed. du Moniteur.) Paris.

Lebas, E & Harloe,M, ed.,1981, City,class and capital. (Chaucer Press.) Suffolk.

Lebas,E, 1982, in Current Sociology,vol 30,no 1, Urban and regional sociology in advanced industrial societies. A decade of marxist and critical perspectives.

Lebas,E, 1983,in Urban Social Research: Problems and Prospects, The state in french and british urban research or the crisis of the urban question. (Routledge & Kegan.)

Lutte urbaine et Architecture ,1982, (Ed. de l'Atelier d'Art Urbain.) Bruxelles.

Lugassy, F, 1973, Les premières réactions à l'immeuble D. Casanova. Le processus d'appropriation ,2 tomes, (Plan Construction.) Paris.

MACADAM, 1979, 10. Paris.

MAGASIN TESSIN, 1983,2.Lund.

Mail, Frey, Taubman & Verpraet, 1982, Qualité et Réglementation: Les conditions juridiques de l'innovation architecturale. (Plan Construction.) Paris.

Metropolis, 1983, 57. [Plan Urbain.]

Moley,C, 1979, L'Innovation architecturale dans la production du logement social. (Plan Construction.) Paris.

le Moniteur, 1983,50.

le Moniteur, 1983, numéro spécial, 1983 Une année d'architecture. (Ed. du Moniteur.) Paris.

PAN. Les 350 architectes du Programme Architecture Nouvelle. 1982, (Plan Construction.) paris.

PAN XIII: Construire la banlieu.1983, (Plan Construction & Habitat.) Paris.

PAN XII: Architectures du quartier. 1982, (Plan Construction.) Paris.

Paris.Arkitektur och Stadsbyggnad ,1983,(Konstvetenskap/SU) Stockholm.

Participation des usagers à la conception de leur habitat: analyse d'expériences de participation collective dans le secteur HLM locatif, 1982, (CETE.) Aix-en-Provence.

Progressive Architecture, 1982, 10.

la Question du logement et le mouvement d'ouvrier français. 1981, (Ed. de la Villette.)

Quand les habitants prennent la parole. 1981, Mollet, A, ed., (Plan Construction.) Paris.

Recherche Architecturale. Thèmes et bilans, 1983, Les Cahiers de la Recherche Architecturale, 1983,13.(Ed. Parenthèses.) Paris.

Rues Couvertes. Recherches sur les propriétés climatiques et thermiques, acoustiques, sociales, architecturales et urbaines des espaces collectifs couverts avec des matériaux à effets de serre. 1982, (AUA Recherches/Plan Construction.) Paris.

Taricat, J & Villars, M, 1982, Le Logement à Bon Marché: Cronique Paris 1850-1930, (Ed. Apogée.) Paris.

techniques et Architecture, 1981,335. (Regirex-France.) Paris.

techniques et Architecture, 1983,348, (Regirex-France.) Paris.

techniques et Architecture, 1983,352; (Regirex-France.) Paris.

UIA.International Architect, 1981,5, Stirling, Botta, Ciriani.

UIA.International Architect, 1983,1,L'Architecture Nouvelle. France after 1968: Theory into Practice.

Valoriser le travail - un enjeu pour le bâtiment.1983,(Plan Construction & Habitat.) Paris.

Ovan har det viktigaste källmaterialet till rapporten angivits. Därutöver kan det tilläggas att några löpande publikationer ger en mycket god överblick av den fortsatta utvecklingen.

Actualités du Plan Construction & Habitat ger information om den fortsatta utvecklingen av Plan Construction & Habitat och många intressanta reportage från experimentbyggnadsprojekt under utförande.

Den arkitekturvetenskapliga utvecklingen följs bäst genom Les Cahiers de la Recherche Architecturale medan det löpande nyhetsflödet inom det arkitekturvetenskapliga området bevakas av Les Bulletins d'Informations Architecturales som ges ut av det franska arkitekturinstitutet, IFA.

Den bostadssociala debatten med nära anknytning till den praktiska verkligheten kan följas genom tidskriften h', Revue de l'Habitat Social, som i Sverige närmast motsvaras av Vår Bostad, eftersom den är de franska allmännyttiga HLM-företagens språkrör.

Arkitektkårens interna diskussioner följs bäst genom AMC, Architecture, Mouvement, Continuité som ges ut av LE MONITEUR, eller genom techniques & Architecture.



ALENÇON, ZUP DE PERSEIGNE, arkitekt Lucien Kroll, en illustration till tanken om modernismen som ett ofullbordat projekt. Ombyggnad av lamellhus från 60-talet.



Hommage aux enfants de l'ALMA GARE - Med hälsning till barnen i ALMA GARE!

## PERSONFÖRTECKNING

Under projektets gång har följande personer bidragit med sina synpunkter genom de samtal som förts under de genomförda studiebesöken.

SCHEER, Elisabeth, PCH  
Informationschef Plan Construction & Habitat särskilt för H88.

LALLEMAND, Marie-Alice, MUL  
Informationschef för utlandsfrågor vid det franska bostadsdepartementet.

STROBEL, Pierre, MUL  
Ekonomisk expert, delvis ansvarig för EVMB.

CHEMETOV, Paul, PCH och AUA  
Arkitekt, vice ordförande i PCH's Comité Directeur.

ALDUY, Jean Paul, PCH's sekretariat, MUL  
Generalsekreterare för PCH.

CHATRY, Michel, PCH  
Vetenskaplig rådgivare inom PCH's sekretariat.

CHECCAGLINI, P MUL  
Chef för la Sous-Direction de la Conception de l'Habitat, MUL.

MOINARD, M tidigare vid MUL, SCIC  
Tidigare chef för ovanstående organ inom MUL.

MOLLET, Albert, MUL och PCH  
Chefsociolog för byrån för sociologiska undersökningar inom MUL.  
Huvudansvarig för CUH-programmet inom PCH.

TRIBEL, Jean, MUL, tidigare AUA  
Chef för la Direction de l'Architecture inom MUL. Huvudansvarig  
för Plan Architecture inom PCH.

PRELORENZO, Claude, MUL  
Huvudansvarig för arkitekturforskningsprogrammet CORDA inom SRA,  
la Direction de l'Architecture, MUL.

BRUANT, Catherine, MUL  
Chefredaktör för Les Cahiers de la Recherche Architecturale inom  
la Direction de l'Architecture, MUL.

DEVAL, Jacques, IFA  
Specialiserad på energifrågor och ekologiskt byggande inom det  
franska Arkitekturinstitutet, IFA, delvis också verksam inom MUL.

IMBERT, Maurice, CNRS, Montrouge, CESP.  
Forskare inom CNRS specialiserad på arkitektur- och stadsbyggnads-  
sociologi och -etnologi.

MATTIOLI, Max, SCIC Côte d'Azur.  
Konsult inom det halvoffentliga stora bostadsbyggnadsföretaget  
SCIC, delvis ansvarig inom REX-projektet DRAP, Nice.

BORGOGNO, Victor, CNRS  
Sociolog med ansvar för REX-projektet DRAP, Nice.

JOLLIVET, André, AURA/CERFISE  
Arkitekt med ansvar för REX-projektet LE PETIT SEMINAIRE.

PERALDI, J-F AURA/CERFISE  
Sociolog med ansvar för REX-projektet LE PETIT SEMINAIRE.

CIRIANI, Henri, tidigare AUA  
Arkitekt, ansvarig för REX-projektet LA NOISERAIE.

RECEVSKI, Thierry, Taller d'Arquitectura, Paris.  
Arkitekt med ansvar för Taller's Parisprojekt som LE PALACIO och  
LES ARCADES, bägge REX-projekt.

SAINT-MACARY, Guy, ARCANE  
Arkitekt inom arkitektgruppen ARCANE, PAN-pristagare och ansvariga  
för exemplet CLICHY.

DEVILLERS, Christian, tidigare AUA  
Arkitekt och arkitekturforskare, ansvarig för REX-projektet RUE  
ETIENNE DOLET och exemplet ST SAENS tillsammans med Paul CHEMETOV

LECLERC, Alain, EPIDA  
Verksam vid planeringsmyndigheten EPIDA, l'Isle d'Abeau, Lyon.

BOUCHET, Daniel, COOPERIM  
Arkitekt med ansvar för projekteringen av REX-projektet i Chambéry,  
Penney.

LAGAUSIE, Yves, URBAFORUM  
Ingenjör, ledde förprojekteringen i Chambéry, Penney och i Orsay.

VERBIEST, Thierry & BENOIT, Michel, AUSIA  
Arkitekter med ansvar för projekteringen av REX-projektet ALMA GARE,  
Qu Fontenoy-Fort-Frasez.

JOURET, Patrick, CRA  
Arkitekt och forskare vid Arkitekturskolan i Louvain-la-Neuve,  
Bruxelles, Belgien.

## FÖRKORTNINGAR

Förkortningar är tyvärr ett nödvändigt ont i detta sammanhang men särskilt besvärande för en utomstående som vill tränga in i det franska experimentbyggandets former. Nedan följer en förteckning över de förkortningar som utnyttjats inom rapporten och utan vilka man har ganska svårt att tränga igenom det franska textmaterialet inom ämnesområdet.

- ABAC Forskargrupp med ansvar för förprogrammeringen i ALMA GARE
- AFME Agence Française de la Maîtrise de l'Energie  
Nationellt organ för energisparfrågor.
- ANAH Agence Nationale de l'Amélioration de l'Habitat  
Nationella bostadsförbättringskommittéen.
- ANVAR Agence Nationale de la Valorisation de la Recherche  
Nationellt organ för utveckling av forskning.
- APL Aide Personnalisée au Logement  
Det selektiva bostadsstödet, bostadsbidrag.
- AUA Atelier d'Urbanisme et d'Architecture  
Det arkitektkollektiv inom vilket Chemetov, Devillers och Ciriani verkar respektive har verkat.
- BTP Bâtiment et Travaux Publiques  
Byggnads- och anläggningssektorn.
- CNRS Centre National de la Recherche Scientifique  
Den nationella forskarorganisationen och forskningsinstitutionen.
- CORDA Comité d'Organisation de la Recherche et de Développement  
en Architecture  
Kommittéen för utveckling av arkitekturforskning. Dess roll har nu övergått till ett nytt organ, SRA.
- CSTB Centre Scientifique et Technique du Bâtiment  
Nationella byggforskningsinstitutet, motsvaras i Sverige närmast att Statens institut för byggnadsforskning men också till stora delar av Bostadsstyrelsen och Planverket.
- CUH Conception et Usage de l'Habitat  
Koncipiering, brukande och planering av boplatser, ett riktat verksamhetsprogram inom PCH.
- FAU Fonds d'Aménagement Urbain  
En f.d. fond för miljöförbättringsåtgärder i moderna bostadsområden.
- FF Francs Français  
Franska francs, motsvarar ganska precis den svenska kronan.
- HBM Habitations à Bon Marché  
Billighetsbostäder, äldre bostadssocialt program.
- HBMA Habitations à Bon Marché  
Förbättrade billighetsbostäder, variant av ovan.

- HLM Habitations à Loyers Modérés  
Bostäder med subventionerade hyror, socialt bostadsbyggande.
- HOT Habitat Original par la Thermique  
Särskilt tävlings- och experimentbyggnadsprogram inom PCH för energisnåla bostäder.
- HVS Habitat et Vie Sociale  
Statlig kommitté för bostads- och kvartersförnyelse i moderna bostadsområden.
- H88 Habitat 88  
Särskilt riktat verksamhetsprogram inom PCH för att bygga bättre bostäder till lägre kostnader.
- h' Revue de l'habitat social  
Förkortning för HLM-företagens tidskrift.
- IFA Institut Français d'Architecture  
Franska Arkitekturinstitutet, har efterträtt CERA/ENSBA.
- MRI Ministère de la Recherche et de l'Industrie  
Forsknings- och Industridepartementet.
- MRU Mission de la Recherche Urbaine  
F.d. särskilt kommission för anslagsforskning kring samhällsbyggnadsfrågor. Har efterträts av Plan Urbain.
- MUL Ministère de l'Urbanisme et du Logement  
Samhälls- och Bostadsbyggnadsdepartementet.
- PAP Prêts à l'Accession à la Propriété  
Statliga bostadslån med räntestöd för äganderätt.
- PALULOS Prime à l'Amélioration des Logements à Usage Locatifs et à Occupation Sociale  
Särskilt ombyggnadslån för äldre moderna bostäder som upplåts med hyresrätt och i allmännyttig regi.
- PIP Produits Industriels et Productivité  
Särskilt kortsiktigt verksamhetsprogram inom ramen för H88 med syfte att utveckla byggnadsproduktiviteten med hjälp av industrialiserad byggkomponenttillverkning.
- PC Prêt Conventionné  
Statligt bostadslån med visst räntestöd för äganderätt vilket förmedlas via banker under särskilda villkor och på grundval av en särskild överenskommelse mellan staten och bankerna.
- PCH Plan Construction & Habitat  
Det franska experimentbyggnadsorganets fullständiga namn sedan 1981. Tidigare endast Plan Construction.
- PLA Prêts Locatifs Aidés  
Statliga bostadslån med högsta räntestöd avsedda för hyresupplåtelse.
- SRA Secrétariat à la Recherche en Architecture  
Särskilt forskningsråd för arkitekturforskning.



- SSI Subvention pour Sortie d'Insalubrité  
Bidrag för ombyggnad av sanitärt otjänliga bostäder.
- TIA Subvention pour Travaux d'Interêt Architectural  
Särskilt bidrag för ombyggnadsarbeten i arkitektoniskt värdefull bebyggelse.
- ZUP Zone à Urbaniser par Priorité  
Prioriterad utbyggnadszon i kommunal och regional översiktlig planering.

Några viktiga adresser till byggforskningsorgan:

Secrétariat Permanent du Plan Construction & Habitat, PCH  
1, rue François Ier, 75008 Paris  
t. 1-225.99.19

Ministère de l'Urbanisme et du Logement, MUL  
2, avenue Parc-de-Passy, 75016 Paris  
t. 1-503.91.92

Institut Français d'Architecture, IFA  
6, rue de Tournon, 75006 Paris  
t. 1-633.90.36

Centre Scientifique et Technique du Bâtiment, CSTB  
6, avenue Recteur Poincaré, 75016 Paris  
t. 1-524.43.02



VIENNE, Malisso I III, ett experimentbyggnadsprojekt i syfte att utveckla nya projekterings- och upphandlingsrutiner. Arkitekt Paul CHEMETOV/AJA.

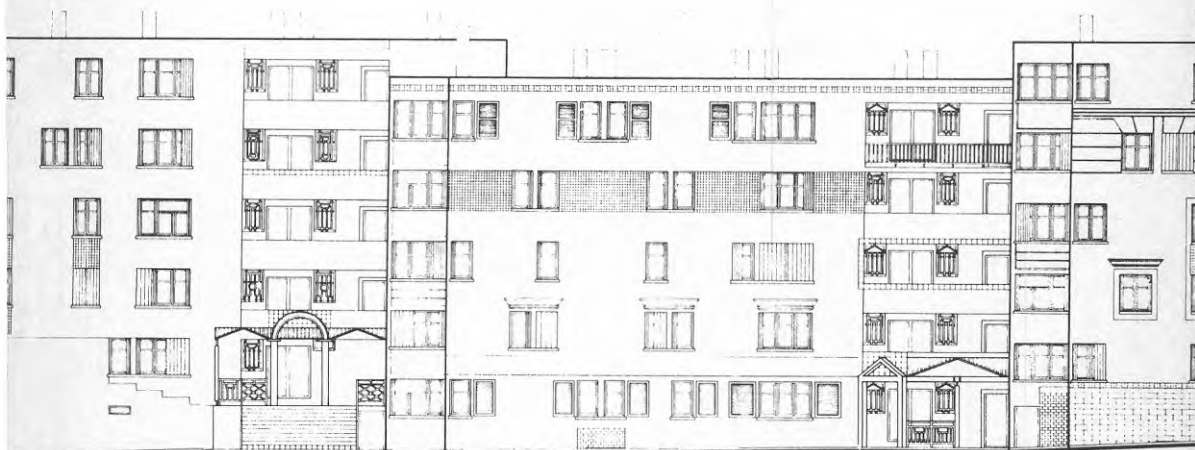
Fotografierna i detta arbete är författarens egna med undantag för följande sidor:

p 75 Rue Etienne Dolet under byggnadstiden, foto Christian Devillers  
p116 Qu St-Saens i flygperspektiv, foto Christian Devillers

Fotograf Jaan Thomasson, Sektionen för Arkitektur, har svarat för kopiering och restituering av bildmaterialet i övrigt på alla sätt ett stöd i det fotografiska arbetet.

Sekreterare Solveig Snarberg har svarat för utskrift av huvuddelen av rapporten.

Reproduktionerna är huvudsakligen hämtade ur Plan Construction & Habitat's olika publikationer.



Le PETIT SEMINAIRE, fasad efter ombyggnad.

**Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 830075-8  
från Statens råd för byggnadsforskning till Institutionen  
för Arkitektur-Byggnadsplanering, Chalmers Tekniska  
Högskola, Göteborg.**

**R33: 1985**

**ISBN 91-540-4339-5**

**Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm**

**Art.nr: 6705033**

**Abonnemangsgrupp:  
Y. Byggnadsfunktion**

**Distribution:  
Svensk Byggtjänst, Box 7853  
103 99 Stockholm**

**Cirka pris: 45 kr exkl moms**